

Puqapu 10/88

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

- 1.- * * * . . . . . Բանաստեղծական պատկեր
- 2.- Վ. ԲԱԲԱՅԵԱՆ . . . . . Երգերի պատկ
- 11.- Գ. ԴԱԻԹԵԱՆ . . . . . Հայրենիքի (Սահանքի պատկ)
- 19.- * * * . . . . . 1988ի Նոպելիան մրցանակակիրը՝
Նեկիպ Մահֆուզ
- 20.- Ն. ՄԱՀՖՈՒՋ . . . . . Ուրիշին համար ապրուած կեանք մը
(Թարգմ. Բ. ՋԱՆՈՅԵԱՆ)
- 26.- Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ . . . . . Նեկիպ Մահֆուզ կամ
Ֆազալ-Դժոխէին վիպագիրը
- 37.- ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ . . . . . Հայ գիրքը՝ բալասանը հայուն
- 43.- Մ. ԷՊԼԻՂԱԹԵԱՆ . . . . . Գրականութիւն, Սեր եւ
Ներաշխարհ
- 54.- Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ . . . . . Գերմանալեզու գրականութիւնը
1920 - 1980 թուականներին
- 64.- * * * . . . . . Լոյս տեսան
- 69.- * * * . . . . . Մշակութային լուրեր

Բազին

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒՐԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Ի՛կ- ՏԱՐԻ   ԹԻՒՆ 10   ՀՈՒՍԵՍՐԵՐ   1988   ԳԵՅՐՈՒՄ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ ՊՍԱԿՆԵՐ

«Սանտների պակ»...
«Երգերի պակ»...

Մեր ծանոթութեան սահմաններում մէջ, առաջին անգամ Հայրենի տաղանգուար բանաստեղծ Ներսիս Հոյսեանի գրչին տակ Հանդիպում ենք «Սանտների պակ»ին, որ «Սովետական գրականութիւն» ամսագրին արտադրելով որին յանձնեցինք մեր ընթերցողներուն ուշադրութեան, իսկ «Երգերի պակ»ը, որ իր հարգին բուրբոյնն էր մեծ մշին է մեզի Համար, որպէս ինչ որ պակսի բնագիծն էին, Ուայնթերնը, Վիլյէն Քարայեանի կողմէ, որ խոստացած է մտայն և դարձնել իր ներկայութիւնը այս թերթին (էջեր 1):

Առաջինը, «Սանտների պակ»ը, մեռած իր կողմէ:

Բանաստեղծական տարրեր մեկը մեկ վարդաբուսութեամբ կիրարկած Վարդ Ժանի, Մեծարեցի կամ Քլեյնի ժառանգութեան մէջ ազատական նոր անդամ չկայ, իսկ առ կից վարձանային այն է, որ տրեւեհեան եւ տրեւեհեան գրականութեանց մէջ նախադարձուած բոլոր մեկերը փորձելու յաւակնութեամբ հոշոտուած Չարեան անգամ մեռչ չէ վարձան այս մէկու և:

Մեր տեսական գրականութիւնն այլ շատ զբաղած չէ այս հարցով: 1972ին յոյս տեսած «Փրակամագիտական քառարան» տեսու իր աշխատանքութեան մէջ, Հոյսեանը Զբոսչան կը հարցոյցէ:

«Որոշ տարածում է ունեցել մասն այսպէս կոչուած «Սանտների պակ»ը, որը բաղկացած է 15 սանտից եւ ունի այսպիսի կառուցումով: Իրաժանչիւր բանաստեղծութեան վերջին տողը մոյժուրեամբ կրկնուած է իրեն յաջորդին առաջին տող, իսկ վերջին սանտը գոյսանում է մախորդ սանտների առաջին տողից» (էջ 263):

Այդքան ճիշտ: Ոչ մէկ խոսք անոր ծագման կամ ներկայացուցչներուն և մտքին: Ո՞րք հրկու տարի ուշ հրատարակուած ըլլաւ յիշեալ քառարանը, տարակարգ չկայ, որ Հոյսեանը Զբոսչան անպայման պիտի յիշէր Ներսիս Հոյսեանի պակը, որ իր սուղամեծերով թէ նախադարձներով, լիպուով թէ խորտարգով կը հանդիսանայ վերջին քառարգը դարու բանաստեղծական մեր ժառանգութեան անտարկեղի նախաժերերն մէկը:

Ներսիս Հոյսեանի և հար, նայել տեսնել զիմեցին յաջորդաբար Գուրբ Յովհաննէս, Գաղիկ Գուրբան, Արմէն Շեհոյեան և Մկրտիչ Գրիգորեան: Գաղիկ Գուրբանի «Երգերի պակ»ի երկինքն իստորին նախորդած իր գրախոսականին մէջ, բանաստեղծ Յովհաննէս Գրիգորեան կ'ըսէ, թէ՛ «Վերջին շրջանում մեր երիտասարդական եւ ոչ երիտասարդական պոետայնում արտակարգ բարձրացել են սանտների պակների կազմերը («Փրակամ քերթ», 1983, թիւ 52): Կը նշանակէ, թէ պակներուն թիւը վերջ կուտած «Կեդր չէ, առկին է: Հակառակ Գրիգորեանի արձանագրած դժգոհութեան, երեսնայն ուշադրու է:

Վիլյէն Քարայեանի «Երգերի պակ»ին առիթով եւ անոր կողքին մեր ներկայութեամբ շարքութեան իր յանձնելը նաեւ Գաղիկ Գուրբանի պակն, իսկ միւսները՝ տրեւեհեանի պակն:

ՎԻՊԵՆ ԲԱՐԱՅԵԱՆ

Բաճառակց՝ Վիգէն Բարայեան Ծնած է 12 Նոյեմբեր 1940ին, Երևան:

1967-57 տարիներուն կ'ուսանի Երևանի 17րդ միջնակարգ դպրոցին մէջ: 1957-59 տարիները կ'անցընէ պատանիներու յասուկ տանակիր աշխատանքներու ճամբարի մը մէջ, զինք կրած ըլլալու յանցանքով:

1959ին կը վերադառնայ ճամբարէն և մինչև 1963 կ'ուսանի Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական բաժանմունքին մէջ:

1963-69 դարձնայ կ'արդեւաբանութիւն, այս առումով Միգրիտայ ճամբարներուն մէջ՝ Հայաստանի մէջ բնդաստակեայ կազմակերպութիւն հիմնելու յանցանքով, որ կը պատրաստուի էր Նիկէ Մեծ Շղկունի 50ամեակը: 1973-79 տարիներուն մաս կը կազմէ Հայաստանի աստիճանակերտութիւնի պետական կոմիտէի գրական հաղորդումներու խմբագրութեան՝ իրրեւ աւարտ խմբագիրը: 1979ին կը հեռացուի աշխատանքէ՝ «Պարոյր Սեւակ» պատկերասփիւռային յայտագրիին, բայց իրականութեան մէջ՝ բնդաստակեայ գործունէութիւն շարունակելու զյանցանքին համար:

1981ին բնաւեանց կը հեռացուի Պ. Մրուսէնէն և կը հաստատուի Մ. Նահապետի:

Հայրենի մամուլին մէջ շարք մը բանաստեղծութիւններ ստորագրած Վիգէն Բարայեան ցարգ «Երատարակած է գերբնականներու գրքոյկ մը՝ «Նըւազներ»:

ԵՐԳԵՐԻ ՊՍԱԿ

Ա

Սեւաթ գոյիս խաչին մի մարգարիտ լուսէ,
հոգեպարար ցոլքով յաւերժութիւն անտես,
հայոցֆի մէջ արփին արեան հրգ է հիւսել,
խրախնանք է չորս դիս, յուսանախնիր հանդէս:
Տուայտանքիս տաճարն աւերակ է շուքով,
ծուէնահան երկինք, խաչագոգի ճամբայ,
յաւերժակեաց մի սուտ կ'այցելի ինձ շուտով
ու քարշ կը տայ հոգիս՝ ստուերավախ համբակ,
դէպի խորշերն արեան, ահասարուռ դեզին,
դէպի վիւր կրքի մեղսամակարդ ու սուտ,
նորից պիտի ըմպեմ գաւաթով լի լեզին,
նորից կ'իջնի հոգուս յուսանուազ մի մութ:
Յուշաստանիս վիհում ահագնաճայն որոտ,
հաշիշակուլ մի որք, աւերակուած կոյսեր,
ի՞նչ էր բաժին ընկել արքայազնիս բորոտ,
սեւաթ գոյիս խաչին մի մարգարիտ լուսէ:

20234-247 digitised by A.R.A.R.© 173-2000

Բ

Գոհարակունք ցօղի բիրեղացում կար մի
 հագրեվարդի սաթէ առէջներին բագում,
 լուսակնունք մանկանց-հրեշտակաց զարմից
 մի կաթնահունց տեսիլ թաթիկներն է պարզում:
 Մնձղածիծաղ մտփս նօնանակին անթել
 շողաբոյլ է մաղում պատշգամբից երկնի,
 արծաթում են յոյսիս առագաստներն անբու,
 ծլարկում է անտես յաւերժութեան երգն իմ:
 Մարգարտաշար մի կանչ եորիզոնից լազուր
 արեւակոյ լերան ամպածրար մահնից
 նայադականչ հեւքով նորից գիրկս վազում,
 ինձ կորգել է ուզում կրքամակարդ քահնից:
 Պղնձակոփ օրուայ մթնածոռում դառտ
 քաղկապուել են անթիւ առասաններ կարմիր,
 անհանգրուան գոյսի ջրհորի մէջ արնատ
 գոհարակունք ցօղի բիրեղացում կար մի...

Գ

Սիրտս որքա՞ն հուրհեր անբջանքներ հիւսեց,
 ծաւ աչքերի հրդեհ՝ տիեզերքում տամուկ,
 կաթուկ տուած աստղիկն ովկիանոսս յուզեց,
 ափէափուեց երգն իմ՝ ալեբախուած մանուկ:
 Կաթնծիրից շաղուած մարգարտացուք շողով
 վիատութեան կիրնից շամանդադին ելայ,
 միտքս հեղուեց նորից կենսաարտու դողով,
 լուսակաթով օծեց անբջանքս մեռեալ:
 Ու նծոյզներ կարմիր հորիզոնի լանջին
 յուզախրխիւնջ անցան արեգակի միջով,
 աստղանուագ երկնի յարահմայ կանչից
 ու շաթափուեց հոգիս յաւերժութեան նիւթով:
 Այս երկինք պարգած, պատարագող հոգիս
 հեռաստանից անհուն յուսանշխար ուզեց,
 սիրտս որքա՞ն տեղաց լուսաբափ հանգիստ,
 սիրտս որքա՞ն հուրհեր անբջանքներ հիւսեց...

Դ

Հոգիս խռով մնաց Արեգակից կարմիր,
 լուսնապատիր երգիս կազկանձի մէջ մազձէ
 բորբակրակ մի կանչ, Արեգնազան կար մի,
 որ կերտել եմ յաւերժ, տենչացել ու բազձել:
 Փրփուրակոխ ձիուս թեւերի մէջ յուսեղ
 ոտնատակ եմ տուել ծիրկաթիններ անթիւ,
 լեշախեղդուած մամբիս առասպելներ հիւսել,
 բախտիս աստղը փնտռել հորիզոնից անդին:
 Լուսահմայ հոգիս դիւահալած մանուկ,
 հեֆիաթներիս բաւիզն յաւերժաստան գնաց,
 ո՞ւր մնացիմ, տեսնես, մամբաներս բանուկ,
 հրեշտակաց գունդս ո՞ր դարանում մնաց:
 Երկնահայեաց տանարն անբակուեց դաւից,
 սիրոյ ասից մնաց անկարեկից քար մի,
 հոգիս տենդով խարկուեց մեծակուրբեան ցաւից,
 հոգիս խռով մնաց Արեգակից կարմիր...

Ե

Տանչանֆներիս խանձուած տափաստանում մարեց
 թփրտացող հաւփի ծղրտոցը աննիչ,
 աւագահողմ ելաւ, պորտապարն իր պարեց,
 ու երկինքս պատուեց տեսիլներով անչիւնչ:
 Մի գառամեայ թափօր կազկանձումով դեզինն,
 հալածախտով հիւանդ՝ հորիզոնին հասաւ,
 գլխիս փշէ պսակ, տատասկներ ու եզինն՝
 իրիկնաճաշ դարձայ ագռաւների հագար:
 Ափէափուած գոյիս երկինքներում ձիւթէ,
 իմ մարմրուն աստղի հոգեվարքի բոցով
 նորից մամբայ ընկայ: Ինձ գալիքն էր դիւթել
 լուսաթաթիկ մանկան միռոնաժոր լացով:
 Խարխափումիս անմիտ մամբաներին կեռման
 մի դիւահար կանչ ինձ պատրանաթափ արեց,
 սամումներից փրկուած արեգակս վառման
 տենչանֆներիս խանձուած տափաստանում մարեց...

Ձ

Լուսաբերիկ հաւքիս ծղրտոցը յուսոյ
 մագլցելով երկնի սանդղակներն ի վեր
 արեգնաշող դարձաւ մի առաւօտ լուսոյ,
 ոսկեշողոց բնծայ, աստուածատուր նուէր:
 Օրուայ անկիրք բիրում դարձաւ տենչախարոյկ,
 հրահալոց նեկտար՝ հարսանատան գինում,
 մանուկների երամ՝ դեղձաթուշ ու առոյգ,
 որ գոյութեան գորգի ոսկեծուպն են հիմում:
 Շատրուանած յոյզիս մարգարտառոյ շաղով
 միւռոնում եմ աշխարհն յաւերժակեաց ու ծեր,
 համբերութեան գաւն այս բարձրացնում եմ վախով
 եւ քմպում եմ գողով լուսէ կենացը ձեր:
 Շնորհաւոր յինի արեւագայն այս ջինջ,
 օրն այս բարի լինի ու խրախմանք լուսոյ,
 բոզ թեւածի երկնում որպէս պարգեւ աննիշ
 լուսաբերիկ հաւքիս ծղրտոցը յուսոյ...

Է

Գահավիժած մտքիս անդունդներում վառուեց
 ձիթաճրագն յուսոյ ու ստուերներ վերջին
 խլվլացին ահով, երբ հայեացքս յառուեց
 վիատութեան ցնկած զագրահմայ որչին:
 Կրքալպիրժ էգեր ու պառաւներ բազում,
 կննռակուտակ քածեր, պարմանուիիք գառամ
 խելակորոյս նիշով նորից գիրկս վազում,
 հմայում են հոգիս արմաբոյբով գառան:
 Գոյս հեղուեց նորից սարսափներով անցեալ,
 մահաստանից փախած դեղնականաչ նիշով,
 գառանցանքներ անդէմ սողոսկեցին դարձեալ
 իշխանագուն ոգուս դարպասների միջով:
 Մի համբականչ աղերս հոգեվարժով թափում
 արշայոյսից առաջ մահասիւնին փարուեց,
 լուսամանկան թաթի աստղամտը տափուկ
 գահավիժած մտքիս անդունդներում վառուեց...

Ը

Մի երկնատուր կարօտ աստեղածին լոյսով
 շագափում է յոյսիս ապառաժներն ամպէ,
 ունայնութեան վիժած խորշակամահն ու սովն
 աւերում են տենչիս ճիւնատանարն անտէր:
 Ժահրածիծաղ քաջքեր խառնարանից մահուան
 դուրս են ժայթքել նորից ու բացել են հանդէս,
 մթան մեռեալ բիրում սատանան է պահուած,
 չարատեսիլ դեմ այդ վնգստում է ասես:
 Գանկապուրի կաթսան եռեփում է արեամբ,
 տիեզերքում համակ սոսկումնաժամ տիրեց,
 հարսն ու փեսան հենց նոր երկնադրախտ յարեան,
 շնորհաւոր լինի... եւ ազորմի իրենց:
 Խորաբարուր մի շող արշալոյսին մթնած
 ծիկրակում է նորից կապուտաչուի յոյսով,
 հարօսանքատան դեղին կազկանձիւնից մնաց
 մի երկնատուր կարօտ աստեղածին լոյսով...

Թ

Անապատիս սաթէ բլուրներին սրսուռ
 մրափում է դադրած լուսնատապարն արնոտ,
 մորթագերծուած մի ամպ, խորշակահար սարսուռ,
 սոսկումնակառչ ուժատ՝ անդրաշխարհից յառնող:
 Կմախքների ցանցիր երգչախումբը դեղին
 պատարագով աննիչ ազերսում է պատան,
 գոյն ըմպում է ահով չգոյութեան լեղին
 ու սողոսկում անգօր ունայնութեան տապան:
 Մի սադրանքի կծիկ գունագեղ ու պարարտ,
 մացառուտում դաւի գլորում է կամաց,
 արիւնարբու մահուան խրախճանքից առատ
 լուսնադահիճն անգամ ափ ի բերան մնաց:
 Հորիզոնի բաշին մի մեծաստան քափուր
 բորբոքում է նորից ուրուրների ցասումն
 ու մոլուցի սեւադձ փետուրներ են քափում
 անապատիս սաթէ բլուրներին սրսուռ...

ժ

Մի հարսանեաց հանդէս դափ ու գուռնի կանչով
 խաչափայտն է տանում լեռնագագաթն ի վեր,
 տիեզերքի գոգում արեգակը հանգչող
 դեռ մխում է ինչպէս արնաքաթախ մի վերք:
 Սուտակում է մութը պատմութեանն էրկնի,
 ասողանկար հեռուն ծիկրակում է դողով,
 դժոխքներից փախած խելագարուած երգն իմ
 պահուրտում է նորից անեղծուածի ճողով:
 Հեռաստանում ինչ-որ գինու կարաս մաքեց,
 կաթնահունցը վառուեց ու կուտ գնաց մոխրին,
 մորթուող գառան կանչից ցաւը սիրտս մանկեց,
 փոշիացաւ յանկարծ աղամանդէ ոխն իմ:
 Ունայնատենչ գոյում չգտնելով ոչինչ,
 յոգնած աչքս փակուեց նրկեաւորի աջով,
 բիբերիս մէջ մեռաւ լուսապատկեր մի չինջ՝
 մի հարսանեաց հանդէս դափ ու գուռնի կանչով...

ժԱ.

Մեռելաստան չորս դիս, աւագախարշ սարսուռ,
 արեւներից խանձուած երազներս տամուկ
 փաթաթում են վիատ՝ տենչանքներիս անսուրբ,
 մխրնուելով գոյի ժահրախորշերն ամուլ:
 Դաւը դաւ է նիւթում տիեզերքում անգոյ,
 կաւատում են մտքիս խորանները երեք,
 կենսաթոյն եմ բմպում իմաստութեան գանկով,
 արնանապաղ մամբիս՝ թեւկոտոր սէրեր:
 Տեսնես ե՞րբ էր, որտե՞ղ, հաւքս զարկուեց քարին,
 ջրերն արին դարձան, ձիւնամպերը պատան,
 չար աչք դիպաւ երգիս ռսկետաւիդ լարին,
 կապտահուլունք քայտս դարձաւ սիրոյ պատանդ:
 Գրաւ դրած սիրոյս հրեշտակներն անթել,
 կոնքաքնար կոյսեր, լուսահարսեր քառսուն,
 սփիւնքացայ մի օր անպատում սաթէ,
 մեռելաստան չորս դիս, աւագախարշ սարսուռ...

ԺԲ

Ու կակտուսներ ջադու՝ անբջանֆս շանչոզ
 աւագներում շիկնած բամբասում են լոյսին,
 հեռահմայ մի կանչ՝ տեսիլներս տանջող
 պատանում է փութով յաւերժակեաց կոյսին:
 Վիշապագուն գնդեր հորիզոնի լանջին
 գինարբուք են սարքել, գագրագագիւր կատակ,
 կարինանձրեւ տեղաց երկինքներից անջինջ
 նորամանուկ երգիս օրօրոցին դատարկ:
 Մթնալոյսի շուրթին արեգակը լրուեց,
 նմկոտեց անփոյթ յօրանջումով կարմիր,
 բախտանիւս խարխուլ հառաչանքով լուուեց,
 գիշանգզներ իջան յուշանաւիս կայմին:
 Հարեմներում մեղքիս մի կրքածեռ թափօր
 լուսաստանից լեեալ հեռանում է կանչով,
 անապատում սիրոյս շիրիմներ կան թափուր
 ու կակտուսներ ջադու՝ անբջանֆս շանչոզ...

ԺԳ

Հարաւահողմ գուծեց տիրոյթներից լոյսի,
 խորշակախեղդ սոսկման վայնասունը աննիչ
 նանրախորհուրդ դարձաւ, պատբանաթափ ու սին
 եւ յուսահատ մարեց մեռելատանն աննինջ:
 Դագաղակառք անցաւ այգեստանով երգիս,
 ֆարկոծեցին մանկտիֆ կառապանին գառամ,
 մուրացիկներ սմքած վնգստոցով կրկին
 նընում են անկիրք մի արեւերգ սառած:
 Սալայատակ մայթին ծոցաւորիկ հարսեր
 մեղաայդի տեւչով սպասում են վազուան,
 ֆացախաբոյր գոյգեր՝ գիրկընդխառն ու անսէր,
 տանարները լի են ծնունդով ու թագմամբ:
 Զղջիկների պարսից երկնի բիբը խոցուեց,
 պահուրտում է օրը ժահրերախում լուսնի,
 դագաղակերպ գոյիս կափարիչը գոցուեց,
 հարաւահողմ գուծեց տիրոյթներից լոյսի...

ԺԴ

Ահասուկում տարերք, օ՞, տեսիլներ զագիր,
 մարդախոշոշ կուռքեր տանիքներին ցցուած,
 մարմարակիրք դեւեր՝ մերկամերկ ու բասիր
 գաւաթներն են պարզել մեղսահիւթով լցուած:
 Ազնուական ցեղի կցուած շներ երկու
 կուլ են տալիս գոյի անարգանքներն անթիւ,
 օրն յգի է օրով՝ յաւերժածին երկունք,
 փորն ի բերան կայսեր խմբերգում են մայրին:
 Ստիգմների ծովում՝ ես հիւանդկախ մանուկ,
 խենկշարոյր ծոցեր՝ ժահրաթոր ու ամուլ,
 ուշաթափուց կիրքս այս փողոցում բանուկ,
 որ մեղսանքից թթուած նոնահիւթն է քամում:
 Մինչ ոտքիս տակ ընկած երկոտանի ոչիլն՝
 ատամնաթափ Եւան դեռ շնչում է հազիւ,
 շուրջս մահուան թափօր, գունազեղուած ոչինչ,
 ահասուկում տարերք, օ՞, տեսիլներ զագիր...

ԺԵ

Ո՞վ էր, լոյսս մարեց մթնախորշում այս սին,
 դիւաքքիչ կանչով անուրջներս մատնեց,
 աչքս կարօտ մնաց ասուպների այցին,
 ծովածոցում խոնար ժամանակն իր վատնեց:
 Հորիզոնի լանջին չերեւացին կայմեր,
 խաչափայտեր նօնկան՝ առագաստուած լոյսով,
 գանձանակն իմ միակ՝ շարակնոց ու «Հայր մեր»
 գալիքների սիրոյն փայփայցի յուսով:
 Առասպելուած օրուայ ցուցանակին ազօտ
 տեսայ դէմքդ խամրած՝ փոշիակուլ անէ,
 էլ քեզ ինչպէ՞ս փրկեմ մատաղներ ու ազօթք,
 էլ քեզ ինչպէ՞ս հանեմ խորխորատից անել:
 Մնաս բարով, պատի՛րք, դիցուհիդ իմ կաւէ,
 մորթատում եմ երգս անդրաշխարհի մասին,
 երեք խնձոր չընկաւ, ո՞վ էր երգիս դաւել,
 ո՞վ էր լոյսս մարեց մթնախորշում այս սին...

ԺԶ

Տէ՛ր, փրկութեան փութա՛, համբարձումիս հասիր,
 պազատանֆս անսա՛ անդունդներից եկող,
 խոցոտում են հոգիս յիշատակներ գազիր,
 ձայնարկում են նորից հոգեսպան երգով՝
 մղձաւանջի ցանցում թփրտացող սէրեր,
 պատշգամբից սուլող կրքամակարդ մի էգ,
 երկնափերուած մեղքիս աշտարակից երեր
 ֆարկոծում են դեւիս յուսախորտակ ու հեղգ:
 Թու՛ք ու մուր են թափում, հայեոյանֆի շարաւ,
 նիզակներ են ճօճում, տապարներ ու կացին,
 նետահարուած սիրտս սիրացօղի ծարաւ
 ֆրքում են նորից գիշանգղներ ու ցին:
 Գռնէ արփին յառնէր, կուրծքը պատռէր մթան,
 ոսկեշողոցք մաղէր գոյախորշիս անտէր,
 Տէ՛ր, շշուկով վանիր հայածախտն այս մթար,
 Տէ՛ր, փրկութեան փութա՛, համբարձումիս հասիր...

ԺԷ

Սեւաթ գոյիս խաչին մի մարգարիտ լուսէ,
 գոհարակունք ցօղի բիրեղացում կար մի,
 սիրտս որքա՛ն հուրհեք անըջանֆներ հիւսեց,
 հոգիս խռով մնաց արեգակից կարմիր:
 Տենչանֆներիս խանձուած տափաստանում մարեց
 լուսաբեիկ հաւքիս ծղրտոցը յուսոյ,
 գահավիժած մտֆիս անդունդներում վառուեց
 մի երկնատուր կարօտ՝ աստեղածին լոյսով:
 Անապատիս սաթէ բլուրներին սքսուռ
 մի հարսանեաց հանդէս՝ դափ ու գունդի կանչով,
 մեռելաստան չորս դիս, աւագախարշ սարսուռ
 ու կակտուսներ ջաղու՝ անըջանֆս չանչոզ:
 Հարաւահողմ գուժեց տիրոյթներից լոյսի,
 ահասոսկում տարերք, օ՛, տեսիլներ գազիր,
 Ռ՞վ էր լոյսս մարեց մթնախորշում այս սին,
 Տէ՛ր, փրկութեան փութա՛, համբարձումիս հասիր...

ՎԻԳԷՆ ԲԱԲԱՅԵԱՆ

Գ Ա Գ Ի Կ Գ Ա Ի Թ Ե Ա Ն

Քանաասեղծ եւ թարգմանելը Գաղիկ Դուսթեան ծնած է 3 Ապրիլ 1947ին, Ղափանի շրջանի Դուսիթ բնկ գիւղը:

1970ին կ'աւարտէ Երևանի Գ. Մարգարեանի անուն արհեստագիտական հիմնարկի էլեկտրագիտութեան բաժանմունքը: 1970-72 կը պաշտօնավարէ Հայրենի գիւղի միջնակարգ դպրոցի մէջ՝ իրեն ուսուցիչութեան ուսուցիչ: 1971ին կ'ընդունուի ՀԿԵՄի Ղափանի շրջկոմի երկրորդ քարտուղար: Ձիծու սրտկան պարտապէս ծառայութիւնը աւարտելէ հետք, կ'աշխատի Ղափանի պղնձահանքային կամրիմատի մէջ՝ իրեն քաղաքական շտաբ, որով թեան գանչելի վարիչ, իսկ 1977էն հետք՝ ՀԿԵՄ Ղափանի շրջկոմի մէջ, նախ՝ իրը կազմակերպական բաժնի հրահանգիչ, իսկ 1982էն սկսեալ՝ իրեն կազմակերպական բաժնի վարիչ:

Գաղիկ Դուսթեան գրել կը սկսի 1967 թուականին: Թարգ հրատարակած է երկու գիրք՝ «Երկրագործը» և «Մենախօսութիւն» (1980) և «Սրբանի կրկնի» (1983):

1985ին կ'արժանանայ մրցական ՍՍՀ միւնիստրներ խորհրդի Վ. Մաչակովսկիի անուն

մրցանակին՝ «Շարունակուող պատերազմ» պոեմի, հայրենիքի նուիրում իր Վանանուհի պոեզիան և Վանանուհիին սիրային բանաստեղծութիւններու շարքին համար:

Գ. Դուսթեանի բանաստեղծութիւններն ոմանք թարգմանուած են ռուսերէնի և ուկրաիներէնի, իսկ ինք հայերէնի թարգմանած է բանաստեղծութիւններու երեք հատորներ:

Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Ք Ի Ն

(Առնետների պսակ)

Յիշողութեան շաւիղները քեզ տանում են դէպի ետ, դէպի այնտեղ, ուր երազը թւարեկուած թաչնի պէս, գեղնատարած խորովում է որպէս յուշի ոգջակէզ համբարձուելով ցաւի միջից ու ցնդելով առյաւէտ...

Թեւարեկուած թռչունների արիւնածոր վերքերին ո՞վ է, արդեօք, դարման անում, ո՞վ է դնում բալասան, որտե՞ղ էին նրանք թռչում, որ այդպէս էլ չհասան, քանի՞ ծառեր սեւե՞ր հազան — կարօտ նրանց երգերին...

Ես գնում եմ յիշողութեան շաւիղներով ամայի եւ ասում եմ.— պահէ՛ք յուշը ժամանակից քայքայիչ, պահպանեցէ՛ք, թէ չէ մարդը կը փոխարկուի գազանի:

պահպանեցէ՛ք, թէ չէք ուզում դուք՝ խոզած ձեզանից, որպէս յաւե՛րժ յուզարկուոր քայիլ մուր ու տխուր Դէպի այնտեղ, ուր յուշերի աւերակներ են ծխում —

2

Գէպի այնտեղ, ուր յուշերի անբականեր են ծխում —
զուգամիտուող շաւիղների անյուծելի հանգոյցում
քփրտում են հարցականներ, որ պատասխան են հայցում,
եւ անցեալն ու ներկան, ահա, իրենց տեղերն են փոխում...

Ի՞նչ է կեանքը, ի՞նչ է մահը, եւ ո՞վ կ'սպի երբ է մարդ
ամբողջ մի կեանք ապրում մեռած — կեանքն է մահին յաջորդում,
ինչո՞ւ աշխարհ, ո՞նց ես յոյսը օրօրոցում իր մորթում,
եւ ինչպէ՞ս ես այս ամէնը տանում հանգիստ ու հանդարտ...

Ահա այսպէս, այս անհեթե՞ք, խառնինազա՞նն հարցերի
պատասխանը, որ թւում է շօշափելի՞, իրակա՞ն,
քափառում է ուղեղիդ մէջ որպէս անձեւ ուրուական,

Ֆեզ հանելով քո պատեանից ու դարձրած իր գերին
տանում այնտեղ, ուր մոխրի մէջ կարօտներ են նուազում,
ուր անթեղուած կարօտներն են քեզ իրենց մէջ թաքախում...

3

Ուր անթեղուած կարօտներն են քեզ իրենց մէջ թաքախում,
ոտից գլուխ քեզ դարձրած տառապանքի հրաբուխ,
որ եռում է քո ընդերքում առանց կրակ ու անծուխ,—
փշո՛ւր-փշո՛ւր երազներիդ յուշը քո սիրտն է դազում...

Փշո՛ւր-փշո՛ւր երազներիդ կտորտանքները սուրսայր
ժամանակի գե՛տն է տանում մոռացութեան կիրճերով,
հոսում է նա, ասերի հետ փրփրաբերան վիճելով
յաւերժական, արդա՞ր, անբա՞ռ մի վէճ անվերջ ու անծայր...

Եւ քո ներսում տառապանքի հրաբուխը մրափած
քփրտում է մի այնպիսի՞ շնչառութեամբ դիւային,
որ պայթում են մինչեւ անգամ սահմանները թուային,

ու պայթիւնի սարսափագրու որոտներից կուչ եկած
անպարագիծ ժամանակը դառնում է մի անտես կէտ,
ուր անցեալն ու ներկան դանդա՞ղ լծորդում են իրար հետ...

4

Ուր անցեալն ու ներկան դանդաղ լծորդում են իրար հետ,
գալարում է յուսակորոյս աչքը յառած երկնքին՝
օրրստօրէ ահագնացող ցաւերի մէջ երկունքի
ուշակորոյս մի լեռնաշխարհ — կրծում հազար ժանգոտ նետ...

Երկրի աչքում արտասուքի այրող կաթիլն առաջին
այդ ե՞րբ ծնուեց, ե՞րբ աշխարհում երզը դարձաւ եղերերգ,
ե՞րբ էր, արդեօք, որ բուն դրեց երկրի սրտում վիշտ ու վերք
եւ բերկրանքը տեղն իր գիջեց տառապանքի հառաչին...

Այդ ե՞րբ էր, որ մարդու ձեռքը մարդու վրայ բարձրացաւ,
ե՞րբ աշխարհում դարձաւ, արդեօք, խղճի ծովը — խղճի սով,
եւ արիւնը ուշաթափուած հոսեց հողի ակօսով...

Ե՞րբ երկունքի ցաւն արարիչ հոգեվարքի ցաւ դարձաւ
ու ծանրացաւ թեւատարած տազնայի պէս մի անլուր
քո յուշերի շաւիղներին տատասկապա՛տ ու տխո՛ւր...

5

Քո յուշերի շաւիղներին տատասկապատ ու տխուր
լուրթի՛ւնն է փշափաղում շգրաների զնգոցից,
ժամանակը կարկամո՛ւմ է երկրագնդի տնօրցից
եւ խեղդու՛մ է նախածնունդ երկնքի գէմքը մաքուր...

Եւ անօթի անապատի հայեացքի մէջ երեւուն
մարտ էր ահեղ, որ քո հոգին քո մարմինը չլի
եւ պատկերն էր հայրենիքի փոխակերպում տեսիլի
ուշակորոյս քարուաններից ամայացած աչքերում...

Տեսիլքներո՛վ հարստացաւ այսպէս աշխարհը մէկէն,
կարօտներո՛վ, տառապանքն՛ով ու որբութեա՛մբ անմեկին,
բուաց մի պահ, թէ աշխարհին լոկ յուշե՛րը մնացին...

Եւ տիկնիկի շարժումներով — որպէս հմուտ սերմնացան,
երանելի հանդարտութեամբ իր ծակ գոգնոցը կապել —
մոռացութեան սե՛րմ էր ցանում ժամանակը անտարբեր...

6

Մոռացութեան սերմ էր ցանում ժամանակը անտարբեր
 յիշողութեան ոլորտներում, ծայֆերի մէջ ուղեղիդ,
 ուր թելում է մղձաւանջը ամայացած գիւղերիդ,—
 որոնց վրայ կեանքը Մահուան դաժան անօթն էր պարպել...

Դառնութիւնը կաթիլ-կաթիլ լնանում էր քն ներսում
 եւ չորացած քիմֆիդ այդպէս սոսնճում էր լեզուն քն,
 եւ անտարբեր ժամանակից մի մոլեռանդ ազօթֆռվ
 հորիզոնը կորուստներիդ սահմաններ էր աղերսում...

Բայց մոլութեամբ կորուստներիդ հորիզոնը առաձիգ
 ծաւալում էր աչքերիդ մէջ — նման կախման կէտերի,
 որոնցով լիֆն են անցեալիդ բոլոր էջերը թերի...

Քն կենսագիր մատեանների տողերի մէջ պայթուցիկ
 մինչեւ անգամ ամենագոր ժամանակներն են հարբել
 մոռացութեան ծաղիկների բուրմունքներից թմրաբեր...

7

Մոռացութեան ծաղիկների բուրմունքներից թմրաբեր
 ալիք-ալիք տարածում է այն մոլոր ծուխը ցաւիդ,
 որ խտանում-կծկում է խորքում սրտիդ անձաւի,
 ուր դարաւոր հառաչանքիդ արձագանգն է մրափել...

Հառաչանքիդ արձագանգը փոթորկի պէս այսահար
 դուրս է յորդում մոռացութեան անտոմակոխ ֆարայրից
 եւ իր շնչով կործանարա՛ր, մոլեզնութեամբ իր վայրի՛
 խորտակում է յիշողութեան ամէն կեղեւ ու պատուար...

Եւ ելնում է ահա նորից իր դարաւոր հասակով
 մի հոգմածե՛ծ-նիւզակոտո՛ր-վերքնձիւզուա՛ծ Տոհմածառ,
 որի հիւթը դարեր ի վեր ծծել են փուշ ու մացառ,

սակայն կրկին կանգուն է նա: Եւ լուսաւոր հայեացքով —
 աչքերիդ մէջ բնակալած կորուստներիդ վիշտը խոր —
 ֆայլ եւ ֆայլում օրօրունելով — գլխիդ մէջ ամպ ու ժխոր...

8

Քայլ ես ֆայլում օրօրուելով — գլխիդ մէջ ամպ ու ժտոր,
նաւորդի պէս (որի յոյսն էր մշուշապատ մի փարոս)
փրկուած մի կերպ ժամանակի մրրիկներէից բարբարոս,
ֆանի՛սն ընկան, սակայն դու կաս աշխարհում այս հին ու նոր...

Լինելութեան հիմնը վսեմ քն շուրթերից անբաժան
մի ափապուրծ արձագանգով խորքն է հասնում դարերի
եւ այնպէս է փառաբանում ապրելու կամքը վերին,
որ համբանում-ֆարանում են ժամանակները դաժան...

Հոգմի բերանն ընկած մի խեղճ մղեղի պէս պարելով,
անպարագիծ արեան ծովում մինչեւ կոկորդի խրուած,
հաւատի բերդ՝ պարիսպներէդ ատամները փշրուած,

ոտից գլուխ ցանցապատուած մահուան փշոտ լարերով,
եւ անսկիզբ նանապարիզ միշտ դաւադիր — սայթափուն,
յոյսի ֆանի՛ ամբողջներ ես դու կառուցել քն կեանքում...

9

Յոյսի ֆանի՛ ամբողջներ ես դու կառուցել քն կեանքում
հպարտ տեսքով քն երկնամէա, ներմակահեր լեռների,
եւ այդ ինչպէ՞ս, ո՞ւմ կարծամիտ կամքով պիտի մեռնէիր,
երբ լինելու ոգի՛ն է յար նառագայթում քն հոգում...

Քեզ որտեղի՞ց այսֆան հզօր արարումի այս ոգին,
երբ քն մանկանց օրօցից վեր մահուան տեսի՛լն էր պարում,
երբ քն երկրում աւերումի ուրուակա՛նն էր թափառում
եւ պարանոցդ օգակել էր ընդմիշտ սարսա՛փը թուկի...

Այդքան անգօ՛ր, այդքան անզէ՛ն եւ անֆանա՛կ, բայց նարտա՛ր,
հազար անգամ խաբուած գինու թունոտ հազա՛ր գաւերից,
հազար անգամ դատապարտուած նարպիկ հազա՛ր դաւերի,

այդքան անգօ՛ր, այդքան անզէ՛ն եւ անբանա՛կ, բայց արգա՛ր,
սմբակներից աշխարհաւեր սուլթանների՛, շահերի՛
համբերութեան ֆանի՛ բարուր դու փրկել ես մահերից...

10

Համբերութեան քանի՛ բարուր դու փրկել ես մահերից,
աղօթելով թափուն նրանց կեանքի համար ու բախտի,
ի՞նչ հրաշքով դու խլեցիր նրանց խզնի ժանտախտից,
երբ ձիգ դարեր գրկուած էիր արքաներից, գահերից...

Երբ քո շուրջը յուսալիման փոթորիկն էր մոլեգնում,
դու ումի՞ց ես առել, արդեօք, համբերութեան դասը քո,
քեզ որտեղի՞ց, արդեօք, այսքան հպարտութիւն անսխալ,
երբ խեղճութեան խրտուիլակն էր ծուատելով քեզ հեզնում...

Քո գլխից վեր միշտ անպակաս օտար տէր ու տնօրէն,
դու ինչպէ՞ս ես ներամփոփել երազանքներդ լուսէ
հաւատաւոր համբերութեան կեղեւներում գազտնօրէն,

փոթորկայոյզ երկինքներում ո՞նց ես հայեացքդ սուզել,
գտել աստղը բախտիդ ու մօր գորովանքով մի թափուն
փայփայելով ու սնելով գիշերներին քո անքուն...

11

Փայփայելով ու սնելով գիշերներին քո անքուն
բախտիդ աստղը — քեզանից վե՛ց հարիւրամեակ խոռոված,
չէի՛ր կարող հոգեվարքի հրդեհներում խորովուած
քնած թռչնել դարեր ի վեր երազանքդ մահաքուն...

Զէին կարող խեղել քո մէջ առասպելը յարութեան
ձիգ դարերի ամենակույ խորխորատներն անյատակ,
ոչ էլ անգամ քարակոշկոն կարօտներդ նահատակ
խեղանդամել կերպարանքը վազնջական բարութեան...

Ու երբ երկրի ջերմութիւնը բարձրանա՞ւմ էր օրէցօր,
երբ փտա՛խտն էր կուում ընդդէմ անկասելի գալիքի,
երբ կազդուրիչ շո՛ւնչն էր թելում հոկտեմբերեան ալիքի,

թե՛ւ ես տուել սմբակահար երազներիդ դարաւոր,
արեպն ծո՛վ ես ճեղքել որպէս անառգաստ նաւաստի,
մի՞նչե՛, ահա, հասել ես դու հանգրուանն այս հաւաստի...

Մինչեւ, ահա, հասել ես դու հանգրուանն այս հաւաստի,
որ երազել ես գոյութեան քո դարերից առաջին,
ինչե՛ր եղան... Ու հիմա դու ո՞նց հաւատաս Արարչին,
ի՞նչ հաւատով նայես նրա ճշմարտութեանն ու ստին...

Օ՛, սո՛ւտ ես դու, սո՛ւտ ես աստուած, եւ երիցս անիրա՛ւ,
քէ չէ ո՛նց ես թողնում, արդեօք, շիրիմները անտապան,
ո՛նց ես թողնում, Արեգակին կլանի Մո՛ւսն անթափանց
եւ ինչպէ՞ս ես, արդեօք, թացն ու չորը խառնում դու իրար...

Ի պատասխան մեր ազօրքի ոգիներին թափառիկ
խաբել ես մեզ քո սնամէջ խոստումներով ապառիկ
ու դարձրել դարեր ի վեր մեզ քո գերին ծնկաչոփ...

Օ՛, եթէ մենք հաւատայինք աշխարհի սուտ սրբերին,
կը կորցնէինք մինչեւ անգամ հայրենի՛քն այս սրտաչափ,
ուր գրկուած են վազուց-ընդմիշտ մահերն իրենց գահերից...

Ուր գրկուած են վազուց-ընդմիշտ մահերն իրենց գահերից,
երազանքներն ընդլայնո՛ւմ են կենաց ծի՛րք բարախուն,
երկիրը քո առողջ լոյսի շատրուաննե՛ր է բխում
մի կենարար տառապանքով... Եւ բերկրանքով մի վերին

Թարթիչներիդ վարագոյրը մի միամիտ խնամքով
տառապանքիդ ովկիանո՛ւսն է անձրեւներից թափցնում,
եւ յայտերիդ արեւներից ակնոցներ ես հագցնում՝
թող չտեսնե՛ն օտարները, թող որ լինի կա՛մքը քո...

Եւ երազդ սլացքի մէջ — գետնափորից տիեզերք,
կարմրակապոյտ իր հանդերձում ծածանում է որպէս Երգ,
եւ Հիմնը քո փառաբանում է զօրութիւնն Արմատի՛ք...

Եւ դարաւոր գիշերների կապանքները դէն նետած՝
առաւօտն է իջնում որպէս յաւերժութեան լուսաբաց
եւ ժայթքում է արարչագործ ծիածանը Հաւատիդ...

14

Եւ ժայթփում է արարչագործ ծիածանը Հաւատիդ՝
իր կամարով գօտեւորում երկրագունդը բովանդակ...
Թող չլինի՝ երկրի վրայ ոչ մի գնդան ու վանդակ
եւ թող խի՛ղնը պաշտպան լինի հաւատաբազգ քո Դատին...

Եւ երկինքդ յիշողութեան փէշերի մէջ մշուշէ
փաթաթում է անցեալը քո — որպէս բախտի չար կատակ,
բարուրում է տարածութեան կիրճերի մէջ անյատակ
ժամանակն այն, որից հիմա մնացել են լոկ յուշեր...

Եւ երկինքդ իր մշուշէ հանդերձներից մերկացած՝
շաղ է տալիս տիեզերքում նախածնունդ մեղեդին —
Արեւի եւ Արդարութեան փառքն է պատմում աշխարհին...

Եւ պարզել ես հայեացքը քո Ապագային դու թէպէտ,
սակայն արեան կանչը քո մէջ չի՛ լռելու... Եւ դարձեալ
յիշողութեան շաւիղները քեզ տանում են դէպի ետ...

15

Յիշողութեան շաւիղները քեզ տանում են դէպի ետ,
դէպի այնտեղ, ուր յուշերի աւերակներ՝ են ծխում,
ուր անթեղուած կարօտներն են քեզ իրենց մէջ թաթախում,
ուր անցեալն ու ներկան դանդաղ լծորդում են իրար հետ:

Քո յուշերի շաւիղներին տատակապատ ու տխուր
մոռացութեան սերմն էր ցանում ժամանակը անտարբեր,
մոռացութեան ծաղիկների բուրմունքներից թմրաբեր
քայլ եւ քայլում օրօրուելով — գլխիդ մէջ ամպ ու ժխոր:

Յոյսի քանի՛ ամրոցներ ես դու կառուցել քո կեանքում,
համբերութեան քանի՛ բարուր դու փրկել ես մահերից,
փայփայելով ու սնելով գիշերներին քո անքուն,

մինչեւ, ահա, հասել ես դու հանգրուանն այս հաւաստի,
ուր գրկուած են վագուց-բնդմիշտ մահերն իրենց գահերից
եւ ժայթփում է արարչագործ ծիածանը Հաւատիդ:

ԳԱԳԻԿ ԴԱԻԹԵԱՆ

1988Ի ՆՈՊԵԼԵԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿԱԿԻՐԸ՝ ՆԵԿԻՊ ՄԱՀՅՈՒԶ

Արարական արդի գրականության ամենաբարձր և արժանազան նկատման կրթչառայի վերադարձը Նեկիպ Մա՛ֆուզ, իր գրական յիմարտիկ հարուստ փորձառութեամբ՝ իր նկատման գրական երեւոյթի մը, որ արարական եւ միջազգային գոնազան տրագուսներու տիրանալէ ետք, 13 Հոկտեմբեր 1988ին, Եուզպիստանի միջին կողմէ պարզեւ անարուեստ Նուրիեան գրական մրցանակով՝ զեր պարզ ու միամտմանակ թարզ գրականութեան համար:

Քառասուն չէ աւելի վերջու եւ արժանի գործերու Հեղինակ Նեկիպ Մա՛ֆուզ իր ծնի 11 Նոյեմբեր 1911ին, Քա՛նիքի համառ բնակարաններէ մկու ե յարկին տակ: Տակուին համար-արանական ուսանող՝ իր սկիզբ գործառնէ մուսաներ, ստորագրելով իր գրական նախափորձ-րը: 1934ին՝ Քա՛նիքի համալսարանէն շրջանաւ արտ ըլլալէ ետք, Նեկիպ Մա՛ֆուզ աւելի թուփ կու տայ իր գրական փորձերու եւ, 1938ին, մուտք իր գործը գրական անդառնալէն եկու, երբ իր հրատարակի իր աւաթին հատորը՝ «Եննրութեան փոփոխութիւն»: Սակայն անոր գրական գր-մանքեր իր սկիզբ կազմաւորուի իր երկրորդ աշխարհամարտի տրերու եւ, երբ մկն աւելի ուշագրու վկեր հրատարակած արժանազան իր լոյս կ'ընծայ իր եւ արարական ճամանակակից արժանի գրու-գործերուն իր նկատման իր ետագրութիւնը:

Եւ որ իրապաշտութեան կու տու շարժու մին գրական գիմարտի գործառնալու շարժմանակ վերադարձը, այնու շտու, կ'ապրի գրական նոր փորձառութիւններ՝ քաջուկով խորհրդակալու, իմացակալու եւ փրացակալու վկեր նոր հորիզոններու:

Տրիպտոսի անկախութեան եւ վերջինի ի խնդիր պայքարում Ն. Մա՛ֆուզ, այսպէսով, գրական հաստեակման իրերայտրոզ հանգրուաններու զուգահեռ՝ աւելի իր բերեղանի արու հատակա գրակտի իր գիմարտի եւ կ'արժանանայ ընդհանուր յարգանքի:

Ս. Կիրակոսեանի ուսումնասիրութեան երկրորդ թուրքին ինս՝ «Մա՛ֆուզի լոյս յարձուր թիւս մեր բնիկընդներու եւ պիտի ներկայացնենք Ն. Մա՛ֆուզի մկն այլ պատմութեանը»:

Ն. ՄԱՀՏՈՒՋ

**ՈՒՐԻՇԻՆ ՀԱՄԱՐ ԱՊՐՈՒԱԾ
ԿԵԱՆՔ ՄԸ**

Ապտիլ-Ռահման էֆենտին բացառիկ անհրաժեշտութեանց պարագաներուն միայն պարապոյ ժամերը տուենէն դուքս անցընողներէն էր: Տարւան գրեթէ բոլոր ամիսներուն, կատարեալ ճշգրտապահութեամբ մը, ամէն իրիկ-նոգէմին, կ'իջնէր ասան պզտիկ պարտէզը, եւ շրջան մը ընելէ ետք՝ կը նստէր ցանկապատին քովի նստարանին վրայ, կարդալու կամ խորհրդածելու համար:

Սեպտեմբերեան այդ քարեխառն յիսմիջօրէին ալ, ըստ սովորութեան՝ պարտէզ իջնելով, վարդենիներուն եւ թաղարներուն վրայ քննակտն ակնարկ մը պարտացուց, եւ ապա՝ իր պարտէզը գրացիին պարտէզէն բաժնող փշաթելէ ցանկապատին քով, իր նախասիրած անկիւնը, տախտակեայ նստարանին վրայ նստաւ, եւ անութիւն տակ ծալուած օրաթերթը բանալով սկսաւ կարդալ:

Ապտիլ-Ռահման էֆենտի քալուածքին եւ նստուածքին մէջ կատարեալ լրջութիւն մը կար: Զայն տեսնողը, առաջին առթիւ իսկ, ինքզինքը կը զգար ընտանիքի մը հայրութեան պատասխանատուութեամբը ճշուած եւ լրջացած մէկու մը գիծաց: Անոր բոլոր լարժուածները, նայուածքը, խօսուածքը եւ լուութիւնը ունէին ծանրարարոյ եւ հաստորակիտ առնակահոսութեան մը գրոշմը: Խոշոր գլուխը եւ ճոխ պեխերը քառասուննոց մարդու մը երեւոյթը կու աային անոր, թէն ինք դեռ նոր լրացուցած էր երեսուն եւ հինգը:

Ապտիլ-Ռահման էֆենտի խորատու գուռն էր իր բնթերցանութեան մէջ, երբ յանկարծ սթափեցաւ քնքոյլ ձայնէ մը.

— Բարի իրիկուն, ճամճոյ:

Օրաթերթը դէմքէն հեռացնելով՝ նայեցաւ: զրացիին պարտէզին կողմը եւ տեսաւ երկու յիւնջ ու սեւ աչքեր, որոնք պայծառ դէմքի մը վրայէն եւ գեղեցիկ ու անմեղ ժպտի մը ընդմէջէն գինք կը գիտէին: Զգաց այնպէս՝ ինչպէս պիտի զգար տաքէն տառապող մէկը, երբ յամենի բոլորով յագեցած զեփիւս մը շոյէր դէմքը, ու պատասխանէր.

— Բարի իրիկուն, օրիորդ Սամարա:

Սամարան ժպտեցաւ եւ սկսաւ շոյել իր պզտիկ ճերմակ շնիկը: Պատանակութեան անմեղութեան եւ կանացի լիութեան մը միջեւ տարբերող, տասնփեց տարեկան աղջիկ մըն էր Սամարան:

Ապտիլ-Ռահման էֆենտին շնիկին ակնարկելով հարցուց.

— Ինչպէ՞ս եղաւ ան:

— Փառք Ալլահին, կատարելապէս առողջացաւ:

էֆենտին խնդալով ըստաւ.

— Հուսանարար Ազիբանդրիոյ օգը չաւ չհկաւ անոր:
 — Ընդհակառակն, ծովափին վրայ կը վազվզէր եւ ուրախութենէն աշխարհը ննդ կու գար իրեն:

Փաղաքական ժայնով ժը ըսաւ ժարգը:

— Բուրբուրին նոր ժորթ ժը գգեցեր ես, Սամարա:

Այդ վայրկեանին շնիկը փախաւ, եւ աղջիկն ալ խնդալով վազեց անոր ետեւէն:

Ձգալի փոփոխութիւն ժը երեւցաւ ժարգուն վրայ: Երջութեան եւ ծանրախոհութեան երեւոյթները տեղի տուին տեսակ ժը գործի եւ երազկոտութեան երեւոյթներուն: Նստարանին ծայրը, իրժէ քանի ժը թիզ անդին, նստած էր աղջիկը հիմա եւ կը շոյէր շնիկին ճերմակ ու երկայն ժագերը: Ենիկը կը լիզէր իր արտուհիին ճեղքերը եւ երանութիւնն ու հրճուանքը կ'արտայայտէր պոչին արագ-արագ շարժումներովը:

Մարգը, որ անպատճելի հրճուանքով ժը կը դիտէր այդ ամէնը, յանկարծ գլուխը դարձուց, եւ ոչինչ տեսնող աչքերով նայեցաւ դէպի առջի: Ան նկատած էր, թէ աղջկան իրեն հանդէպ դիրքը բնաւ չէր փոխուած այն օրէն ի վեր, երբ ան քայլ առ քայլ սկսած էր բնթանալ դէպի պատանութիւն եւ երեսուսարգութիւն: Տակաւին ճամժօձ կ'ըսէր իրեն, ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս երբ շատ փոքր էր եւ պուպրիկին հետ կը խաղար: Անցեալին հանելի կը թուէր իրեն այդ բառը — ամժօ — ժա'նաւանդ՝ որ հօրը հետ շատ ժտերիմ բարեկամներ այլ էին: Բայց հիմա կը ննզուէր այդ բառէն, եւ ամէն անգամ, որ լսէր զայն՝ հողիկն կը վրդովէր եւ ուրախութիւնը խոյս կու տար սրտէն:

Աչքերը կրկին սեւեւեց աղջկան վրայ եւ ինքն իրեն հարց տուաւ — «Արդեօք կարելի չէ», որ Սամարան որ ժը կիկու ըլլայ»: Ապա գլուխը շարժեց այնպիսի ժխտական շարժումով ժը, որ իր ժէջ ունէր բացարձակ անկարելիութեան ժը դիմաց կայնողի ժը կոկիծն ու արտասանքը:

Բայց հակառակ ատոր, ատանց ինքն իրեն հետ վիճելու, անձնատուր չեղաւ այդ եզրակացութեան եւ ժոժտաց:

— Ի՞նչն է անկարելին այս հարցին ժէջ: Տարի՞քը: Ինք երեսունհինգ տարեկան է եւ աղջիկը տասնվեց: Մտաւորապէս քսան տարեով հետու են իրարմէ: Քսան տարեները կրնան արդարացնել աղջկան գինք ճամժօձ կոչելը, սակայն, ինչպէ՞ս արդարացնել ամժօյի ժը սիրահար եւ ամուսին ըլլալը: Ընդէն է, որ շատեր կը չալթահարեն տարիքի այս տարբերութիւնը, բայց ամէն գիշուժ եւ գոհողութիւն գին ժը ունի այս աշխարհի մէջ: Ինք ի՞նչ գին կրնայ վճարել այդպիսի մեծ գոհողութեան ժը ճամժար: Հազիւ տասնհինգ եզրկտական ոսկի ամաթոշակով պարզ եւ աննշան պաշտանեայ ժըն է ներքին գործոց նախարարութեան մէջ: Իր թերութիւնները եւ տարիքի անպատահութիւնը ժամկոչ ո՛չ գիրք ունի, ոչ ալ հարստութիւն: Բայց հակառակ այդ բոլորին, կը սիրէ զայն, եւ իրեն այնպէս կը թուի, թէ անխուսափելի է այդ սէրը: Ինչպէ՞ս կրնար խուսափել անկէ, երբ աղջիկը իր աչքին առջեւ կը ժեծնար օրրսօրէ, ամբողջ տասնվեց տարեներ շարունակ: Սամարան հակառակ սեռէն միակ անձն էր, զոր ճակատագիրը նետած էր իր անգութ ատանձնութեանը սահմաններուն մէջ: Աէրը գաղտնօրէն սողոսկած էր իր սիրտէն ներս, համբերութեամբ եւ խաղաղութեամբ: Ո՛չ կանխածրագրուած կերպով, ոչ ալ ժանաւոր գրուչաւորութեամբ: Այլ այնպէս՝ ինչպէս քու նը կը սողայ նեղուտի արփին մեղմ զեփի-ոփին տակ երազող մէկու ժը աչքերէն ներս:

Սկիզբը կը վայելէր անոր երջանիկ ժանկութիւնը, եւ այդ վայելչքն մէջ կը գտնէր թեթեւութիւնը իր խանդաղատանքով դեղուն հողիկին: Բայց երբ սիրահար գարձաւ՝ շուտով ժը իր սուր մազիկներով խոցեց սիրտը, կորսնցուց իր երջանիկ գոհուանակութիւնը եւ սկսաւ տատապել ամէն բանէ: Նայելիս անոր

Համակրանքէն, մօտիկու թեւեւն եւ խօսակցութեանն: Ակաստաւապիւ, որովհետեւ ան կը մօտենար իրեն քացարձակ անմեղութեամբ մը եւ չէր զգար իր ներկայութեան այնպէս՝ ինչպէս պէտք էր զգար աղջիկ մը ազնու մը ներկայութեամբ: Քանի՜ անդամներ սիրազատ նայուածքներ ու զգած էր անոր, բայց աղջիկը չէր զգացած, չէր արձագանգած եւ լուռ պնդած էր, թէ ինք իր սիրելի շամձոնն էր պարզապէս, ոչ աւելի, ոչ պակաս: Եթէ սերը յայտնէ՞ր, ի՞նչ պիտի պատասխանէր Սամարան: Ի՞նչ պիտի զգար: Պիտի գարձանա՞ր: Պիտի խնդա՞ր: Ի՞նչ պիտի ըսէր հօրը եւ ի՞նչ պիտի ըսէր ինքնիրեն: Այնուհետեւ պիտի կարենա՞ր տեսնել զինք, ինչպէս հիմա կը տեսնէ պարտէզին մէջ, իր մօտ, նոյն նստարանին վրայ...: Պիտի կարենա՞ր վայելել անոր երթալն ու դալը, քայլելն ու վազելը, խնդալն ու խօսելը, եւ կամ՝ յաւիտենապէս պիտի հեռանա՞ր արդեօք:

Ենթադրենք, որ աղջկան հօրը — իր սիրելի բարեկամին — այդ խօսքը բանալու համար բաւարար քաջութիւն ու ննջաւ: Ի՞նչ կրնար ըլլալ անոր պատասխանը:

Երկար մտածելէ ետք զոցեց աչքերը, եւ Սամարային հայրը զիմացր երեւակայնով բտա մեկուսի:

— Սիրելի բարեկամս, եկած եմ խօսելու քեզի շատ կարեւոր հարցի մը մասին, բան մը՝ որ մտքէդ չէր անցներ, թէ կրնայի օր մը նման հարցի մը մասին խօսիլ քեզի: Եստ հասնարար իմ այ մտքէս չէր անցներ նման բան մը: Վստահ չեմ քու հասանութեանդ, ոչ ալ իմ ներկայացնելիք պահանջիս յարմարութեան եւ պատշաճութեան: Բայց շուզելով կորսնցնել ոսկեղէն առիթ մը — պարզապէս ձախողութիւն մը երեւակայած ըլլալուս պատճառաւ — ահա հոս եմ: Սիրելի բարեկամս...

Ան չկրցաւ շարունակել խօսքը, որովհետեւ անուշ ձայն մը ընդհատեց երազը:

- Քնացած ես, ամառ:
- Վախի պէս զգացուեցի մը սիրաւ տրոփելով սթափեցաւ եւ ըսաւ:
- Ոչ, Սամարա, արթուն եմ:
- Ներողութիւն, աչքերդ զոց թուեցան ինծի:
- Այո, այդպէս կը մտածէի:
- Ի՞նչ բանի մասին կը մտածէիր:

Շուարած՝ աչքերը ուղղեց աղջկան դէմքին եւ փնտոց տալիք պատասխանը: Ըսէ՞ր, թէ իր մասին կը մտածէր: Սակայն ատիկա պիտի ըլլար վազածամ արկածախնդրութիւն մը: Ուստի մնաց լուռ: Անթարթ նայեցաւ աղջկան աչքերու ն եւ զգաց հանելի թմրութիւն մը. տեսակ մը վերացում, եւ այնչեւ, բացի կախարհիչ սեւութեանէ մը ուրիշ ոչինչ տեսաւ: Քիչ ետք յանկարծակեան փոփոխութիւն մը նկատեց Սամարայի վրայ: Այտերը արտակարգ կարճորութեան մը ստացան, չըթնեցը՝ անհանդարտ վիճակ մը, եւ աչքերը զարձան դէպի իր ետին ուրիշ թիրախի մը վրայ, եւ յանկարծ տեղէն ցատկելով վազեց դէպի իրենց տունը: Մարդը ետեւ գտնալով տեսաւ իր կրտսեր կըրայրը, որ մպակելով մեղքը երկարեց՝ բարեւելու համար զինք: Ապտիւլ-Ռահման էֆէնդին — անոր սիրաւ յանկարծօրէն ողողուեցաւ արբութեան, վախի եւ յուսաբարութեան զգացումով մը, եւ բռնազբօսեկ մպիտով մը բարեւեց կըրայրը՝ բսկելով:

- Բարեւ կար, տաքթոր, ինչպէ՞ս ես:
- Երիտասարդը խնդաց եւ ըսաւ անվերապահօրէն:
- Որքա՞ն երջանիկ ես, կըրայր:
- Եղբոր ոճէն եւ աչքերու ն ուղղութեանն թէ եւ հասկցաւ ըսել ու զածը, սակայն չհասկնալ մեւանալով յարեց զարմացած:
- Երջանի՞կ:

— Անշուշտ, եղբայր, Սամարային հետ խոսողը պէ՛տք է որ երջանիկ ըլլայ՝

Ազօտ ժպիտ մը ուրու ազծու եցաւ զէ՛քին վրայ եւ բաւ ինքնիրեն... — Վաստական համար է խորամանկ է, համ աչ անմիտ մըն է, որ բռնածին իմաստը չի գիտեր: Երջանիկը այն չէ՛, որուն հետ Սամարան կը խօսի, այլ ան՝ որուն հետ խօսելէ կ'ամշնայ, ու երբ զայն տեսնէ՝ այստեղ կը կարմրին, շրթները կը գոգան եւ ոտքերը կը փախչին...: Ահա այդ է իրական երջանիկը»:

Յետոյ հագրին վրդովու մը պահել ջանալով խօսքը փոխեց եւ հարցուց.

— Ինչպէ՛տ կ'ընթանան գործերդ:
Երիտասարդը նստելով եղբորը կողքին՝ ըսաւ.

— Տաղտկալի է յոյնացուցիլ զէպօքրո՞վ լիցուն գիշեր մըն էր երկուսնը: Դժբախտ ճակատագրի մը գոհերը ընդունելով անցուցի մեծ ժառը այդ գիշերու ան: Բայց հիմա, այդ գիշերը անցած ըլլալուն պատճառաւ, եւ աւելի շատ գիշերուն մը անկնկալու թեամբ՝ ուրախ եմ:

Ապտիւլ-Ռահման էֆէնտին, որ այժմբը եղբորը սեւեռած մտիկ կ'ընէր, ուրիշ անգ էր մտքով: Խանդակաթ սիրտ մը ունէր եւ կը սիրէր եղբայրը: Այդ եղբայրական սէրը տուած էր իրեն զորութիւն եւ համբերութիւն՝ հազարու եւ խնամելու համար այս եղբայրը, ինչպէս խնամած էր անկէ սուսը ուրիշ երկու եղբայրանք ալ: Սահայն հակառակ այդ սիրոյն, կը խրաչէր անկէ եւ անըմբռնելի վախ մը կը զգար անոր ներկայութեան: Նոյնիսկ երբեմն կ'ատէր զայն, եւ այդ ատելութիւնը կը գործածար, երբ ան Սամարան յիշէր: Այո, եղբորը Սամարային անունը տալը ցաւ եւ տառապանք կը պատճառէր իրեն: Ատելութիւնը զազաթեանկէտին կը հասնէր, երբ եղբորը այժմբը հանդիպելին Սամարային, ինչպէս պատահած էր քիչ առաջ: Սահայն այդ ատելութիւնը հիմնական, մնայուն զգացում մը չէր իր մէջ, այլ պարզապէս զգացական բուռն ներդրածութեան մը ժամանակաւ որ մէկ արտայայտութիւնը, որմէ հաջ ինք կը սիրէր իր եղբայրը, զոր կը դիտէր զսուրեակութեամբ եւ արդար հպարտութեամբ մը, իրեն իր տքնալան աշխատանքին եւ եղբայրական սիրոյ գլուխը զործնցը: Սահայն եղբայրը զիտէ՛ր արդեօք, թէ ի՛նչ ցաւ կը պատճառէր իրեն: Ո՛չ: Ան չէր կրնար երեւակայն իսկ, որ ինք կը սիրէր այդ գեղեցիկ պարմանուհին:

Երիտասարդ բժիշկը, որ այդ պահուն երջանիկ կեանքի մը կարեւոր ծրարներէն էր կը մշակէր մտքին մէջ՝ գառնալով մեծ եղբորը՝ ըսաւ.

— Եղբայր, կարեւոր հարցեր ունիմ, զորս կ'ուզեմ յայտնել քեզի:

Մտքուն անհանգիստ սիրտը շփարենալով ուրախ բան մը զուշակել յայտնուած փափաքէն, ըսաւ.

— Երբեք կ'երեւիս քիչ մը հանդիլ եւ յետոյ կը խօսիմք:

Բայց երիտասարդը պեղելով ըսաւ.

— Մտիկ ըրէ, եղբայր, կեանքիս կարեւոր մէկ անկիւն ճաղարձին վրայ կը գտնուիմ... քանի մը ամիսէն պիտի վերջանայ իմ անթամ չըջման: Ուսուցչական երկար տեղիս՝ տեղիս, Պրատն իմացուց ինձի, թէ համալսարանը զիս ընտրած է մասնագիտութեան համար եւ բոլորով զրկելու:

Մեծ եղբայրը շուշ մը քաշեց եւ այդ լուրին վրայ հանդատացած՝ ըսաւ.

— Ենթրահաւ որ... հազար շնորհաւ որ... անկասկած զուն արժանի ես

այդ պիտի գնահատանքի մը:

Քիչ մը շուտարած, բառերը ծածծելով՝ շարունակեց երիտասարդը.

— Ենթրահաւ կ'եմ, եղբայր, բայց... այսինքն... այո, այո, կ'ուզէի ըսել, որ եթէ մեկնիմ՝ առանձին պիտի շնորհակալ:

— Բան չհասկցայ ըսածէդ:

— Այսինքն՝ եթէ Ալլահը կամի, ամուսնացած պիտի մեկնիմ:

— Ի՞նչ անակնկալ... ասկէ առաջ նման նիւթի մը չուրջ սեւէ մկուռն
բան չէիր խօսած:

— Այո, չէի խօսած:

— Անակնկալ խորհո՞ւրդ մըն է ուրեմն:

— Ո՛չ, կ'ուզիի դազանի պահէլ այդ միտքս, սակայն ճամբորդութեանս
պարազան ստիպեց զիս, որ երեսան հանեմ գայն:

Մեծ կըրայրը պահ մը լռեց, փորձելով զգացումները զսպել, ու յետոյ
ըսաւ.

— Յաջողա՞ծ ես ընտրութիւնդ ընել:

Երիտասարդը գլուխը խոնարհեցուց եւ կզակով դրացիին տունը ցոյց
սալով, ըսաւ.

— Սամարան:

Մանր լուսթիւն մը տիրեց եւ երիտասարդը անհանգստանալով կըրորը
անխօս մնայէն՝ հարցուց.

— Ի՞նչ կը խորհիս, կըրայր... չհանեցա՞ր ընտրութիւնս:

— Ո՛չ, ո՛չ լաւագո՞յն, բացարձակապէ՛ս լաւագոյն ընտրութիւնը ըրած
եմ:

Երիտասարդը հրճուեցաւ եւ ըսաւ.

— Ետտ շնորհակալ եմ, կըրայր. միայն պիտի խնդրէի, որ վաղն իսկ էր-
թաս Սամարայի հօրը, եւ ազնկան ձեռքը խնդրես ինձի համար: Յուսած յու-
սախար չենք ըլլար:

— Ետտ լաւ. բայց ի՞նչ հարկ կայ այդքան անապարելու:

— Պէտք է անապարեմք, քանի որ միայն քանի մը ամիսներ ունիմ,
որոնց ընթացքին պէտք է պատրաստուիմք Անգլիա մեկնելու:

Երիտասարդը խնդալով ոտքի կ'յաւ եւ աւելցուց.

— Ձե՛ս տեսներ, որ երեւելի հարուստներու նման մեղքալուստներ կրկ-
բէն դուրս պիտի անցընեմ:

Մտորդը ժպտեցաւ, երիտասարդը գիշեր բարի ընելով ներս անցաւ:

Ապաիւլ-Ռասման էֆէնտին հիմա առանձինն էր պարտէզին մէջ:
Շուտ արած՝ աչք մը պտրացուց զինք լրջապատող աշխարհին վրայ եւ,
նայուածքը անհունին սեւեռած՝ անշարժացաւ: Տակաւ առ տակաւ խաւարը
կը թանձրանար եւ ծանր լուսթիւն մը կը տիրէր ամէն կողմ: Յուսահատ եւ
տխուր՝ կ'յաւ անզէն եւ պարտէզին մէջ շրջան մը ընելէ ետք վերադարձաւ եւ
թափով մը ինկաւ նստարանին վրայ: Կարծես իր գծրախտութիւնն էր, որ կը
նկատէր նստարանին, եւ ոչ թէ յույնած մարմինը կը յանձնէր անոր: Ի՛նչպիսի
նալը խոյս ապու: Գորաւոր մզում մը զգաց, եւ ակնթարթի մը մէջ քսան տա-
րիներ զէպի ետ թուաւ: Ի՛նչպիսի այն օրերը՝ երբ կեանքը, երեսակայութեան ձեռ-
քերուն մէջ խճորի մը պէս կը կերպարանափոխուէր, ամենայն համակերպու-
թեամբ եւ հլու թեւամբ: Այդ հեռաւոր օրերուն, սա ճնշումն էր ընկճուած մար-
դը ուրախ պատանի մըն էր, յոյսերով լեցուն, հրճուանքով բոցաւառ: Ընտա-
նիքին անդրանիկ գասակն էր, եւ իրրեւ այդ՝ վայելած էր ծնողական գորո-
վանքի մեծ բաժին մը: Եղած էր աշխատասէր աշակերտ մը, մեծ ընդունակու-
թիւններով օժտուած եւ փայլուն ապագայ խոստացող: Աստիք իր տես չէր
յասակութիւններն ին, մինչ իր մեծ եւ թաքուն առաքինութիւնները յար որ
առիթի մը կը սպասէին երեսան գալու համար: Եւ եկաւ այդ առիթը, որ, ա-
ւա՛ղ, իր հօր վաղաժամ մահն էր...

Մեկնող հայրը ձգած էր իր ետին չորս մանչ եւ այրիէ մը բաղկացեալ
գծրախա ընտանիք մը: Եւ ինք՝ այդ ընտանիքին անդրանիկը՝ հազիւ կոխած
երիտասարդութեան սեմին՝ իր զէժ գասա խոժոռ ճակատագիրը, որ անգթո-
րէն իր սկար եւ անփորձ ուներուն վրայ ձգեց պառասխանատուութեանց

Ծանրացոյնք: Ամէն բանէ առաջ պէտք էր մտնար իր երազները, յոյսերը պէտք էր փաթթէր պատանքներու մէջ եւ պէտք էր թաղէր իր շնորհքներն ու ընդունակութիւնները, որպէսզի աքնէր՝ ապահովելու Համար Հանգուրժեղի կեանք մը որբացած ընտանիքին:

Ահա այդ պէս, իր մե՛ծ երազները ահամայ կանգ առին փոքր եւ աննշան պաշտօնի մը շուրջ, եւ ամբողջ քսան տարիներու ընթացքին չկրցաւ անկէ անդին զգալի յառաջդիմութիւն մը արձանագրել: Սկիզբի օրերը շատ դժուար եւ դառն ըլլալով, Հոգիին մէջ յուսահատութիւն եւ թախիծ ստեղծեցին, բայց բնա՛ւ զայրոյթ եւ անէ՛ծք: Ինչո՞ւ: Ռոտհեանս ու նէր մեծ սիրտ մը: Եղբայրական սիրով եւ գործով յորդուն սիրտ մը, զոր նուիրեց իր մօրն ու եղբայրներուն: Մտնալով իր գծրախտութիւնը եւ յուսախարութիւնը՝ սրտին մէջ ծնած նոր յոյսեր, նոր ուրախութիւններ: Այնպիսի յոյսեր եւ ուրախութիւններ, որոնք ոչ մէկ կապ ու նէին իր անձին եւ ապագային հետ, այլ ամբողջութեամբ կը վերաբերէին իր եղբայրներուն երջանկութեան եւ ուրախ ապագային: Ան զգաց նոր տեսակի երջանկութիւն մը: Ուրիշ մը երջանկութիւնը իրազորմունտ Համար եղած անմնազուտութեան պատճառով երջանկութիւնը: Փոխարինեց իր հայրը, եւ ժամանակէն շատ առաջ, պատանեկութենէն յափառանքութեան ցատկեց, առանց ապրելու երիտասարդութեան չըջանալ: Հակառակ իր կեանքը նոր յոյսերով եւ գործերով լեցուն ըլլալուն՝ միշտ պարապութիւն մը զգաց իր շուրջը, սակայն իր ժառանգած ընտանիքին բարօրութեան սիրոյն, յաջողեցաւ մտքէն ու սրտէն հեռացնել ամուսնութեան դաղափարը: Համբերութիւնը իր ամէնէն լայն առումով ըմբռնեց եւ ապրեցաւ: Սակայն ետքը Հաակցաւ, թէ եղբայրները իրմէ պակաս Համբերող, եւ իրմէ աւելի իրենց անձին ժառանգ մտածողներ էին: Մեծը հաղի չըջանալու արտ եղած սպայից վարժարանէն, ամուսնացաւ եւ Հոգը կրկին ամբողջութեամբ իր ուսերուն վրայ ձգեց: Երկրորդը, որ երկբայափութիւն ուսանեցաւ, հետեւեցաւ առաջինին, եւ ինք կրկին առիթ չունեցաւ ամուսնութեան ժառանգ մտածելու: Եւ ահա հիտա՛ կրտսեր եղբայրը, բժշկական վկայականը առնելէ ետք...: Երբ ինք կը խորհէր, թէ պտած էր կեանքը լեցնող իր միւս կէտը՝ յանկարծ, ընտրութիւնը սխալ դուրս կու գար:

Մինչ այսպէս կը թափառէր իր անցեալի յուշերուն մէջ, լսեց մայն մը, որ գինք կը կանչէր.

— Ապաիւ շնորհակալ, ինչո՞ւ մութին մէջ նստեր ես, ներս կկուր:

Մայրն էր կանչողը: Երբ սթափելով ոտքի կ'լաւ՝ Ծանրութիւն մը զգաց ժարմնին մէջ եւ գանդազ քայլերով ներս ուղղուեցաւ:

- Մայրը հարցուց.
- Եղբայրդ խօսեցա՞ւ քեզի:
- Այո, խօսեցաւ:
- Ի՞նչ կը խորհէս:
- Շատ շաւ ընտրութիւն մըն է, մայր: Վաղը պիտի երթամ մեր գրացին տեսնելու, եւ անոր գեղեցիկ աղջկան մեռքը պիտի խնդրեմ մեր Հանճարից տղուն Համար:
- Մայրը ըսաւ գորովազին.
- Միայն գուն մնացիք, տղաս:

Այս անգամ լուեց տղան: Ո՛վ գիտէ, Հաւանարար այս Հարուածը իր ստացած Հարուածներուն մեծագոյնը չէր: Ոչ այ իր մեծ սիրաբ փորձի ենթարկուող առաջին փորձաքարն էր ասիկա: Կեանքը իրեն սորվեցուցած էր Համբերութեան առաքինութիւնը, առաւել՝ շատ աւելի վե՛հ ճշմարտութիւն մը: Այդ ճշմարտութիւնը այն է, որ մարդ կրնայ երջանկանալ ուրիշին երջանկութիւնը իրազորմունով:

Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

ՆԵԿԻՊ ՄԱՀՖՈՒՋ ԿԱՄ ՔԱՂԱՔ-ԴԺՈՒՄՔԻՆ ՎԻՊԱԳԻՐԸ

I

Արարական արդի գրականութեան ամէնէն վաւերական զէմքերէն մէկը Հանդիսացող եզրուածացի արձակագիր Նեկիպ Մահֆուզի պարզեւատրու մը Նուպէիան գրական մրցանակով, բազմազատակ վիպագիրի մը շուրջ յիւնամեայ ստեղծագործական ճիգն ու բեղուն գործունէութիւնը մեծարելու արտայայտութիւն մը ըլլալով Հանգերմ, խորքին մէջ Հանդիսացաւ միջազգային ճանաչումն ու բարձր գնահատումը գրական շարժումի մը, որ սկսաւ ձեւաւարտիլ Երկրորդ աշխարհամարտէն անմիջապէս ետք:

1950ական թուականներու առաջին տարիներուն սկսած ճերմ իրապաշտութիւնն անուն այս շարժումը զարգացաւ յաջորդ տասնամեակներուն, երբ հրապարակ իշան եւրոպական եւ ամերիկեան վիպագրութեան նորագոյն յղացումներուն հետ քայլ պահուցի եւ Համապատասխան ըմբռնողութեամբ մշակուած երիտասարդ արձակագիրներ, որոնք Նեկիպ Մահֆուզի գլխաւորութեամբ թափ ստացած Նոր իրապաշտութիւնը օժտեցին ո՛չ միայն ժամանակակից Հնչիդութեամբ, այլեւ՝ գրական-գեղարտական արդի Հասկացողութիւններով: Ժան Փոլ Սարթրի գոյութիւնապաշտ փիլիսոփայութեան Հաւատարիմ լիբանանցի վիպագիր Նուսէֆ Հապի Աշքարի, սուրիացի արձակագիր Ուալիտ Լիլյասի, իրաքցի վիպագիր Ժապրա Իպրահիմ Ժապրայի եւ այլոց ճիգերուն յաջորդեց Անհեթեթի գրականութեան եւ ճերմ վկայի ուղղակի անգրադարձներով զարգացող յասարակական գրականութիւն մը, որուն կեդրոնական զէմքերը՝ Ջաբարիա Թամէր, Հանի Բահէպ, Ապտէլ Ռահման Մուհիթ, էլ-Թիպ Սալէհ, Իլիաս էլ-Տէյրի, Հալիմ Պարաթաթ, Ժամալ էլ-Ղիթանի, Իլիաս էլ-Պուրի՛ եւ նորագոյն անունները արարական արձակիւն, փորձառական գրականութեան մը ներկայացուցիչները Հանդիսանալով Հանգերմ, մնացին Հաւատարիմ Նոր իրապաշտութեան աւանդներուն եւ գասական սկզբունքներուն:

Փաստօրէն, Նեկիպ Մահֆուզի գլխաւորութեամբ զարգացող Նոր իրապաշտութիւնը յաջողած էր ներգրաւել նոյնիոկ փորձառական եւ արդիական արտոժակներ սեռացող կարգ մը արձակագիրներ: Արարական արդի քաղաքակրթութեան՝ քաղաքի առօրեային, անոր ընկերային, քաղաքական, հոգեբանական եւ դասակարգային եոնի եփու մեներուն վրայ իր լուսարձակները յարած Ն. Մահֆուզի գրականութիւնը կը Հանգիսանայ ուսանելի աշխարհ մը: Մնաց որ, Նոր իրապաշտութիւնը արդէն արժանացած էր Համընդհանուր Ընդունելութեան եւ այս ուղղութեան Հետեւ ող գրագէտներէն ամենք (ինչպէս Թաուֆը Աւասա, Եակեա Հապի, Հաննա Միսէ, Ղասսան Քանաֆանի, Նու-

ս(Ք Իտրիս և ուրիշներ) ո՛չ միայն լայն ընդունելութիւն գտած էին, այլև սկսած էին գտնուել վաւերական անուններ:

Այս տեսեալներուն վրայ եթէ գումարենք Մահճուզի սերունդը կանխած ոսմանիք-իրաւաւորներու ևւ պաւ իրաւաւոր գիւղաղիւծներու ստեղծագործական կենսափորձով թիւ թեղացած գրական ասանդները, այդ պարագային աւելի քան յայտնուումը տեսանելի կը դառնայ Ն. Մահճուզի առանցքային կէտերը արարական ժամանակակից արձակին մէջ, իրրեւ բոյոր սերունդներուն ևւ շարժումներուն յարգանքին արժանացած զգաստական վարպետ կամ Վեր զգաստական ուսուցիչը, ինչպէս կոչած են զինք բազմաթիւ վիպագիրներ:

II

Ն. Մահճուզի գրականութեան, քայքայ մանաւանդ իր գրականութեան պէտք իր-զործողը ընդունումը նուազ քան անդրադառնալ աստէ, կը կարծենք, անհրաժեշտ է քանի մը էջ յատկացնել նոր իրաւաւորութիւնը կանխած գրական շարժումներուն ևւ քսանական-երեսական թուականներու կեդրոնական դէմքերուն, որոնք պատրաստեցին գրական այն պարարտ եմբանդը, ուր երկու երեք տասնամեակ ետք ծարձակեցան Ն. Մահճուզի ևւ իր նետաւորներուն ցանած սերմերը:

Ջուտ գրական մեկնակետեր աւելի քաղաքական տեսեալներէ աստէ-նորդուած արարական արձակը, քսանական թուականներուն, եղաւ հայիւն արարական այնպիսի աշխարհը աշխարհի զաղաքական-ընկերային իրաւաւորութեանց, որոնք խմորաւի սկսած էին անցնել դարու վերջաւորութեան ևւ դարասկիզբին դարձած էին քաղաքակրթական-քաղաքական լուրջ մարտահրաւիր մը: Գաղաքական իրաւաւորութիւններու ևւ մարտահրաւիրներու ուղղակի անդրարձը Հանդիսացող քաղաքական ընդլայնական շարժումները, խմորակցութիւններու ևւ կուսակցութիւններու ծնունդը, գաղափարաբանական մտածողութեան ապրած գորգացումը ևւ յեղափոխական դիրքորոշումներն ու պատասխանական պայքարի կոյրները ներդրում էին արարական այնպիսի ազատատենէլ սերունդներն ու ընկերային բարենորոգումներու ի խնդիր պայքարի դաշտ իջած գաղափարապաշտ մտաւորականութիւնը: Ազգային-քաղաքական գիտակցութեան ապրած գարթօնքը, անկասկած, նաեւ իր վրայ պիտի Հրաւիրէր արձակագիրներու ու շարժումներու:

Գաղափարապաշտ ևւ յանձնառու մտաւորականի պատկերացումին թիւ թեղացումէն ծնունդ տուաւ գրագիտի այն տիպարը, որ ժողովուրդի քաղաքական գիտակցութեան գործիչը նկատեց աստիճանները նպատակ ևւ լծուեցաւ այդ աշխատանքին: Այս իսկ պատճառով, ժամանակի արձակագիրները, մեծաւ մասամբ, գրական արտայայտմիջոցը նկատեցին ազգու գործիչ տարանկու ևւ ժողովրդականացնելու Համար իրենց ազատատենէլ գաղափարներն ու ընկերարանական խորք ու նեցող Համոզումները: Եւ թնական է, որ մինչեւ քսանական թուականները, այսինքն՝ մինչեւ այն օրը, երբ գրական սեռերը սկսան ասկաւ առ տակաւ Հետանայ շարժի ևւ Հետադարձութեան կազմակերպիչներէն, գրական գործերը ու նենային ուսուցողական-գաստարակական նկարագիր: Այս պարագան մէկնէն ցնուն զինքով ինքզինք կը Հաստատէր արձակ գործերուն, քայքայ մանաւանդ՝ վիպագրական ու թատերագրական կայուններն պատկանող գործերուն մէջ, որոնք կը նկատուէին Արեւմտաքէն ներածուած գրական նոր սեռեր: Ձեւաւորման իր Հողովոյթը ապրող վիպագրութեան ճատային նկարագիրը աւելի ևւս Հասկնալի կը դառնար, որովհետեւ արարական վէպը շուրջ այն գարաւոր ասանդներն ու իր

խրայտուել նկարագրից, ինչ որ էր պարագան շուրջ երկհարյուրամեայ փորձառութեան մը ենթակողին վրայ հիմնուած արարական դասական բանաստեղծութեան: Մնաց որ, գարտու որ անցեալ ունեցող արարական արձակը հ'ապրէր նոր յեղաշրջում մը եւ նոյնիսկ «Հազար ու մէկ գիշերներ»-ու գրական աւանդներն ու լեզուամտածողութիւնը նեղ կու գային արեւմտեան վէպի լայն պատարտին դիմաց³:

Արեւմտեան վէպով ներկայացող զեղապիտական մարտահրաւիրը եթէ արարական արձակը կը գնէր ինքզինք արժատական վերատեսութեան ենթարկելու պարտաւորութեան դիմաց, միս կողմէ՝ քանակական թուականներու քաղաքական խմորութեանն ու յուսախարութիւնները կ'ընդգծէին ազգային-ազգափարական մտածողութեան յատկացման հրամայականը: Ազատագրական շարժումները կրած էին շուրջ հարուածներ: 1911ին՝ Լիպիան գրաւուած էր: Յեղափոխական շարժումները առած էին ժախող արդիւնքներ: 1916-17ին՝ անփառունակ վախճան ունեցած էր Արարական յեղափոխութիւնը, 1919ին՝ Եգիպտական յեղափոխութիւնը, 1920ին՝ Սուրիական յեղափոխութիւնը, 1925ին՝ Սուրիական երկրորդ յեղափոխութիւնը, եւ այլն...

Հետեւանքը այս բոլորին:

— Կաշկանդուած էր անձնական թէ Հաւաքական ամէն տեսակի ազատութիւն: Գաղութատիրութեան երկաթեայ թափը երկիրը կը զեկամարէր ճշունմանը եւ Հալածանքներու արիւնոտ օրէնքին համաձայն: Փրաքննուածութիւնը աւելի եւս կը սեղմէր ազատ մտածումի շուրջ հաստատած իր երկաթեայ օղակը: Վերջապէս, քաղաքական գործունէութիւնը կը դառնար մահացու մեքէ եւ դերագոյն դասաճանութիւն: Եւ արձակագիրին դիմաց կը ծառանար մեծ հարցու մը — «Ինչու»: Ան պարտաւոր էր ոչ միայն բացարձեւ այդ կացութեան զրգապատճառները, այլեւ՝ «ժողովուրդի լայն մասսային ներշնչել ազգային գիտակցութիւն, մէկ խօսքով՝ պատմական ակնթարթը կշռադատելու եւ ըստ այնմ գործելու քաղաքական հասունութիւն:

Փաստօրէն, ուսմանթիքները այս հարցերու մօտեցած էին զուտ գաղացական գիտանկիւնէ: Ողբերգական կացութիւններն ու սրտաճմբկ իրականութիւնները անոնք զրականցուցած էին գրչի քննչոյ Հայութեանով, արթնցընելով լարերը նուրբ զգացումներու եւ գիւրգրգիւռ հոգիներու: Տակաւին, կթէ ցանց ընենք Փարսն Ռայի Ժպրանի «Կոտորտուած քնեքը» (1914) եւ Հիւսէյն Հալալի «Զէյնապ» (1914) խորագրեալ վիպակները՝, կրնանք ըսել, որ վիպական կայունածէն ներս ուսմանթիքները յիշատակութեան արժանի ոչ մէկ գործ յաջողած էին տայ, որովհետեւ իրենց արձակ գործերը ծանրարեւոնուած էին քնարականութեամբ, կեղծ բանաստեղծականութեամբ, ոճային թռիչքներով, վերացական զեղումներով, իսկ կարգ մը զրոյններու մօտ՝ նաեւ հոստորութեան թանձր գոյներով:

Իրապաշտ շարժումի ուսմանթիքները քաջ ծանօթ էին ուսմանթիքներու արձակի վերքերուն եւ մեղքերուն: Անոնք, որոնք ասպարէզով ընդ հանրապէս բժիշկներ էին, իրենց գրական նախափորձերուն մէջ ցուցարարեցին գիտական մօտեցում, կրք գրականութեան մօտեցում քաղաքական-ընկերային ախտաճանաչում մը կատարելու գիտանկիւնէն: Վերջապէս, իրենց դիմաց կը ծառանար մեծ հարցու մը՝ «Ինչու», եւ իրենք լծուած էին այդ հարցումին գրականութեան ճամբով պատասխանելու աշխատանքին: Եւ բնական էր, որ այս նոր մտածումները ապրէին բիւրեղացման կենսափորձը, վերածուելու համար գրական նոր վարդապետութեան մը, զոր հետագային գրաքննադատները կու լնցին «Վաւերագրական իրապաշտութիւն»:

Գրականութիւնը իբր կեանքի հայելի դիտող այս շարժումը յատկանշու-
ւեցաւ երկրի ընկերային իրավիճակը ամենայն հարազատութեամբ եւ
ճշգրտութեամբ ներկայացնելու իր բժախնդրութեամբ: Առաջին հերթին լոյս
տեսան իրապաշտ շուշուփ գրումն պատմութեան, ապա՝ նորավեպեր, վի-
պականեր եւ վեպեր:

Արդարեւ, պատմութեան գրականութեան անդատանձն մուտք գոր-
ծելէ ետք, շարժումին գլխաւոր դէմքերէն նկատուող երեք արձակագիրներ՝
Աճճէտ Անյրի Սայիտ, Բոսա Ռուպէլտ եւ Մուհամմէտ Քաշէր Լաշին՝ հրատարա-
կեցին ու շարդու թեան արժանի ծաւալուն երեք գործեր: 1929ին նախ լոյս տե-
սաւ Աճճէտ Անյրի Սայիտի «Թմբեցում»-ը նորավեպը, ապա՝ Բոսա Ռուպէլտի
«Սուրէա» վեպը: Առաջինը թեանը գիծերով կը պատկերացնէր աշխատանքի
անդլիական ճամբարի մը մէջ մաշող եղիպտացի գործու տրեւորն սրտանձիկ
կեանքը, իսկ երկրորդը՝ Եղիպտոսի միջին դարուն ընկերային կեանքը եւ
անոր անգրագարձները տիպարներուն բնկերա-բարոյական գիծագիծին
միջոց: Այս երկու հատորներէն ետք, 1934ին, Լաշին հրատարակեց «Սա՛
ւառնց Աղամի» անուն իր գործը, որ վեպը վերածեց ընկերային փաստա-
թուղթի մը՝ ուսումնասիրելու համար եղիպտական ընկերութեան դասակար-
գային ահաւոր տարրերու թիւններն ու հակադրութիւնները:

Կեանքի մանրամասնութիւնները արձանագրող այս իրապաշտու-
թիւնը հիմէ մէկ կողմէ գրողներուն մտազարգացուց ջրադրական-ընկերային
գիտակցութեան շրջը, միւս կողմէ՝ արձակը ամրապնդեց արձամարանութեան
առողջ ենթահողին միջոց, որուն իսկ պատճառով արձակագիրները ստանձնե-
ցին յանձնառու մտաւորականի դերեր, ժողովուրդը յուզող ընկերային հար-
ցերն ու սոցիալական եղարտու հատական մշակումի ենթակիցութեան հանդրուս-
նէն ջաշյ մը անդին անցնելով: Այդ իսկ պատճառով այս երեք արձակագիրնե-
րը հոշակուեցան բնկերային իրավիճակի առաջին պատմագիրները, տիտ-
ղոս մը՝ որուն հետագային արդարօրէն արժանացաւ իրենց մէկ այլ գրչակիցը՝
Ննկիպ Մահֆուզ:

III

Քանակական թուականներուն ձեւաւ որուիլ սկսած գրական վերոնշեալ
դպրոցներուն՝ ուժանթիւներուն եւ «Վաւերացական իրապաշտութեան»
յաշնորդեց «Նախալուպաշտ շարժում»-ը: 1919ի Եղիպտական յեղափոխութեան
վկաններն ու գիրքնք կանխած սերունդներուն անդններուն մտանդորդները
հանդիսացող խումբ մը երիտասարդ գրողներ, որոնք հետագային դարձան
Յուհիբեներն ու մեծ վարպետները եղիպտական արդի արձակին (թա՛՛ նաեւ
արարական արդի վեպին), հրապարակիչն զուս գրական փաստագրութիւն-
ներով: Քաշա Հիսսէյնի (1889-1973), Ապպաս Մահմուտ էլ-Աքքաւտի
(1889-1964) եւ Քաուֆիք էլ-Հարիմի (1902-1985) գլխաւորութեամբ՝ գրա-
կանութիւնը իմաստասիրական հրանդներով հարստացուցած ու զգալիաւ
զրոյցներու այս սերունդը, արդէն, քանակական թուականներուն, արարական
արձակին հաշուոյն արձանագրած էր նոր յաւելում մը՝ իմաստասիրական
արձակագրութեան համակարգը:

Ինչպէսզէն դասական իմաստասիրութեան եւ արեւմտեան արդի փի-
լիսոսփայութեան նորագոյն մտածումներով կազմաւորուած այս երեք մտա-
ւորական-արձակագիրները, որոնք իրումբը կրան իրենց սերունդի մեծ տե-

սանդղները, ապա որպապալտ արձակը օժտեցին գիտական իմաստասիրու-
թեամբ ևւ արամախոհական քննադատութեան զգայարանքով: Աւելին-
անոնք յաջողեցան անջատուիլ իրենց շրջապատի ընկերային կապանքներէն,
ազատագրուեցան ընկերային իրազինակէն ըրող անմիջական անդրադարձ-
ներու ևւ զգացական նակագրեցութիւններու ևնթակայական եզրայանդու-
մէն, երբ առարկայական իմաստասիրութեամբ զինուած՝ յուրջ քննարկման
ենթարկեցին իրենց ընկերութիւնը յուր զող նարցերը, ապա՝ յաջողեցան նասնի
բանականութեան բովէն անցած յստակ պատասխաններու ևւ յուծուծներու,
որոնց նամածայն կատուցեցին իրենց վէպերն ու վիպակները: Այդ իսկ պատ-
ճառով, իրենց գործերը յատկանշուեցան արամախոհական կատուցով ևւ եղան
«փորձարկու մի գաւտեր»՝ զիցարուեստական մշակու մի ենթարկելու իրենց
գոյացուցած պատասխաններն ու յուծուծները:

Այսպէս, իտէալապալտ կեցուածքի մը արդիւնքը նանդիտացող այս
գործերը շատագուզեցին բանականութեան ենթանոյցին վրայ խարսխուած
յուծուծներ: Օրինակ, «Յրեղը» (1929) ևւ «Քարաօւաննի կոչը» (1934)⁶
անուն իր վէպերու ն մէջ, Քասա Հիւսէյն քննադատեց կոյտայտական ընկերու-
թեան յիտամնացութիւնը, երբ նախապալարու մներով աուջնորդուելու ժո-
տեցուծին ևւ զուս զգացական կեցուածքներու ն փոխարէն՝ փառարանեց
իմացական զարթօնքն ու բանականութեան ու մը, ընդգծելով սեփական ետէն
վեր բարձրանայու ևւ իրբեւ ջաղաքակիրթ նաւաքականութիւն նարցերը
քննարկելու անխուսափելի նրամայականը: Իր կարգին, Ապպաս Մանճուս-
է-Աքբատ, «Ատուս» (1938) վէպով ծանրացու անհատ նանարին եղակի ար-
մէքին վրայ՝ իրբեւ նաւաքականութեան մը իմացական զարգացու մը պայմա-
նաւորող նիմանական ազգակ: Ինչ կը վերաբերի Քասա Ֆիթ էլ-Հաքիմի, ան ևւս
պալարուանեց ցեղային փորձաուութեամբ բիրեղացած աւանդներու ն կենսա-
կան արժէքը, երբ 1933ին յոյս ընծայեց «Ողիին վերադարձը» խորագրուիլ իր
վէպը, որու ն էջերու ն հիւսեց գովքը կոյտայտեցի ժողովուրդին փայլուն անց-
եակին, ստեղծագործ ու մին ևւ նարուստ մշակոյթին՝ իրբեւ ժողովուրդին
միութիւնը իրականացնող ևւ անոր նաւաքական զարթօնքը բեղուն ևւ նա-
տաւ ենթանոյցի մը վրայ խարսխող կենարար ազգակներ:

Վերջապէս, Վու երագրական իրապալարութեան ևւ Իտէալապալտ շար-
ժու մի գանազան ներկայացուցիչներու ճիգերու ն շնորհիւ է, որ ծնունդ աուս
ևւ բիրեղանայ սկաու արարական վէպը, որ ո՛չ միայն յաջողեցաւ ըլլալ ընկե-
րային շարժու մներն ու իմաստասիրական իմորու մները ներգրաւ ոչ արու հաս
մը, այլև՝ ցեղին նաւաքական խղճտանքը յուսաւորող յուսարձակ մը:

Ու ևթէ մինչեւ 50ական թուականներ արարական վէպը ընթացաւ
զանազաղ ջայիբով, այս իրականութեան զլիտաւ որ պատճառը այն էր, որ վի-
պագրութեան կայուածէն ներս կատարուած փորձերու ն ետին պէտք է տեսնել
բանաստեղծներու, մաուսրականներու, իսկ բախաուսր պարագային՝ պաա-
մըւ անքաղիրներու արձակի լայն պատասխին բացուելու գրական ախորժակ-
ները: Վերջապէս, վերոնշեալ բոլոր գործերն ալ, մեծաւ մասամբ, իրենց նիւ-
թերը կը շարու նակէին ջազել ողբերգութեան, մինչ վէպը կը սպասեր իր այն
ներկայացուցիչին, որ իր յուսարձակը լայն պիտի բանար օրբաաօրէ աւելի
յստակ գոյներ ևւ զինքն ստացող արարական ջաղաքին վրայ: Եւ նեկիպ Ման-
Փուզ պիտի ըլլար այն բեղուն վիպագիրը, որու ն ջաղաք-դ ժոխքը «Ընթերցող»
գործերը ո՛չ միայն իրենց յստակ գրուածով պիտի կնքէին 50ական թուականնե-
րու ն նրապարակ իջած նրիտասարդ արձակագիրներու ն վէպերը, այլև՝ ինք՝
նեղինակը պիտի յաջողէր գառնալ գրական եղակի երեւոյթ մը ևւ նիմանաղիբը
նոր իրապալարութեան:

IV

Արարական արձակի, բայց մա՛նու անդ արդի վեպի «Համեստ Հական», Նիկիտ Մանֆուզի, ինչպես զինք արդարաբեկն կը կոչեն իր գրչակիցներէն սմանք եւ կարգ մը գրաքննադատանք, կը ծնի 11 Գեղահմբեր 1911ին, Գահրէի էլ-ժամայիլ ժողովրդային փողոցի էլ-Գասի թաղին մէջ, ուր եւ կ'անցընէ իր մանկութեան տարիները, բազմանգամ ընտանիքի մը երգիքին տակ: Ենդամփոխութեան, երկիրը բռնադրուած անզիտական ու մերու ն, ապատանկ ազգային զեկաժարներու եւ անկախութեան հուրով փարակուած զապաժարապաշտ երիտասարդներուն մասին արտու-թրիկուն իր գաւակներուն պատմոյ Հայրն ու Հնու թիւներուն սիրահար մայրը կը կազմեն մանուկ Նիկիտի հուզին, որ կը թրծուի ազգային շու նշով եւ ձեռարու հասի գանձերու հանդէպ սիրոյ յատուկ զգացումներով: Այսպէսով, վեց գաւակներու կրտսերազոյնը Հանդիսացող ապազայ գրազէտը կ'ապրի կ'անխաճուս մանկութիւն մը, տուանձնու թեան մթնոլորտին մէջ, մա՛նու անդ որ տառը տարիներու տարբերութիւնը՝ իր եւ կրտսերազոյն եզրք միջեւ, զգայի բաց մը զոյացուցած ազդակ մըն էր:

Երկրորդական եւ համալսարանական իր կրթութիւնը ստանալէ ետք, համեստ ընտանիքի մը յարկին մէջ աշխարհ լոյսին բացած Նիկիտ Մանֆուզ կը նետուի կեանքի ասպարէզ եւ իրբեւ պաշտօնեայ նախ կը պաշտօնավարէ պետական սպասարկութեան մը, ապա՝ եզիպական մամուլին մէջ:

1940ական թուականներու տուալին տարիներուն, Նիկիտ Մանֆուզ լոյս կ'ընծայէ իր առաջին գործերը, որոնք զլիսաւորաբար կը շօշափեն պատմական նիւթեր: Կի սը Մոփտանի, Էմիլ Զոյաշի, Թէոսոր Տոստեանի, Էմիլ Թոյսթոյի, Մաքսիմ Կորբիի եւ դասական իրապաշտութեան միւս հականերուն բարերար ազդեցութիւններով կազմուսրուած ն. Մանֆուզ կը հրատարակէ պատմական ենթացողի վրայ կառուցուած երեք վեպեր, — «Ճակատագիրներու» (1939), «Եստուպիս» (1943) եւ «Թիպէի պայտաբը» (1944):

Ապա կ'անցնի ընկերային նիւթեր շօշափող գործերու, որոնց զլիսաւորաներն էն. — «Նոր Գահիրէն» (1945), «Եսայիեան խանը» (1946), «Մատագի քաղերը» (1947), «Սիկոր եւ վախճան» (1949): Այս հանգրուանին պակու մը կը հանդիսանայ Առաջին եւ Երկրորդ աշխարհամարտերու միջեւ երկարող ժամանակաշրջանը լայն պատատի վրայ բռնած իր ետագրութիւնը, — «Երկու պայտաներու միջեւ» (1956), «Կարօտի պայտը» (1957) եւ «Էլ-Սուէ-Քարիէ» (1956):

1959ին, «Ալ-Ահրամ» օրաթերթին մէջ իրբեւ թերթն հրատարակուող ն. Մանֆուզի «Միք քաղիմ պատմութիւնները» պատմուածքներու շարքը կը բախի սուր քննադատութեանց, երբ Ազհար՝ անաստուածութեամբ եւ հակա-խոյանական վերադրումներով կը մեղադրէ մեծանուն արձակագիրը: Հետեւեալը այս արշաւին՝ կ'արգիւտի պատմուածաշարքին առանձին հատորով հրատարակութիւնը:

Սակայն, հակատակ ն. Մանֆուզի գէժ շղթայազերծուած պայտարին, 1957ին պետութեան գրական մրցանակին արժանացած վեպաղբը կ'ապրի բեզուս տարիներ, երբ 60ական եւ 70ական թուականներուն ընթերցող լայն հասարակութեան կը ներկայացնէ շարք մը ուշագրու գործեր, ինչպէս «Բողմ ու շուները», «Եպառավանառն ու աշունը», «Զագրախօսութիւն» նեղասի վրայ», «Միքամար», «Սէր՝ անձրեւի տակ», «Սեւ կատուի գիհտուներ», «Ճանապարհը», «Մեծապատիւ յարգելիմ» եւ ուրիշներ:

Այս բոլորը, անշուշտ, աւելի կ'ամբողջանն ն. Մանֆուզի գիրքը արա-

բական արդի արձակին մէջ եւ ինք կը գտնայ անոր եղակի զէմքը: Գրական մրցանակները կը յաջորդեն իրարու: 1972ին, նախկին նախագահ Անուար Սատաթ զինք կը պատուէ յատուկ շքանշանով, առ ի գնահատանք իր գրական բազմաբնուէն վաստակին: 1981ին, Եգիպտոսի գրողներու միութիւնն ու շարժապատկերի քննադատներու զաշնակցութիւնը իրեն կը շնորհեն Ռահմի-Րայուի թեան մրցանակը, իսկ 1985ին Փրանսի արարական բարեկամութեան ընկերութիւնը զինք կը մեծաբէ իր գրական մրցանակով, մեծանուն գրադէ-տին կարգ մը գործերուն Փրանսերէնով եւ անգլերէնով լոյս բնծայման առի-թով: Բայց Հինգշաբթի, 13 Հոկտեմբեր 1988 թուականը անկիւ նադարձային որ մը կ'ըլլայ Ն. Մահֆուզի կեանքին մէջ, երբ Եգիպտոսի մօտ Եուէտի դե-պանը պաշտօնապէս կը հաղորդէ, որ Ն. Մահֆուզ արժանացած է Նոպելեան գրական մրցանակին: Ու լուրը հազիւ տարածուած՝ լրագրողներ, թղթակից-ներ եւ գրչակիցներ կը խճողեն գրադէտին բնակարանը: Լուսանկարչական մեքենաներն ու բարձրախօսները գործի կ'անցնին, որսալու համար մրցանա-կաւոր գրադէտին առաջին ապրումները, զորս ան կը թարգմանէ սկսնակ գրողի մը երկնորութեամբ եւ համեստութեամբ, հետեւեալ բառերով: «Զեմ կրնար ձեզի մկարագրել այն զգացումները, զորս ապրեցայ, երբ ինձի յայտնեցին, թէ արժանացած եմ Նոպելեան գրական մրցանակին: Իսկա-կան անակնկալ մըն էր: Այս ապրումին յաջորդեց ապշանքը, յետոյ՝ սիրտս լեցուց օւրախութեամբ զգացումը, սակայն, ամփոփապէս եկաւ վիշտը, որովհետեւ այն մեծ ուսուցիչները՝ Թահա Հիւսէյնի, Մահմուտ Ապպաս էլ-Աբհատի եւ Թաուֆիք Հաքիմի մնաց հսկաները, որոնց գրական դպրոցներուն աշակերտեցի, ինձմէ անշի արժանի էին այս մրցանակին»:

Այս բառերով «Համեստ հեղանջ» մրցանակը կը նկատէ Եգիպտոսի եւ արաբական գրականութեան միջադպրոցի մեծարուած եւ բառախաղ մը կա-տարելով՝ կ'աւելցնէ. «Միշտ ալ ունեցած եմ այն խոր հաւատքը, որ քրտինքն ու վաստակը կու տան իրենց պատուները: Ես ոչինչ կը վերա-գրեմ բախտին, հակառակ անոր, որ բարեկամներէս օժանձ յամախ կ'ը-սեն ինձի. «Դուք նեկիպ Մահֆուզը չես, այլ՝ նեկիպ Մահգուզը»: (Փակա-գրծի մէջ նշենք, որ մահֆուզ բուր արաբերէն կը նշանակէ պահպանուած, իսկ մահգուզը՝ բախտաւոր):

Վերջապէս, որքան ալ բախտաւոր անձ մը եկատուի Ն. Մահֆուզ, մրցանակը կը պատկանի նաեւ եգիպտացի ժողովուրդին, որուն ակնարկելով, այլ հարցադրոյցի մը մէջ, կ'ըսէ. «Ըմ համոզումով՝ այս մրցանակին իսկա-կան տէրը եգիպտացի ժողովուրդն է, խորքին մէջ՝ այն պարզ մարդիկը, որոնք իրենց տիպարայնութեամբ եւ նիւթերով մերձեցնին զիս, իսկ ես այդ մերձեցումները իրականացուցի գրական գործերու մէջ: Նոպելեան մրցանակը ասոր արդիւնքն էր»:

V

Փաստուն անուն վեպերու հեղինակ Նեկիպ Մահֆուզ իր առաջին իսկ գործերով լուսարձակը կեդրոնացուց սուր հակասութիւններու եւ արա-բընթաց յեղաշրջումներու թատերարեւը հանդիսացող Գահիրէի վրայ: Արդի քաղաքակրթութեան գծերն ու գրախորհ հանդիսացող այդ քաղաքին մէջ կազմուորուող այս վիպագիրը, որ հանգրուան առ հանգրուան ապրեցաւ մե-լիոններ կուլ տուող քաղաքին սարսափազու հոլովոյթը, շնորհիւ ընկերա-բան-գրադէտի իր նուրբ զգացողութեան՝ ո՛չ միայն յաջողեցաւ որսալ եգիպ-տական ընկերութիւնը բնորոշող հոգեկրօնակներն ու նկարագրային դիմերը, այլեւ եզաւ սուր փոփոխութիւնները արեւմտեան-արուեստագէտը:

Քաղաքակրթական մեծ երևույթի մը վկան ու վերլուծողը գառնայու փառքն ու պատիւը նուսնած Նեկիւյ Մահֆուզ, իր կարգին, քայլ պահեց սահման ու խորք նուսնող արդի քաղաքի վերելքի կշիռն չհաճեց հեռու ընդհարմարութեան ճշգրտութեանն անցնելու։ Նամար պատմական ենթահարկ մը կատարուած իրապաշտ վկային, ապա՝ Հոգեբանական բարդ հանցոյցներով զարգացող արձակէն՝ երազի, զատանցանքի եւ տեսիլներու հակասական երանգներով բանուած բնագանցական վկային¹⁰։

Օրինակի Նամար, Երկրորդ աշխարհամարտի մթնոլորտին մէջ գրուած իր վկայերով, որոնց յաջողոյցն նմաշնորհ կրեանք նկատել Վեր Գահիլիւն» (1945), «Ենալիլեան խանը» (1946) եւ «Մատազի քաղերը» (1947), Նեկիւյ Մահֆուզ հզօրացական նորակազմ ընկերութիւնը կը գիտէ ժողովրդային թաղերու մասի պատուհաններէն, սարսափահար ընչպէս ընկերութիւնը յայտարար աչքերով՝ ներկայացնելու։ Նամար մանր քաղքններութեան խաբուած կատարուած անհետանկար ապագան (ստալին երկու վկայերու ն մէջ) եւ աշխատանքի որ սակարդին ողորդական կացութիւնն ու ժամանակակից կատարուած (երրորդ վկային մէջ)։ Այս գիտանկիւնն իր շրջապատի ընկերային վերիվայրութեանը արձանագրող իրապաշտ վկայագիրը, հակառակ անոր, որ ամբողջական ապրումով կ'ապրի իր հերոսներուն ողորդութիւններն ու ժամանակին հասարակական արժեք, իրեն գրող կը ցուցաբերէ մեծ հասունութիւն եւ ճշտութիւն, երբ գիտակից իրականութիւնը խուզարկող աչքի իր գիրին՝ կը յարգէ գրագիտն ու գրութիւնը իրարմէ անջատող անհրաժեշտ հետաւորութիւնը, փոխանակ գայն ընթելու։

Այս իսկ պատճառով, իր գրականութեան ստալին հանգրուանին, Ն. Մահֆուզ իրեն հերոս կ'ընտրէ այս տեսչահարներն ու արհեստագործները (բառին գրական առումով), որոնք ընկերութիւնը յեղաշրջելու ու ժամանակութեամբ բարստող զազափարներով գիտնում՝ կը հակադրուին դատն իրականութեան եւ կը հետապնդեն իրենց ընկերային կացութեան բարելաւումը։ Իստակարգային պայքարի տարրութիւն ստացող այս դիրքորոշումը, որ Ն. Մահֆուզի հերոսներուն մօտ ստահարակ կ'առաջնորդուի նիթական տուեալներէ, կը ստանայ բարոյական նշանակութիւն, երբ կացութեանց իսկ արուժով տիպարները կ'ապրին լուրջ մարտահրաւիր մը։— Ենտուիլ անհասարար ու ժերով մզու ող զոյսպայքարի մը կրակներուն մէջ, յարմարի կեանքի պարտազրանքներուն՝ կրելով նկարագային հիմնական փոփոխութիւններ եւ կամ զահալիթից անբարոյութեան ու պատահապատեան անգունդն ի վար։ Եւ մեկնելով այս գիրքէն՝ ան կը կատարէ ճշգրտ մը զասակարգային յարակրութիւններուն, զլիաւորարար առաջնորդուելով բարքերու, սովորութիւններու եւ կենցաղային այլ տուեալներու կրան փոփոխութիւններէն, որոնց բացայայտումով աւելի յստակ կը դառնան զասակարգիցը իրարմէ բաժնող ընկերային-կենցաղային սահմաններուն արտակայական եւ ենթահայական գիծերը։ Այս իսկ նպատակով, ան քայլ առ քայլ կ'ընթանայ իր հերոսներուն լինելութեան կշիռն զուգահեռ՝ օգտագործելով ժողովրդային մշակոյթի հարուստ պաշար մը։— առակներ, նախապաշարութեան, սովորութիւններ, Հեքիաթներ եւ մեկնութիւններ, որոնք իր ստեղծագործութիւնները կը հարստացնեն խորհրդանշաններու թելադրականութեամբ եւ ներգրուող ուժով, միշտ պահելով նիթը առօրեայ կեանքի կենսունակ ոլորաններուն մէջ։

Համեստ թաղերու առօրեայ կեանքին եւ խորհրդանշաններուն միջեւ զարգացող այս կապը կը բարձրանայ իր այլարանական մակարդակին, երբ հեղինակը ո՛չ միայն կը յաջողի թափանցել իր համեստ հերոսներուն ներքին կլիմաներէն ներս, այլեւ հասարակական շարժումներն ու ապրումները կ'իմաստաւորէ հերոսներուն սեփական կենսափորձով, բայց մա՛նուանդ՝ անոնց

ցնցիչ պարտութիւններով եւ դիպաւարը զսպանակոյ ընկերային-հողերանահան խարխափութիւններով:

«Մատազի քաղերը» վկայով կատարուած այս հաստատուած գրողական նոր երանգով մը կ'օժտէ Ն. Մահֆուզի գրական վաստակը, երբ իրարարչաութիւնը զգափառ վիպագրութեան (օրինակ, «Եւր Գահիրէն», «Եւր Սիւրիան խանը», Սիւրիան եւ Սիւրիան) սահման մը անդին անցնելով՝ Ն. Մահֆուզ վայրը (այս պարագային՝ սրճարանը) կը վերածէ կենդանի հերոսի, որ իր գոյններով կ'առանձնացնէ տիպարները, երբ անոնք իրենց լրջապատն ու կենսաբիւծ ճշմարտութիւնները կը մեկնարանեն իրենց միջավայրէն բխած թելադրանքներուն համաձայն: Այսպէսով, հերոսները կը հիւսնեն կենդանի եւ գրաւիչ միջավայր մը, որ իր աշխարհագրական նկատմաններուն մէջ ամփոփուելով՝ կը հիմնէ իր կեանքի ժամանակը, ներամտով եւ ինքնամեկուսացած փոքր աշխարհին ժամանակը:

Այսպէսով, մեկուսի եւ ինքնամտով աշխարհը վեպին կ'ապրի իր հողովորէ: Անհրեւոյթ թելեր զայն կը կապեն ամբողջական կենսաբիւծ արժանանքներուն եւ Մատազի քաղերը կը գունձաւորուին անսովոր կենդանութեամբ, արեւ կշեան քաղաքներուն հին թաղամասերը բնորոշող աշխուժութեամբ, որ յիշողութեան աշխարհներով թանձրացող անցեալին երանգները ներկան կ'օժտեն պատմական փորձառութեամբ եւ ժողովրդական իմաստասիրութեամբ:

Սակայն այս թաղը՝ որքանո՞վ պիտի յաջողի ապրի իր սեփական մեկուսի կենսաբիւծ ամբողջովին կարուած արտաքին աշխարհէն: Վեպին առաջին իսկ էջերուն ընթերցումէն ծնած այս հարցումը կը պարտադրէ ինքզինքը, որովհետեւ, որքան ալ ճարտար ըլլայ վիպագրիին գրիչը, եւ սուրճ միջավայրը իր զարհուրող աչքը, գրութեան առանցքը հանդիսացող Մատազի քաղերը պայմանաւորուած են նաեւ իրենց ժամանակով: Վերջապէս, այդ քաղերուն բնակիչները հեռաւոր կողմի մը վրայ իրենց կենսաբիւծ իմաստասիրող գոյութիւններ չեն, այլ՝ ընկերութեան մը բազմազան ժողովուրդ մասը, Երկրորդ աշխարհամարտի արձակուրդը սեփական կենսափորձով ապրող մարդկութեան մէկ շերտը, որուն իսկ բերումով Մատազի բնակիչները եւս կը բաժնեն իրենց մարդկային ճակատագիրը եւ կը փորձեն գուրազալ Մատազի նկատմանակէն: Հետեւ արար, Երկրորդ աշխարհամարտի անգրագարմանը տիպարներուն նկարագրին եւ կենսաբիւծ վրայ կը գտնուեն անխուսափելի լուծում, որուն ընդմէջէն Ն. Մահֆուզ կը բացայայտէ այն ուժերն իրարմը, որ իրարու կը հակադրէ պատերազմն ու ինքն իր մէջ ամփոփուած Մատազի: Պատերազմը խորապէս կ'անդրադառնայ հերոսներուն ներքին խաղաղութեան վրայ, երբ նիւթական անձկութեան պատճառով անոնք գուրազալ կու գան իրենց ներամտով աշխարհէն, աւելի բարեկեցիկ կեանք մը ապահովելու պարտադրանքէն մղուած: Սրինակ, շէյխ Թաուուան Հիւսէյնին Մեքքէ ուխտի կ'երթայ՝ իր հոգեկան աշխարհին խաղաղութիւնը բերելու նպատակով, նիւթական գծու արին կացութեան զատապարտուած Համիտին իր վախճանը կը գտնէ հանրատան մը քայքայող միջոցառման մէջ, իսկ սրճարանատիրոջ՝ վարպետ Գարալայի որդին (Հիւսէյնը) կը լքէ իր հօր տունը եւ գործ ու հարստութիւն կը փնտռէ անդիպալներու գորանայներուն մէջ: Սակայն այս բոլոր հերոսներն ալ, գորս Ն. Մահֆուզ կը քանդակէ հաստ գիծերով, իրենց ճախողութիւններով աւելի կը շեշտուի որն ընկերութեան մը քայքայման տրամբը: Գաւառանութեան, անհաստարձուութեան, յուսախարութեան, բարոյագրկման եւ թշուառութեան անզուգիւր ցանկութիւններուն եւ ուժերն հարուածներուն իրրեւ ուղղակի եւ անուղղակի հետեւանք՝ տիպարները փուլ կու գան իրարու հետեւ, կը գտնուեն բարոյապէս պարտեալ գոհեր, ինչ որ աւելի կը սրէ ընկերութեան մը անկումին հողովորէ: Եւ կենսաբիւծ բիրտ իրականութիւններուն հետ զարգացող գործը կը հասնի իր վախճանին, երբ «Մատազի քաղերը» վեպին սակաւաթիւ գրական

Հերոսներէն Ապպաս Հելուս կը սպաննուի անզլիացի զինուորներուն կողմէ: Պոսեկուս թեան անձնատուր եղած իր սիրու հին՝ Համիտէն փրկելու Ապպաս Հելուսի փորձը եւս վերջ կը գտնէ Հերոսին պարտութեամբ: Թորքին մէջ՝ Ապպաս Հելուս կը սպաննուի ոչ թէ անզլիացի զինուորներուն կողմէ, այլ պատերազմը կը յաղթէ ե՛: Ապպաս Հելուս ի, ե՛: Եզրիսացի ընկերութեան, երբ զայն խորհրդանշող երկատասարդը կը խոչտանդուի պատերազմի ներկայացուցիչներուն կողմէ՝ յար եւ նման վէպի նախորդ զլուխներուն մէջ բարոյապէս սպաննուած միւս Հերոսներուն:

Խորհրդանշաններով եւ այլարանական երանգներով զարգացող իր այս վէպով, Ն. Մանֆուզ ո՛չ միայն մանրամասն գիծերով մեղի կը պարզէ ներամփոփ աշխարհի մը առօրեայ կեանքին իւրայատուկ հոգեվիճակներն ու միջափայտային տարրերը՝ սրճարանը, փողոցները, խանութներն ու առեւտրը, այլեւ՝ կեանքն ու ընկերութիւնը կը ազատելու իր սեփական աշխարհայեացքը¹¹:

Վերջապէս, ժողովրդային թաղամասի մը առօրեայ կեանքէն անդին՝ գրեթէ բոլոր Հերոսներն ալ կը մղեն անզուպիչ ցանկութիւններու պատերազմը: Անոնք, բոլորն ալ, այս կամ այն համեմատութեամբ զոհերն են բարոյական համոզումներու շղթաներով կաշկանդուած անզուպիչ սեռականութեան: Անուականութեան ու մահուան պայմանութեան միակիւսուսէն ծնած այս միջոցառը կը քայքայէ զերկնք ե՛: Ֆիզիքապէս, ե՛ բարոյապէս: Մահը կը գտնուայ սեռին գրաւիչ երկրորդ զէմքը, որուն մարտահրաւերները անսոսնալով՝ անոնք անձնատուր կ'ըլլան Ֆիզիքական անզուպ փորձութիւններու հրապուրիչ, սակայն սպաննող խաղին:

Օրինակ, բարոյապէս քայքայուած իր սիրու հին՝ Համիտէի հետ կարենայ ամուսնանալու համար, Ապպաս Հելուս ո՛չ միայն կը գոհ իր խանութն ու տնտեսապէս բարձր կեանքը, այլեւ կը խզէ իր ընկերային կապերը Մատազի բնակիչներուն հետ: Սեյիթ Ալուանը կ'երազէ երկրորդ անգամ մուսուսանալ, հակառակ անոր, որ մահացու հիւանդութեան վարակուած այս ծերունին շարունակ կը պայքարի մահուան սպառնալիքին դէմ: Արճարանատէր վարդաօ Քարշան, հակառակ իր յաւաղացեալ տարիքին եւ երկատասարդ զաւակներու հայր ըլլալու իրողութեան, կ'անտեսէ իր կինը եւ կը գարպտէ ո՛չ միայն թարմասի պատանիներ, այլեւ՝ թաղին ամենազոյն կինը: Թաղին ամէնէն բարեկեցիկ գէմքերէն հանդիսացող այրի Սանիթ Աֆիֆին, հակառակ կծծի եւ մուսկալ կին մը ըլլալուն, իր կարգին, ողի իրտին կը փորձէ իր ցուտ անկողինը ընթացնել իրմէ երկատասարդ կողակիցով մը, զոհելով իր բոլոր հարստութիւնն ու կայունները:

Եւ այս տիպարներուն նկարագրային գիծերն ու հոգեբանական վերիվայրումները Ն. Մանֆուզ կը յաջողի պարզել կենդանի գիշարարով մը, երբ վէպին իւրաքանչիւր զլուխը ո՛չ միայն կը գտնուայ ամբողջական եւ իր կրօնարկութեան հասած պատաստ մը, այլեւ կու գայ յաւելեալ գոյներ եւ բովանդակութիւն հողորդելու նախորդ զլուխներով ներկայացուած Մատազի համապատկերին, որուն իսկ բերումով իր այս գործը կը յաջողի բարձրանալ ժողովրդային թաղի մը արդի զիւ ցազնազէպը գտնուելու մակարդակին¹²:

(Մնացեալը յաջորդիւ) ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿԱՍԵԱՆ

ՄԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1. Ռատարու կցուած նշանով քանի մը անուանք միայն: Այս նշան մը, որու նախ յափառելիներէ առաջնորդուելով անկեր, պարտապէս նիմուսկուս ներկայացուցչական անզուպանէն:

թի առևտրին վրայ: Անուշու, կարելի չէր աննկատ անցնիլ վտերական այլ գեղերու անու նեկ-
րուն վրայն (որինակ, Քառ Փիթ Էլ-Հաքիմ, Քալա Հիււն, Մարուն Կաքառ, Ապուս Մաւ-
մուա Էլ-Աքքաւ, Մաւմուա Քայմուր եւ ուրիշներ), կէլ այս գրութիւնը հետագայից ըրազիր
արարական արձակի համապատկերին:

9. Յուկեայ մանրամասնութեանց համար տեսնել տոքթ. Սալիմ Սալիմի Վստեղծա-
գործութեան շարունակը հասարին մէջ անց գտած Վերաբան Վեպ' 1920-1972 միջին
խորագրեայ ուսումնասիրութիւնը (ԵՏար Էլ-Աուսու հրատարակչատուն, Պէյրութ, 1979, էջ
203-227):

3. Տեսնել Ժորժ Սալմի Վիպական արկածային գործերուն հասարին տալիս գլուխը
(Արար գրողներու գաշնակցութեան մասնաշար, Գամակու, 1973, էջ 7-45):

4. Վերոյիշեալ գոյց հասարներն այլ ընդհանուր խոտանին կը դասարդունին իրենց բնու-
թեանպէս և որ զգայարներով, հոգեբանական յղարարի մեծախառնութիւններով, պատկե-
րաւոր սեղով, բայց մաւնուանց՝ բնութեան ընդմէջն ներկայի գտն իրականութիւնը, կարտի
զգացումները, վերջուշն ու ապագայի խորհրդածութիւնները պատկերաւոր եւ ջնարարային յեղ-
ւով մը միանակեալ յատկանիշով:

5. Այս գրողներն վերջին երկուքը մաս կը կազմեն 1925ին Փահլիվի մէջ հրմուսած Ար-
զի գրողներ շարժումին, որուն հետագայում գլխաւոր նպատակը գրական սեռերու արդիակա-
նացումն էր:

6. Խորագրին տալիս բարը, որ արտերկրային ունի շքաւորքեր նշանակութիւններ (ՊՆՆ,
ազիրամէ, ազոր եւ անձի), մենք նախընտրեցինք թարգմանել իրեն կոչ, մեկնելով հասար-
ին բովանդակութեան եւ անկ ըրած թելադրանքին: Այս վեպը նաեւ, ինչպէս սերունդին միւս
ներկայացուցիչներուն գործերը, իր նիւթը կը վերցնէր գտնուն, ջնարական սեղով պարզելու
համար ահաւոր պատկերները ուստուպեա եւ սարակ - մշակ գտտակարգերուն բախումներով
զարգացող արձակին:

7. Այս մասին ճշգրտ եւ համապարփակ գտգտար մը կազմելու համար, կ'արժէ գիմել
1969ին, Փահլիվի մէջ հրատարակուած երկրորդ գրականագիտ-ըննդատ տոքթ. Հալի
Շուքրի Վալիաննալը՝ 'Ենկիպ Մահփուզի գրականութեան մէջ հասարին: Ժամանակագ-
րական կարգով՝ այս մեծագրութիւնը շարժ վերջումն կ'ենթարկէ միւս այլ հրատարակուած
և Մահփուզի 25 վեպերը:

8. Ինչամութեան գլխաւոր կեդրոններն մէկը, ուր կը ճշգրտին ոչ միայն իսլամ կրօնը
յուզող արքերը, այլեւ՝ լեզուարանական կենտոս խեղդերնը: Միւսին ինչամներուն համար,
Ազարի գերագոյն խորհուրդին կրնական եւ լեզուարանական վերները կը ստանան անա-
ոտրելի որոյում գորութիւն:

9. Ալի-Հաւաւանա շարքութիւնը, Ռարաթ, 21 Նոյեմբեր 1988, ԼԳ. տարի, թի. 1668,
էջ 57-59:

10. Յուկեայ մանրամասնութեանց համար տեսնել նախորդ ծանօթագրութիւններով
ելուած Սալիմ Սալիմի եւ Գալի Շուքրի ուսումնասիրական հասարները:

11. Յուկեայ մանրամասնութեանց համար տեսնել նախորդ ծանօթագրութիւններով
նշուած Ժորժ Սալմի եւ Գալի Շուքրի ուսումնասիրական հասարները, ինչպէս նաեւ՝ 1974ին
Փահլիվի մէջ ապուս իրարահիմաթի վիպական աշխարհը 'Ենկիպ Մահփուզի մտաւ մե-
նագրութիւնը:

12. Ժողովրդային թաղի մը ընդմէջն արդի Ոչիպուսի գրեցական վեպը գրելու այս մե-
տցումը ն. Մահփուզ պիտի գտրացնէ հետագային, յատկապէս իր գլուխ-գործըք նկատուած
նոպարութեան եւ անոր յաջորդած վեպերուն մէջ, ուր վերոյիշեալ գրեականը պիտի ստանայ
բարդ հանդիմանող գտրացող թողմաներս կատայ մը:

ԻՎԱՅԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ՀԱՅ ԳԻՐՔԸ՝ ԲԱԼԱՍԱՆԸ ՀԱՅՈՒՆ

*Մետասաներոզ անգամ ահա մետասան աշակերտներու նպէս բաժանա-
ղիք հղաք նոցա, ազազրեալ մասենից հայոց: Այս տարին իր առանձնայա-
տուկ գրաւչու թիւնն ունի սակայն:*

*Եւ մինչ նախորդ տարիներու ն Հայ Գիրքը ըմբռնեցինք իբրև «Փառքը
հայուն», «Պատիւը հայուն», «Պարտքը հայուն», «Տագնապը հայուն»,
«Ճանապարհը հայուն», «Ընկերը հայուն», «Համգոյցը յանրմութեան եւ
ծամամակի», «Զրահանդերձը հայուն», «Յանձնափութ հայութեան»,
«Սպիկամիս գորաւորը», այս տարի, Միւստոնորհմութեան միջոցառման
չափով ազդեցութեան տակ կը տարուինք զայն ըմբռնելու եւ բարացուցելու
Միւստոնորհմութեան այնքան սերտորէն եւ յատկանշորէն զուգորդուած կերպով
մը, իբրև «Բալասանը հայուն»:*

*Հետ Հայկազեան բառարանին, Բալասանը է բանուն ծառոյ եւ ծաղկի
նորա եւ անուշահոտ իւղոյն»: Բալասանը Միւստոնորհմութեան համար
օգտագործուած անուշարոյր տարրերու ազնուագոյնն է նկատուած: Հայկա-
կան ըմբռնողութեան մէջ արժէքներու ազնուագոյններէն մէկն է Հայ գիրքը:
Եկէք այսօր Հայ գիրքին հետ խառնենք քալասան անու նը, բռնելու համար, թէ
ընտրելագոյն գեղեցկութիւններէն մէկն է անհկա Հայկական արժէքարանու-
թեան մէջ:*

*Այս տարի Հայ գիրքի ընդհանուր արժէքին ներքողը չէ, որ պիտի հիւսնմ
այս բեմին վրայ: Այս տարի կ'ուզեմ պահ մը ձեզ հրաւիրել, որ խորհրդածեք
գիրքի եւ կեանքի յարաբերութեան մասին:*

*Գիրքը չէ եղած եւ չէ այնպիսի բան մը, զոր կու տքի պէս պաշտենք մե-
ւական յարգանքի մը կոյր եւ սարկամիտ մտտեցումով: Գիրքը միջնագարեան
հասկացողութեամբ բարձրագոյն ասացի պատկերին պէտք չէ ըմբռն-
ելու ի: Ու բիչ անգամ ըսած եմ՝ գիրք կայ եւ գիրք կայ՝ ամէն գիրք՝ անպայման
գիրք չէ: Գիրքը որովհետեւ սպուած, հրատարակուած, կրթման տեսանկիւնու-*

Քեան գրաւիչ ձև երու մէջ գրուած Հատոր է՝ անպայման արժանի չէ գիրք կոչուելու : Գրքապաշտութիւն մը կայ, որ կուպաշտու Քեան Համագոր է : Իրական գիրքը այն չէ, որ գործնական անմիջական նպատակներու կը ծառայէ, կեանքի մակերեսային երևոյթներու եզերքներէն ճառելով: Գիրքը այն չէ նոյնիսկ, որ լիովին կը գոհացնէ, բայց այդ գոհացմամբ իսկ կը ջլատէ եւ կ'ամբարշտէ սեփական մտածման ձգտումն ու կամքը մարդուն մէջ: Իսկական գիրքը, իմ տեսանկիւնէն գիտութեամբ, այն է, որ ընթերցողը կը մղէ անձնական մտածումի: Գիրք կոչուելու արժանի Հատորը այն է, որուն մէջ մարդ ինքզինքը գտնելու ճանապարհներ կ'որոնէ, գիրքին պատճառած գրգռումով կը պայքարի ի խնդիր իր իսկ ներքին ճանաչումին, քիւրեզացումին եւ կատարելագործումին: Ինչի պէս կարգացու ոչ եւ խորիսի պէս ըմբռնու ոչ գիրքը չէ անպայման լուսագոյն գիրքը:

Մտածելը, խորհիլը, վերլուծելը իմացական արուեստ մըն է, որ գիրքերու ընթերցումով կը կազմաւորուի եւ կը Հասու ննայ: Գիրք մը, որ ներքին երկաթասութեան, ներքին վիճարանութեան շատաշնորհք, անպայման բանով մը — եւ Հիմնական բանով մը — պակաս է ճշմարտորէն գիրք ըլլալով: Գիրքը սոկրատէան եւ պլատոնէան ճեմավայր մըն է, որուն մէջ երբ կը քայլես՝ կը տարուիս խօսելու գուն շեղի Հետ, երբեմն նոյնիսկ պայքարելու: Հեղինակին Հետ, Հասնելու Համար ինքնատեսութեան, կեանքի բարունդութեան եւ յանձնառութեան այնպիսի՝ Հանդրուաններու, ուր կը սկսիս ինքզինքդ ըլլալու ճիշդ վայելել ոչ սոսկ գուն շեղի Համար, այլ՝ այն ամբողջին Համար, զոր մարդկութիւն, կեանք, աշխարհ, Աստուած, հայրութիւն, արժէք, Ապստակ եւ իրագործում կը գտանես:

Մեծ միտքեր կայծ ու խայծ են եւ ոչ միտքի բանու ու կողպանք: Գիրքերու ծանօթութիւնը (érudition) գիրքերու արժէք որոմին Հետ պէտք է չնոյնացնել: Մարդիկ կան, որոնք գերին կը գտնան գիրքին, եւ իրենց գերութեան մէջ գիրքը կը մեռցնեն: Մարդիկ կան, որոնք գիրքերու ծանօթութեան, ազդեցութեան մասնանշումի եւ մէջբերումներու երկար շարքերու կ'ապաւնենին բան մը ըսելու Համար: Ինչպէս ցաւով գիտել կու տայ Փրանսացի աստուածաբան-բնաստասէր խորհող մը, Կանտիկոս ժազ Լըբլէր, շեքազիկի մը, որ կ'ուզէ անձնական գազափար մը արտայայտել՝ պարտի գայն շարքի ու պաշտպանել Ս. Թովմաս Ազուիմացիէն կատարուած մէջբերումով մը, կամ՝ որոշ ընկերվարական մը պարտի որոնել բնագիր մը Մարքսէն կամ Լենինէն...»: Գիրքը մտքի բունպակտի մը վերածուած կ'ըլլայ: Գիրքի մը բուն արժէքը կը յայտնուի ոչ ինչ պարագային, երբ անիկա իր մէջէն ընթերցողը կ'առաջնորդէ իւրայատուկ մտածողութեան: Գիրքը Հետեւարար պէտք է ըլլայ ոչ մտքի կապանք, այլ՝ մտքի անթրոց եւ ունելի: Որովհետեւ այնպիսի մըն է գիրքը բնութեամբ, որուն մէջ քուելը ճիշդ է եւ Հանդերձ՝ ճիշդն է, որովհետեւ ճիշդին մէջ է, ուր անձը ինքզինքը կ'ըլլայ:

Ինչ ամբողջական ու Հարազատ գեղեցկու թեամբ այս ճշմարտութիւնը պատկերաւից Հարտութեամբ մեզի կը մատուցէ Հայրենի տաղանդաւոր բանաստեղծ՝ Ռազմիկ Գաւայեանը:

Իմ ցաւա՛ւաշ բարեկամ,
 Խնձո՛ք ու խեղա՛ս իմ գրիչ,
 Քեզմից քափու՛մ եմ այնքան
 Զգացմու՛նքներ գրգռիչ,
 Այնքան մա՛հուր երազի
 Անկրկնելի շող ու փայլ,
 Քաղցր սիրոյ եւ յոյսի
 Մտերմական խօսք ու բառ...—

Տառապանքի այնքան ճուրք
 Հիստիերի, հիստիերի, անհիմն...
 .....
 Այնքան քառիչ սեղմութիւն,
 Այնքան կարօտ մեղմութեան,
 Հոգու այնքան սեղմութիւն
 Եւ արցունքներ սեղմութեան—
 Այնքան առատ գութարք լոյս,
 Եռարձակուող անըզամբ,
 Հառաչանքներ երկնատյոգ,
 Հառաչանքի ներշնչանք,
 Երջանկութեան տխուր կամչ,
 Կանչի քայծոտ զրնգոց
 Յայտնուելը ճրա կարծ...
 .....

Իմ գերիշ ու աներիշ:

*Գիրքը մարդկային կեանքի ամենին մեծ շարժքին՝ դատարկութեան
 դէմ գէնք է: Դատարկութիւնը վիճ է, եւ վիճը՝ կորուստ: Դատարկութիւնը մահ
 է, եւ մահէն աւելի ծանր՝ գոտիք: Եւ ճիշդ այս սուր եւ շեշտօրէն բացայայտ
 ճշմարտութեան համար մարդ էակը չի կրնար հանդուրժել դատարկութեան,
 ինչպէս տասուածաստեղծ բնութիւնը խորթ է պարապութեան, եւ այդ իսկ
 պատճառաւ կը տարտի դատարկութիւնը մեւով ժը լեցնելու: Կան մարդիկ,
 որոնք հաճոյժնով կը լեցնեն պարապութիւնը: Ուրիշներ՝ ժամանցով կը
 մեղցնեն տատապանքը դատարկութեան: Բայց երկու պարագաներու ալ ու-
 ըրիչ բան չենք ունենար, բայց էթէ խարկանքը լեցունութեան եւ ոչ էթ լեցու-
 նութիւնը՝ ինք: Լեցունութիւնը սեփական մտածումի, աշխատանքի յանձ-
 նատութեան եւ նուիրենայ ծառայութեան մէջ կը կայանայ: Այդ լեցունութեան
 ամենին վաւերական եւ յորդաւատ սորիւրենքին մէկն է գիրքը, որուն մասին
 տեսէք, էթ ի՞նչ յատակատեսութեամբ կը վկայէ բազմաւարիւր գիրքերու հեղ-
 նակ եւ անյազ ընթերցող սպասաւորը հայ դպրութեան՝ Լիբր գարու Կ. Պոլսոյ
 Պատրիարք Յակոբ Կալանը:*

Բարի գրօսան տրուա՛ւ քեզ գիրքս իբրո՛ւ գէն,
 Թէ դիպեցի դատարկութեան քեզ շար հէն,
 Դրախտ գրադման սա իցէ քեզ ապաւէն,
 Զդատարկութեան գլուխն հատցես ի տակէն:

*Ահա թէ ինչպէս գիրքը պէտք է կապել կեանքին, անձնական մտածու-
 մի, խորհողութեան եւ անտեղծ շատախոզ մարդու ու կեանքի ըմբռնման
 եւ բոս այնմ կեանքի արժեւ որման համբով:*

*Այսօր Հայ գիրքը պէտք է արժեշտօրէի եւ իրական, ներդրածական ու ժի-
 վերածուի այսպիսի՝ հիմնական հասկացողութեամբ:*

*Հայ լեզուի եւ այդ լեզուն շարունակական մաքրութեան եւ կենդանու-
 թեան մէջ պահող Հայ գիրքի ու գիրքի մասին եւ երկու տեսակ վերաբերում կը
 տեսնեմ մեր ժողովուրդին մէջ:*

ա.— Զիտական եւ առհասկան,
 բ.— Կենսային եւ գոյութեանական:

*Առաջինը այն է, որ հայ գիրքին ու գիրքին կը մօտենայ մեւական արժե-
 ս որու մի կամ անցեալէն ժառանգուած թանկագին հրեատակի ժը հանդէպ շար-
 դանքի սլաքով եւ անոր կը նայի իրեն արժեքաւոր բանի, բայց կեանքէ պար-
 պուած գոյութեան մը: Ոմանք զայն գես կը պահեն իրենց տուններուն մէջ իր-
 բու հայրենի ժառանգութիւն, ուրիշներ իրեն զարդեղէն ներկայութիւն, շոր*

կաշկարասիին ողեկանութեան պատրանքը տուած ըլլալու գոհունակու-
թեամբ:

Կեանքիս ամենէն յուզիչ եւ միանգամայն վրդովեցուցիչ պահերէն մէկը
այրենցայ ու սանոզու թեանս երկամեայ շրջանին, մտաւորականութեամբ շնորհ
Օքսֆորտի մէջ: Blackwell հայագիտութեան գրախանութիւն ամենէն հաւատարիմ
այցելուներէն էր: Ամէն անգամ, որ այդ գրապալատի շէնքէն ներս կը մտնէի՝
առաջին հերթին կ'ուշիտէի զՆիլսը, որ յատկացուած էր Միջին
Արեւելքի մասին գրուած հատորներուն, հին թէ նոր, եւ ուր փոքրիկ անկիւն
մըն ալ կար Հայաստանի եւ հայութեան մասին լոյս տեսած հատորներու:
Գրախանութի պաշտօնեաններէն մէկը, յիտուն տարեկանի շուրջ մարդ մը, որ
բոս երևուցիին նկատած էր հաւատարիմ տուխտադնացութիւնս հայոց մա-
սին գրուած մատենաներու մուրազին սիրոյն, օր մը մօտեցաւ ինծի եւ ըսաւ
անգլերէն լեզուով:

— Father, are you Armenian? (Վարդապետ, Հայ'ն ես):

Եւ երբ շայնք բար, ուրախութեամբ ձեռքս սեղմեց եւ մպխտը դէմքին
վրայ պայծառօրէն տարածելով ըսաւ.

— I also am Armenian (Ես ալ Հայ եմ):

Երբ անունը հարցուցի՝ պատասխանեց.

Jajinski (Փամբինսկի):

Լեհաստանի հին հայերու շատաւից մըն էր, լեզուն եւ պատկանելիւ-
թեան կենդանի զգացումը կորսնցուցած, բայց առհասարակ յուշում մը Հայ
եզան ըլլալու, աւելի ճիշդ՝ հայութենէ սերած ըլլալու գիտակցութիւնը միայն
ունէր:

Հայ հոգեւորականի մը հանդիպած ըլլալով՝ շատ ուրախացած կը
թուէր: Յաջորդող Կիրակի օրու ան համար զիս իր տունը յետ-միջօրէի թէյի
հրաւիրեց: Տիկինը եւ զուակները սիրով գիմաւորեցին եւ ջերմօրէն հիւրասի-
րեցին եւ ապա ներողութիւն խնդրելով մեկնեցան տունէն, զիմացի գրօսայ-
գին երթալու, որովհետեւ արեւի ծուկները սկսած էին անցնիլ ամպերու ծա-
կտեսայ մազէն Անգլիոյ կլիմայական մուսլիմ ժմուղորտին մէջ թիչ մը լոյս ցա-
նելու համար: Երբ առանձին մնացիւք՝ կարծէք իր «Հայութիւն»ը փաստելու
նախանձանդութենէ մղուած՝ զիս տարաւ իր ննջասենեակը եւ անկողնի
բարձը վերցնելով ցոյց տուաւ հին, մաշած, մեր հայերը պիտի ըսէին «խու-
նացեալ», փոքրիկ գրքոյկ մը: Երբ ձեռքերուս մէջ առի գայն՝ տեսայ, որ նարե-
կացի Աղօթամատենան էր, զոր իր մայրը կուսակ թողած էր իրեն եւ յուշարար
կարգած էր իր «Հայութեան»...

Գեղեցիկ էր տեսարանը. յուզիչ էր պատկերը, տեսնել այդ մարդուն
հաւատարմութիւնը իր արժանաներէն կողմ գիտակցութեան: Բայց գիրքը՝
Նարեկի մեռած էր եւ յուշարձանի կտորի մը վերածուած: Լուած էր նարեկա-
ցին. գիրքը կար, բայց հոգին թողած էր գայն. շուրջը զաղբեր էր, մարմինը՝
փտեր, դամբարանն էր մնացեր, որուն վրայ գրուած քերթը վերածուելը
էին անընթեանելի մեհնազիւրներու...

Որքա՞ն տեղեր կան այսօր Սփիոքի մէջ, ուր Հայ գիրքը այս կամ յա-
րանման պատկերի մըն է վերածուած: Ձեռ ուզեր մասնաւորից խօսքս եւ ման-
րամասնութիւններ նշել, մեր Հայու սիրտերը աւելի խորապէս չվիրաւ որելու
համար...

Սրկրորդ մօտեցումը Հայ գիրքին մասին մեզի կը բերէ Հակադիր պատ-
կեր մը, որուն մէջ հազի՛ն է կենդանի, ծարա՛ւր կայ Հայ գիրքին ու գիրքին, նոյ-
նիսկ պայտաբ կայ ի ինդիր անոր վերակենսաւորման եւ յաղթական վերա-
դարձին իր տունը՝ Հայ ժողովուրդին ծոցը: Ազգային, քաղաքական, տնտե-
սական, պատմական, կրօնական եւ այլ պատճառներու շարքին, Ղարաբաղի

Հայութեան ներկայ պայտարին սկզբնադրի բային ամենէն զեղեցիկ եւ ժղի պատճառներէն մէկը եղաւ: Հայ լեզուին ժաշտայ եւ առաւել եւս մաշող, Հայ գիրին գու՛նաւեայ եւ առաւել եւս գու՛նատող պատկերը դարարացեան Հայա-
դրոյժ եւ Հայաբմաստ Հոգի տարածքին վրայ: Հայ գիրին աղօտացու մը Հայ գպրոցին մէջ, Հայ լեզուին նահանջը ճայնասփիւռի եւ պատկերասփիւռի կամ Հագորդակցութեան Հրապարակային այլ միջոցներու մէջ, արդար պայտարի ժղիչ ազգակներէն մէկը եղան, անտարակոյս:

Մարզն ու կեանքն են, որ գիրքին կու տան անոր իսկական իմաստը եւ արժէքը: Երբ մարդը մեռնի մարդուն մէջ, երբ Հայը մեռնի Հայուն մէջ, այ՛ գիրքը կը զազրի շնոր Ներդործութիւն մը ըլլալէ, կը վերածուի դամբարանային գոյութեան մը: Փոխադարձարար՝ երբ գիրն այլ այլեւս չըլլայ, մերժուի, անտեսուի, արհամարհուի, չքացուի, մարդն այլ կը նահանջէ իր քաղաքակըրթական յատկանշազանքէն մէջ եւ Հայը կը նահանջէ իր ազգային ինքնատիպ գոյութեան ճամբուն վրայ:

Բայց կու գայ պահը, երբ գիրը վերտին պայծառութիւն կը զգնու. մա՛նաւ անց անոր ժխտումին, անոր ղեժ եզամ Հայածանքին դիմաց՝ երբ Հոգին է կենդանի, ժողովուրդը կը դառնայ կենդանարար եւ վերտին կեանք կու տայ իր կեանքին մէջ չեղտեայ ինքնութեան եւ իւրայատուկ կենսայնութեան աղբիւր հողող գիրին ու գիրքին: Այս է Հարազատ, առողջ եւ ստեղծարար, Հայոց պատմութեան վճիռով՝ Հայտնի՛ւ պ մտնցու մը Հայ գիրքին եւ գրակա-
նութեան, Հայ լեզուին եւ մշակոյթին:

Մշակոյթի այս մտնան ընթացքին, մեծ հանոյք կզաւ ինձի Համար կարգաչ Խորհրդային Հայաստանի առաջին քարտուղար՝ Սուրէն Թարութիւնե-
կանի այնքան յայանարեբիչ եւ խորիմաստօրէն յատկանշայից ճառին մէջ այն-
պիսի՛ լէջեր Հայ գրականութեան եւ գայն կեանքի կոչող մտաւորականութեան
մասին, որոնք այս երկրորդ տեսակի մտնցումի առողջ եւ գնահատելի ամե-
նէն գրական արտայայտութիւնները ունին իրենց մէջ: Թարութիւնեան կ'ըսէ.

«Այժմ, երբ մեր ժողովուրդը ուզում է իր մէջքը, պէտք է աշխատանք սկսել վերագործնելու դժնի մասնակցութեամբ մոռացութեան դատապարտուած ազգային գրականութեան եւ արուեստի ստեղծագործու-
թիւնները»:

Հայերէն անդրադատեալ ետք Հայ լեզուի, արեւմտահայերէնի եւ Սփիւռքի գրականութեան վերարժեւորման անհրաժեշտութեան եւ նայնիսկ Սփիւռքի գրողներու զործերու՝ Հրատարակութեան կարեւորութեան, Հայ ազգային մշակոյթի զարգացման եւ տեղայնական շնացու մէջ ազատագրման գործին մէջ առաջին դերը ան կ'ընծայէ զրոյցներու մը:

«Մենք պէտք է մշակենք մի ամբողջական մշակութային կոնցրացիա, որը հմարաւորութիւն տայ հոգեւոր կեանքը դուրս բերել լծացու-
մից: Բայց մեզ համար այնքան կարեւոր այդ խնդիրը մենք կը կարողա-
նանք լուծել միայն զրոյցների ու կերպարու: Ետագլտնների, կուլուրդիտոր-
ների եւ ճարտարապետների, մուսուլմանների ու քասերական գործիչ-
ների գիտական ու ստեղծագործական մտաւորականութեան բոլոր ներկայացուցիչների ամենամեմիջական մասնակցութեամբ, ո՛չ թէ խօսքով, այլ՝ գործով»:

«... Եւ մենք վստահ ենք, որ Սովետական Հայաստանի մտաւորա-
կանութիւնը կը լինի վերականուցման, նորացման ու հանրապետութեան բարոյական կլիմայի առողջացման համար պայքարող մարտիկների առաջին շարքերում»:

Նոյն պայտարը, կենսական, գոյութեան կարեւորութեան աւելի սուր եւ ճակատագրային հանգամանքով մե՛րն է նաեւ Սփիւռքի մէջ: Հայ

գրողը, Հայ գիրքը եւ հայ բնթերցողը հայութեան փրկագործութեան սպասուածքներն են, որոնք կոչուած են այսօր իրենց չրի պատասխանատուութեան եւ առաքելութեան, մանաւանդ ազգային առողջ պիտակցութեան եւ արժատու որո՞՞մի հրամայականին դիմաց: Տեղու ընդ Հայ գիրքին ու գիրքին դիմաց՝ դարարդական շուշուփ վերարթնութեան կոչ մը թող բայց իմ այս խօսքը:

Ահա, առիկ վերանանի մէջ, հակառակ բազմակննծի եւ դեռեւս օրէ օր բարդացող կացութեան այնքան աննպաստ պայմաններու տակ Հայ գիրքը իր անդր պատու ո՞վ կը պահէ: Վերջին տար տարիներու ն, վերանանի մէջ հրատարակուած Հայ գիրքերու սա ցուցանանդէսը ինքնին խօսուած վկան է այս իրողութեան, որ մեկնարանութեան չի կարօտիր:

Բայց հարկ է նշել երկու լական թերութիւններ.

ա. Վերահրատարակութեան ընթացքը զօրացած է եւ, փոխարէն, նոր եւ թարմ գրական ստեղծագործութեանց ընթացքը սեղատուութեան մէջ է: Հայ գրողը այսօր Սփիւռքի մէջ շատ աւելի լայն դիրքութիւններ ունի իր ստեղծագործութիւնները հրատարակուած տեսելու, քան ինչ որ էր պարագան ասկէ առաջ, յետպատերազմեան շրջանի հայ գրողներու ն: Յ. Օշականի պէս տիտանեան դէմք մը շատ աւելի ձեռագիր թողուց իր ետին, քան տպագիր տեսու իր կենդանութեան...: Այսօր, նիւթական միջոցները կ'անին, թերեւէ դիրքութիւնները կը զարգանան աննախընթաց եւ դիտու պտոյտ պատճառող արագութեամբ: Բայց ոչ ի՞նչ եւ միտքի մեկու աջանութիւնն է, որ հետզհետէ կը թուլնայ մեր սփիւռքահայ գրական ստեղծագործութեան մարզին մէջ:

բ. Ընթերցանութեան եւ՝ Հայ գիրքի աշխարհին հայ կեանքի մէջ ներթափանցման ընթացքն այ այնչա՞նչ այն՝ ինչ որ էր ասկէ տարիներ առաջ: Գիտե՞մ, պայմանները փոխուած են՝ պիտի ըստի, լսողութեան ստեղծական միջոցները աւելի գրուել են դարձած եւ աւելի լայն տեղ բռնած Հայ կեանքին մէջ, ինչպէս առհասարակ ընդհանուր աշխարհի կեանքին մէջ: Պետք չէ, սակայն, պայմաններու փոփոխութեան զո՞ւ Երթալ եւ Հայ գիրքը որք թողուլ:

Եկէք, այսօր, Հայ գիրքի գահակալութեան այս օրերուն, զատնանք «Թոռնիկ» ու յսկնք տասնակ տարիներ առաջ տրուած եւ իր թարմութեան շուշու պահած պատգամը «Պատկի»ին, Երթմեան Հայրիկին, որ հողին ու արտին, արօրին ու գոթանին հայ մարդը կապուած տեսնելու իր սուրբ նախանձանդրութեան մէջ Հայ գիրքը անբաժան նկատեց հայ կեանքին հարստատութիւնը պահելու առաքելութեան մէջ.

«Գիտե՞մ, թոռնիկ, անէն գիրք մի-մի վարժապետ եմ կարդացողի համար. գրողներ մեռնի-գացել են, գիրք՝ կենդանի մնացել. կամ այնպիսի գրքեր, որոնք անմահ են»:

Անմահներու անմահացուցիչ շուշու է ահա, որ հեղ մը եւս կը տարածուի սա պահուն Անթիլիասի Մայրամբարի մէջ հանդիսացողուած Հայ գիրքի սա գտնակնդիլ՝ եւ առնչե՞նող հոխութեամբ:

Անթիլիասի Յուցահանդէսներու շարքը սքանչելի խթան մըն է անմահներու հետ հաղորդակցութեան: Եկէ՛ք, ով հայ ժողովուրդի միւրամի ոստուած զուտակներ, եկէք հայտնաբերելու Հայ գիրքին եւ պայն առնչելու, միաձուլելու, տարբարները մեր կեանքին հետ, որպէսզի այդ կեանքը զատնայ երջանկութեան ուղիւ մ եւ հայութեան յաղթանակ:

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԿԱՔՈՂԻԿՈՍ

15 Հոկտեմբեր, 1988
Անթիլիաս, Կրտան

Մ. ԷՊԼԻՂԱԹԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ, ՍԷՐ ԵՒ ՆԵՐԱՇԽԱՐՀ

9.- ԳՐԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈՒՍՈՒԹԻՒՆ

ՍԵՐԸ՝ ՆՈՒԿԱՆՈՒՍ ԵՒ ԹՈՂՈՒԹԻՒՆ ՄԵՂԱԾ

Այսօր, ութ դարերու հետադարձ թեման զիտուած՝ ակներև է սերտ միութիւն ժը կաթար ազանդին, աշուղներու երգերու և թրխութանի վային միջև: Կարգ ժը հեղինակներ նոյնիսկ ազգականակաթ կապ ժը կը տեսնեն, թիւ րաւարտը փաստերու շղոյս թիւնը վիճելի կը դարձնէ նման յանդու պն հըրակացու թիւն ժը: Իրողութիւն է սակայն, որ այդ երեքին հասարակ յայտարարները կը կազմեն արամարանօրէն իրարու ազուցուած զազափարներու ումրողութիւն ժը, ա՛յն՝ որ Տընի աը Թու ժժոն սիրոյ աուսպել կ'անուանէ:

Գիտական ժառնկու ժալ թերևս իրաւացի է բնորոշու ժը, մա՛նաւանդ էթլ նկատի առնենք, որ նորաստեղծ թեմային նախազրիայները խիզճի ամենայն հանդարտութեամբ կ'արհամարհեն կեանքի բիրտ իրականութիւնները: անոնք պարզապէս անհաւատալի են: Բայց խորքին մէջ պատահածը մեն եւ անհախրքաց ԳՐԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈՒՍՈՒԹԻՒՆ ժըն է, որուն հետեւանքները, անմիջական ազդեցութեան եւ կամ րուոն հակազդեցութիւններու ճամբով՝ զարեք շարունակ հու նաւ որեցին Արեւ ժտեան գրականութիւնը: Տակաւին, իր աշխարհակայ երթի բնթացքին, Արեւ ժու աքը արար աշխարհ ճփարակեց: Եւ զարմանալիօրէն, թեման պիտի ծաղկէր հետու որ ափերու վրայ, երբ անոր արժատները արդէն գրեթէ շորցած էին Եւրոպայի մէջ:

Միայ տպաւ որութիւն չփոխանցելու համար անհրաժեշտ է ճշդէ, որ զազափարներու վարար հոտուքը բացուած հու նին մէջ հեղափոխ շրեթացու երբեմն գօրաւ որ, երբեմն սկար կամ գրեթէ անյայտ, անիկա կրկին նոր ազէ ժը ժայթքեց, եւ այսպէս քանի ժը անպամ յաջորդարար:

Կը թու եւ քանի ժը յատկանական հանգրուաններ: Եվարդին վէպը: Միջնազարեան վիպային բանաստեղծութիւն ժը, որ երկու ժաւ կը բաղկանայ: Առաջինը գրուած Կիլոմ տը Լորիսի կոյճէ, կը ներբողի իսկայ սեր ժը: Հու տրդէն ոչ թէ կրօնական, այլ բարոյական արդէրներ կինը ժաաչելի կը դարձնեն: Երկրորդ ժաւի հեղինակը՝ ժաւ տը Մեօն, կացու թիւնը կը շրջէ: վերջապէս զգացական սիրոյ տենդը եւ, միտեք սիրաւորութիւնը կը պարտու ին բնութեան ու ժերու ն կոյճէ (թուականը անորոշ է ժաաւ տրապէս Լէրդ գարու վերջերը):

Եւ արդէն կ'արձանագրուէր տաղին ճիւղատու մը, որովհետեւ վէպին իրաքանչիւր մասը իր հետեւ որդիները պիտի ունենար:

Առաջին ուղղութեան կը հետեւին Տանթէ (1265-1321), Պետրարք (1304-1374), եւ այլն. շարժումը կը հասնի մինչեւ Փան-Փաֆ Ռուսո (1712-1778): Իսկ հայ գրականութեան մէջ մինչեւ Մայսթ-Նոփա (1712-1795), Լեւոն Շանթ («Էլիմ աստուածները»), եւ Վահան Թէքէեան:

Երկրորդ ուղղութիւնը հակազդեցութիւն է, վերադարձ մը ղէպի բնութիւն, ղէպի հին աւանդութիւններն ու հեթանոսական բարբերք: Այս շարժումն այ, իր կարգին, պիտի բաժնուէր գրական բազմաթիւ ճիւղերու, ինչպէս իրապաշտութիւն, բնութեան պաշտութիւն, արական առաքինութիւններու ներքուստ, կէս պոստնկազրական պատմութիւններ եւ իր ծայրայեղ արտայայտութեան մէջ պիտի յանդէր արոււն եւ էզը միացնող սեռային մղումին սանձարձակ փառարանութեան: Իստիք յետոյ Դանիէլ Վարուժան կատարեց մի-եւնոյն ու խոսազնացութիւնը, վերադառնալով «ասպետական կենցաղին», երբ

«...պաշտուեցաւ Գեղեցիկն ու Զօրութիւնը արբում...»:
(«Էնթանոս երգեր», «Վարձեր»)

Այս հաստատութիւնները չեն նշանակեր, որ հեղինակները անպատճառ կարգացած էին «վարդիմ վէպը» եւ ուղղակի անկէ Անըշնչուելով հասած կրտսեպական արեւելու մի գործնապէս անկարելի է նման եզրակացութիւն մը հիմնադրել: Այսու հանդերձ, կարգ մը յատկանշական նմանութիւններ կը մղեն դասակարգութեան կատարելու: Բնականաբար, իրաքանչիւր զրոզ կ'արտայայտուի հետեւելով իր նախախրութիւններուն եւ սեփական ոճին եւ, այս կամ այն կերպով՝ կը կրէ ժամանակին ու միջավայրին ազդեցութիւնը: Կարեւորը տաղանքն է, որով հեղինակներու դասակարգումը ինքնին չի կրնար արժեւորուիմ կամ արժէքադրուիմ նկատուիլ:

Կաթարներու անհետացումէն ժամ հարիւր յիսուն տարի յետոյ, մինչ կրօնական ուղղափառ գաղափարները յառաջդիմութիւն կ'արձանագրէին, սիրոյ առասպելը սկսաւ իր փայլը կորսնցնել: Բայց զարժանալիօրէն հրապարակը գրուեց նիթապաշտ գրականութիւն մը, որուն գլուխ-գործոցը հանդիսացաւ Անրվանքեպ (1547-1616) «Տոն Գիշոք»ը: Ապանացի հեղինակը կը նախընտրէր սպասուոր Սանշո Փանշայի թանձր իրապաշտութիւնը եւ կը ծաղրէր ժամանակավրէպ ասպետին երազային խախտիչը: Յաղթանակը վերջնական չեղաւ սակայն, որովհետեւ Ուիլիելմ Շեյքսպիրի (1564-1616) «Ռոմիօ եւ ժիլիէթ»ը պիտի վերահանդանացներ թրիսթանի աւանդութիւնը: Հրաշայի՝ յարութիւն, որուն յաջորդեց լճացումի երկար շրջան մը: 17րդ դարու սկիզբը սիրոյ առասպելը վերածուած էր արդէն սայունային գրականութեան: Լոնքրէ տ'Իւրֆէ (Փրանսացի գրապետ, 1568-1626) հնարեց «Երջանիկ վերջը»՝ Իր շատ երկար վէպին մէջ («Անքրէ») հարիւրաւոր արդիւքներ կը բաժնեն սիրահարները: Բայց մէկ առ մէկ, սխառեմատիկ կերպով գծուարութիւնները կը հարթուին եւ, վերապէ՛տ...: Ընթերցողը կը ճաշակէ առասպելին «հաճելի» տատապանքը, սակայն հեղինակը անոր կը խնայէ վերջին արարը, սիրահարներու ողբերգական մահը:

* Անիի ճիշդ պիտի ըլլաք ըսել — վերստին գտաւ — որովհետեւ ամենակամ գրեթէ յոյր հեթանոսները երբեքիկ վեր ունին — եօրը օր, եօրը գիշեր հարսամիտ...

Ժամանակակից Ֆրանսացի երկու մեծատղանց թատերադրերն էր Հա-
կոտակ ու Կլոյս թիւններու հետևացան: Փ. Կորնիլի (1606-1684) թատերա-
ուղղակի կը պայքարէր զգացական սիրոյ մոլորանքին դէմ: Պարսկականու-
թեան և սիրոյ միջև զժուար բնութանքի մը առջև գտնուող Հերոսները կը
վարանին, կը տառապին, բայց վերջ ի վերջոյ՝ ևս գիտակից որոշումով՝ կը զո-
հեն իրենց անձնական զգացումները յանուն բարոյական սկզբու նշաներու:

Իսկ Ժ. Ռասին (1639-1699) վերածործեց սիրոյ առասպելը և, «Ճե-
տքը թատերգութեան մէջ զայն հասցուց իր վերջնական հանդրուանին, այ-
սինքն՝ սիրահար Հերոսու հիին ժաշուան: Անհրաժեշտ է նշել սակայն, որ այս
պարագային արդէրը միջ-բնութանկան սերն է (inceste): Հանրային կարծիքը
բնական պիտի գտներ որ մեղաւորը իր պատիժը կրէ: Թրիսթանի և Իզոլտի
պարագային մահը պատիժ չէ, որովհետև, ինչպէս տեսանք, անոնք ժամանց
են: Կը թուի թէ Ռասին չէ համարձակած աւելի առաջ երթալ, իր պաշտպաննե-
րուն համակրանքը չկորսնցնելու ժառանգութեամբ: Եսխաղաչու թիւնը
տեղին էր. այդ օրերուն, քաղաքական թէ կրօնական իշխանութիւններուն
աննախընթաց ամբարձումով՝ ամուսնութիւնը և անոր կապուած բարոյական
սկզբու նշանքը վերածուած էին ընկերային անկիւնաքարի:

Գրեթէ ժողովուրդ սիրոյ առասպելը վերականգնանացու ժամ-ժամ
Ռուսոյի գրիչին հմայքով: «Ժիւլի կամ Սոք Նէլսիզը վէպին (1761) հեղե-
նակը կ'արժեւորէր թէ՛ զգացական սէրը, և թէ (իր բառերով) «վերադարձը
դէպի բնութիւն», երկու թեմաներ, որոնք մինչ այդ հակադրուած էին: Ար-
ձանագրենք սակայն, որ պատմութիւնը գունատ է և երջանիկ վերջ ունի:
Ընդհանրապէս, Կտօբէի մուսլի Հերոսին ողբերգական մահը գրողներու ևս
արուեստագէտներու ամբողջ սերունդ մը սգակիր դարձուց (վերքերը,
1774):

Քանի մը տարիներ ետք, վիպապաշտները (Romantiques) կրկին պի-
տի դարգացնէին զգացական բուն սիրոյ թեման (Շաքոսպիրան, Մատամ տը
Սթալ, Ժորժ Սան, Լամարթիւն, Վ. Հիւլի, և այլն): Քնարական թուրքով և
նուրբ զգացականութեամբ առչուցուն եսակեղրոն սէր մը, որ հաստատրիմ
մնալով Հանդերձ Թրիսթանի և Իզոլտի թեմաներուն, զուրկ էր անոնց միտաբե-
ր և բնականացական տարածութեան: Հանրածանօթ է նաև, որ վիպապաշտնե-
րու դրական համախարհային շարժում մը միայն սիրոյ թեմայով չէր սահմանա-
փակուած:

Ուզողութեան թեքումը արդէն զգայի է Ֆրանսացի դրագէտ Սքանտալի
(1783-1842) վէպերու ն ընդ մէջէն: Հեղինակին ամբողջ ստեղծագործութեան
նիւթը սերն է, բայց անոր առարկայական շնորհիւ մը կը շինեցնէ զգացական
հրայքը. տրամաբանութիւն ևս խոյանք չեն կրնար հաշտ զոյակցել: Սքանտալի
համոզումն էր, որ կենսաբան մեծ սերով մը կ'արժեն, որո՞ւի, բայց միևնույն ատեն
անկարող այդ ծանր յանձնառութեան բնուր վերջնելու: Անխուսափելիօրէն,
հոգեբանական վերլուծումը սիրոյ թեման պիտի փոխադրէր մտաւարա-
կան մարզին մէջ:

Յաղթական զարթոնքի և երկար խաւարումի, շեղումի և վերագարձի
այս բազմաթիւ ելուէջներէն յետոյ յանկարծ պիտի հնչէր Ռիչարտ Վակնէրի
«Սքանտալի անաղնագող երաժշտութիւնը» (1865): Յարութիւն առած էր հնա-
դարեան առասպելը իր ահա որ չքեղութեամբ. վերականգնանացած էին Թրիս-
թանի և Իզոլտի բոլոր թեմաները, աւելի կուտ, ևս կարծես աւելի հարազատ,
քան հիները: Վակնէրեան մրրիկը սիրոյ առասպելը հասցուցած էր մարդկային
հասողութեան վեր, արտահերկային բարձունքի մը:
Իսպառնիկ նախընթացներու օրինակով՝ վերջին յաջողեց զանոցազ,

բայց հետևողական վայրէջքը: Հեղինակները վերադարձան Երկիր, ուր իրենց կր սպասվին առօրեային մաշու բր ևւ բնթայցիկին դարունակայ սարդ ստատոյնը: Անգամ մը ևւ սիրային գրականութիւնը տարու բերեցաւ աւտեղական ու հակադիր երկու բնեւներու միջեւ, այսինքն՝ «բացարձակ սիրոյ» մկտու մը ևւ թուիքը արգելակող բնկերային կապանքները: Երկնասոյաց երազը ևւ երկրային գորշ իրականութիւնը: «Կեանքը ապրելու» խոր տեւչանքը ևւ նկարագրային երկչտուութիւնը: Սիրոյ թեման վերածու եցաւ հողերանական հանգոյցի մը ու սու մնասիրութեան ևւ հասկնալի է, որ այդ ծիրին մէջ շէտը աուաւ կոտակս արգելիցն վրայ դրու էր: միշտ է, Մատամ Պովարի՝ սիրոյ պատճառաւ կը մա- հանայ, բայց այդ ճախորդութիւնը չի նմանիր թրքաթանի ևւ Բոսնիոյ օրինա- կին, որովհետեւ տեսանք արդէն՝ մաշը սիրոյ առասպելին յրու մն է:

Գրական ուրիշ հոսանք մը, մարդկային ճակատագիրը գերազանցելու մղու մը շանգիտանալով հանդերձ՝ յու սարձակը կեղբոնացուց 19րդ դարու վերջաւորութիւնը բնորոշող բնկերային ևւ տնտեսական երեւոյթներու ն վրայ: Սէրն այ մաս կը կազմէր անոնց, ևւ իրապաշտ հեղինակները կատարեցին այր-կին փոխարարելութիւններու ն առարկայական քննարկու մը (Էմիլ Զու- յաւ, 1840-1902):

Բայց արդէն նշմարելի էր նոր իրադարձութիւն մը, որ 20րդ դարու բն- թացքին պիտի յեղաշրջէր գրական աշխարհը:

Սրկար մամանակ գրականութեան ճամբով յաու աջացած հոգեփոխու- թիւնները, որոնց ակնարկեցիքնք՝ շաա դժուար, շաա դանդաղ կը թափանցէին մողմորդական խաւերու ներաշխարհին մէջ: Անգրագէտ ևւ ծանր աշխատանքի բնուան տակ կքած դասակարգերու ն — այսինքն՝ բնակչութեան փաթախիչ մեծամասնութեան համար — գիրքը կրկնակի պերճամէ էր: Սակայն բազմա- թիւ սողակներու միաժամանակ ներդրութու թիւնը հետզհետէ պայմանները պիտի փոխէր:

Կը թուեմ կարեւորները.

— նախ ևւ առաջ ծանր ճարտարարու ևւախն գարգացու մը կարելի գար- մուց տպարաններու մեքենականացու մը, մամուլին արդիականացու մը, ևւ տպագրական թուղթի մեծաքանակ արտադրութիւնը:

— Դրամագլուխի կու տակու մը, որու ն հետեւ անքով հաստատու եցան հրատարակչական մեծ տուներ: Վաճառականական օրեւ է բնկերութեան պէս անոնք վնտուեցին կամ ստեղծեցին սպատողական շուկաներ, կազմակերպեցին գարդիոնարերու թեանք քարոզչութիւնը, տարածու մն ու վաճառքը, նիւ- թապէս քաջալերեցին ևւ պայմանագրութեամբ իրենց կապեցին այն հեղինակ- ները, որոնց գործերը մատչելի ևւ հաճելի էին յայն հասարակութեան: Թւերթը, սմասթերթը, շարաթաթերթը, գիրքը արտադրու եցան իրրեւ ծախու ապրանք ևւ, կարեւոր է բնկցմէլ՝ իսկապէս յայն տարածու մ կուան՝:

Թերեւս արգար է հաստատել, որ երեւոյթը ամբողջովին նոր չէր. Սա- կայն քունակական այնպիսի՝ հոկայ տարբերութիւն կոյ անցեալին ևւ ճար- տարարու ևւտական մամանակաշրջանին միջեւ, որ նոյնքան ևւ աւ ելի արգար է նորութեան մասին խօսել:

* Հեղինակ Կ. Ճրպղեւ, 1821-1880:

** Խոսք է, որ երեստարալիական բնկերութիւնները, մողմորդական առ բնկերի՝ Բաթում- բնքն ման շիրաւ գրականութիւնը ևւ յայնմարեքնքն բազմաթիւ տաղանգաւոր գրագէտներ: Սակայն այն ուսումնասիրութեան շրջագիծին մէջ կարելի էր գրական ստեղծագործութիւններու մանասիրեքց տարածում է անկախ անեղ արժէքէն:

— Իպրոցներու յարանան ցանցք, որ բնթերցողներու թիւը բազմապատկեց:

— Բնակչութեան տարապայման անջ:

— Եւ, փոքրագլու, արդի ժամանակները յատկանշող գիտերք — ճայնափիւս, պատկերասփիւս, շարժանկար, ձայն եւ շարժում արձանագրող գործիքներ — որոնց աշխարհասփիւս ալիքները հին եւ նոր գիրքերու մէջ քննարկող բոլոր պատմութիւնները ու զգալի հասցուցիմ գարգացած քէ անգրագետ գանգուածներուն:

Եզրակացնելով, վերջին ութուն (կամ հարիւր) տարիներու բնբացֆին սիրալին գրականութեան եւ սիրալին երգերուն յորդառատ հեղեղը ամբողջ աշխարհը ռդողեց: Ժամանակակից վկաներն ենք պաշտական սիրոյ ծնունդէն ասդին յայտնուած ամէնէն կարեւոր Հետեւեալ երեւոյթիւ:

— Երկար դարերէ ի վեր բարեկեցիկ ընտրանիի մը ՊԵՐՃԱՆՔԻ՛ ալսոր վերածուած է բոլորին մատչելի ժամանցին: Հաստատուած ճիշդ է թէ՛ արժէքաւոր գրական ստեղծագործութեան եւ թէ՛ պատմիչները լեցնող խոտանին համար («ժամանց» գրելով միայն կարելիութիւն մը կը նշեմ. ընդգծուածը մատչելի է):

Այսօր, զգացական սիրոյ թեմային անհախընթաց տարածումն ու ժողովրդականացումը (vulgarisation) շարժական կը զժուարացնեն ընդհանուր ուղղութեան մը փնտառաքը: Նախ որովհետեւ պատմութեան ընթացքին ծնունդ ատած բոլոր գրական հոտանքները միաժամանակ կը գոյակցին յետոյ, գտնուելով անոնց ոլորապտոյտին մէջ՝ թերեւս համայնապատկերը յստակօրէն տեսնելու անհրաժեշտ հետաւորութիւնը չուներ: Բացայայտ է սակայն, որ «սիրոյ առասպելը»՝ իրրեւ բնորոշիչ գաղափարներու ամբողջութիւն՝ 1930էն ասդին գրեթէ մոռցուած է: Անխուսափելիօրէն, զարբերութեանց շարժումն պատմութիւնը պիտի կորսուէր, եւ այժմ ո՞վ կը յիշէ Միջնադարու ուշուցները, կաթար աղանդը, Քրիսթիան եւ Բոլոյտի ասանգալու պը...: Բայց արդեօ՞ք վերջ պտած է առասպելին ընդատակեայ ներգործութիւնը գրականութեան եւ բնթերցող հասարակութեան ներաշխարհին վրայ: Զեմ կարծեր: Հոս ու հոն անցողակի փայտատակութեան երբեմն կը գոացեն, որ մոխրերն տակ կրակը ամբողջովին չէ մարած: Փոխանակ միջազգային գրականութեան օրինակներ վերցնելու, կը բուսականանամ վաճառ Քէթէկանէն ատնուած քանի մը վկայութիւններով: Այսպէս՝

ԳԱՂՏՆԻ ՍԷՐ

Ես սիրեցի, բայց ոչ ոք
Սիրածներէս գիտցաւ թէ
Զինքը որքա՛ն սիրեցի...

Սէր մը գաղտնի՝ դանդաղօրէ՛ն հասուցցած

Ինչու աճուցդ այստեղ չկարենամ գրել ես
Եւ աշխարհի չայտնեմ, թէ քեզ ինչպէ՛ս սիրեցի...

*Արդեօք ընկերային արգելքն՝ որ կը պարտադրեն զազտնի սէր ապրիլ:
Թերևս: Բայց բանաստեղծը յտակօրէն կը յայտնէ իր նսխասիրտ թիւնը.*

Լաւագոյն սերը այն է, որ լուսթեամ մէջ կ'անցնի

ԶԳՈՂԱՅԱՅ ՍԵՐ

Եթէ սերը չըլլար՝ ինչպէ՞ս համոյժն որ յաճախ
կը դառնար շուրջս ու երբեմն ալ կարծես ինձ կը սպասէր
Պիտի կեանքիս մէջ մտներ, գայն ընէր գոհ ու խազազ...
Միայն թէ սերը չըլլա՞ր, վախկառ ու մուք, հիւանդ սեր...
... ու չգիտցայ, չգիտցայ,
Թէ բարեկամն էր համոյժն, թշնամի՝ սերը ինձի

ԱՆՏՈՅՍ ՍԵՐ ԵՒ ՄԱՆ

— Ո՛վ սերրդ իմ, միմակ, առանց վայելի
Եւ փոքրագոյն առանց յոյսի մը անգամ,
Մահուան արեւ, որ հոգւոյս դէմ կը ծագի:

ԳԱՆԳԱՏ ԵՒ ՏԱՌԱՊԱՆՔ

Խաղի համար թոզ ըլլար, բայց անգամ մը գոնէ
Ինձի նայէր ու ժպտէր ու ըսէր մէկն անոնցմէ,
Ջոր սիրեցի ես անձայն, թէ կը սիրէ ինձն ալ գիս...

*Վերջապէս, բանաստեղծին սիրած կիները շատ աւելի ներքին խոր տեն-
չանք մը իրենց անձին վրայ կեղբոնացնող խորհրդանշաններ են, քան թէ ապ-
րող էակներ: Պահ մը, երբ երազը կը չքանայ, հեղինակը կը խոստովանի.*

Տեսէդ ա՛յ չի խօսիր ինձի:

Գեղեցկութի՛ւն. չունէիր գուճ

*Բնականաբար, մի՛միայն այն քանի մը նմանու թիւններով կարելի չէ
արգարացնել Վահան Թէքեանի գրական վաստակը սիրոյ առասպելին, կամ
անոր վերջին մեծ յայտնութեան՝ վիպապաշտ շարժումին մէջ գեղեցիկու փորձ
մը: Այ այդ չէ, որ կը կատարեմ: Կ'ընդդժեմ միայն, որ փաստօրէն, յատկանշը-
չական կարգ մը հասարակ յայտարարներ հին առասպելը, կամ անկէ բխած սի-
րային թեմաները կը յիշեցնեն (եւ շատ աւելի՝ հեղինակին ամբողջ գործին ու-
սու մտասիրութեան ընդ մէջէն):*

*Կարելի է օրինակները բազմապատկել, բայց վերջին հաշուով անոնք
մասնակի երևույթներ են:*

*Բազմաթիւ գիտաշխատողներ հարց կու տան.— արդեօք սիրոյ առաս-
պելը օր մը դարձնալ պիտի գտնէ՞ իր անցեալի փառքը (իրբեւ գրական մեծ
շարժում):*

*Որքէ՛ն նկլի յաւատես է եւ կը հաւատայ, թէ անիկա պիտի վերայայտ-
նը՛ի ամէ՛ն անգամ, որ անհրաժեշտ ըլլայ պայքարիլ, պաշտպանելու համար
մարդկային սէրը անասնական կիրքերու գրոհէն. ամէ՛ն անգամ, որ անհրա-
ժեշտ ըլլայ ազատագրել գայն պետական, կրօնական կամ ազգայնական կա-*

պանքներին. ամէն անգամ, որ մարդիկ տենչան իրենց յուսահատութիւնը գերանցել բանաստեղծական վերացումով մը, որ միայն սիրելու երջանկու-
թիւնը կը պարզէ: է: Նէղիմակը կ'ըզրակացնէ.

... կարծես քէ աշուղները վերադարձի ճամբուն վրայ են:

(Մարգարէական նախատեսութիւն...: Թերեւս: Ապագան միշտ թէս-
կան կը մնայ: Օր մը անշուշտ պատմութիւնը կը վճռէ: Բայց այսօր...)

10- ՀԱՇՈՒԵԿՇԻՌ

ՄԵԿ ԱՌԱՒՈՒ ՄԵԿ
ԱՅԼԻՍ ՈՉ ՄԵԿ Կ'ԸՆԴ ՈՅ ԱՆ ՈՐԿՈՒ
(Ճագ Փրկվիւր ԵԽՍԹԵՐԻ)

Սիրոյ առաջնի թեմայէն ի՞նչ ժառանգ կը մնայ այսօր:
Ան՛նար է ամբողջական հաշուեկշիւ մը ներկայացնել (գէթ ինծի հա-
մար), որով՝ քանի մը մտածումներ միայն կ'արժանազրեմ:

Նախապատմական Կէլրոն (մե'ր «սէյր») արդէն բաւական շքազա-
քակրթուած էր, երբ Յիսուսի վարդապետութիւնը կատարեց անոր ամբող-
ջական կերպարանափոխումը (metamorphose):

Մեծ եղելու թիւն, արժանի մասնայատուկ անուանակոչութեան: Բայց
ըլլացուեցաւ այդ իրաւունքը եւ ստիպա ընթացիկ երեւոյթ է ոչ-մասնագիտա-
կան բառերու պատմութեան մէջ: Ուրեմն, գիտնալով Հանգերձ, թէ սէյրը եւ
«Սիրեցէ՛ք զմիմիանս» շքազարդութիւն տարբեր հասկացողութիւններ են, ըս-
տիպուած էինք անցեալին եւ ստիպուած ենք այսօր միեւնոյն բառը դորձածել,
քանի որ ուրիշ բնութեան չունինք:

12րդ դարու աշուղական երգերով ծնունդ առած դրական շարժումը ո՛չ
միայն պիտի կատարէր սեր յղացքին երկրորդ մեծ կերպարանափոխումը — որ
զարձեւալ մասնայատուկ անունով մկրտուելու բախտին շարժանացաւ — այ-
լեւ պիտի հանդիսանար զարեւուր վրայ տարածուած նոր թեմայի մը մեկնակե-
տը: Այս իմաստով է, որ բազմաթիւ հեղինակներ կը համարակին յայտարարել
— «Այլը ստեղծուեցաւ Միջնադարու աշուղներուն կողմէ»:

Առասպելին մեծագոյն ներդրումը հասանարար սիրոյ արդէ յղացքին
կազմաւորումն է, յղացք մը՝ որ ցարդ առաջնակարգ տեղ կը գրաւէ մարդու
ներաշխարհին մէջ, հունաւորելով ենթակային գոացումներն ու երազները,
տենչիւրն ու մզումները, անոր պարզեւելով «տարբեր» ըլլալու հպարտու-
թիւնը. տարբեր եւ գերադաս կենդանական բնագոյնով պայմանաւորուած
մնացեալ կաններէն...: Եւ ըսել, թէ սիրոյ կենսաբանական ենթակառուցը, այ-
սինքն՝ ինքզինքը վերարտադրելու կարողութիւնը՝ բոլորէ կաններուն հա-
սարակ յայտարարն է, կեանք երեւոյթին բնորոշ յատկութիւնը...: Ինչպէ՛ս
չհիանալ թեմային հրաշքի համագոր ներդրութեանը վրայ:

Նախորդող նկատումներն ու ճշգումները եւ թեմային համապատ կեն-
սադրականը հասկնալի կը դարձնեն, թէ ինչու սիրոյ արդէ յղացքը բազմաթիւ
հասկանական ըմբռնումներ կը մեկտնդէ: Այս պարագային ալ անկարելի է
ճշգրիտ հաշուեկշիւ մը ներկայացնել, ուստի՝ զայն կը փոխարինեմ երեւակա-
յական տեսարանով մը:

Ի՞նչ պիտի տեսնենք 21րդ դարու սեմին կանգնած սմիթին մարդուն
(այս կամ կին) ներաշխարհը խուզարկող արկածախնդրին աչքերով...

— Անհուսի մը կրնամք թիւ մէջ իրարու վրայ դիպում ձեռն ու պղտիկ հագարու որ դանձանակներ եւ իւրաքանչիւրին վրայ՝ պարունակութիւնը ճշգրտ պիտակ մը: Վերջնեմք ՍէՐ պիտակը կրող հակայ սնտու կին կափարիչը: Մէջը կը վիտան երբեմն իրարու կապում, բայց շտա սու կլի գիրքար բզկտող անհաշուելի զգացումներ, զազափարներ եւ արժէքներ. մաս մը յողնած, մաս մը շտա առայդ, ուրիշ մաս մը վախէն յատակը պահու ըսած: Գազունի գըրոցին մէջ անձնական ապրու մներու TOP SECRET յիշատակարան: Տակուին՝ զէջ մը վէպ (կամ պատմութիւններ), քանի մը տող բանաստեղծութիւն, երգեր, պատկերներ, Ֆիլմեր: Աւելի վարը՝ պաշտօնական ամուսնութիւն եւ անհաւատարմութեան ցանկութիւններ, ճերմակ հրեշտակներ եւ սեռային անպատկառ մղում... Անհաւատարի խառնարան՝ որուն մէջ քաջարար միտնուելով փրո-Փիսէօր Սիկմունդ Տրէօյտ կը յաւակնի յատակի մթութեան մէջ թաքնուած հրէշներուն ինքնութիւնը անուսով-մակահուն սով գտած ըլլալ...

Սու ճիշդ այս պարունակութեան շնորհիւ, կախարդական սնտուկը կը հանդիսանայ գրողներու ներշնչութիւն անսպառ շահմարանը, անցեալին եւ տակաւին այսօր:

Արող անակնկալ մըն ալ անմիջական դրացիներուն. պիտակներուն վրայ կը կարգահը — Աշխատանք, Իրամ, Վայիլ, Համայն, Ընկերային դիրք, Եկեղեցի, Կրօն, Յեղափոխութիւն, Ազատութիւն, Ազգ, Հայրենիք, Մննդա-վայր, Ինքնութիւն, Բարեկամութիւն, Հպարտութիւն, Ապագայ, Զուտակ, Մնազ, Իշխանութիւն, Փեմիմիզմ, եւ՝ իզմերու երկար շարք մը...

Կը խոստովանիմ, պատկերը զիս ամբողջովին շի գոհացներ, որովհետեւ «սնտուկը» անդիմադրելիօրէն կ'արթնցնէ զոց սահմանի մը զազափարը: Մինչդեռ բոլոր յղացքները փոխադարձօրէն ներդրածն են, իրարու բացումս եւ, իրարու կապումս automatique հաղորդակցութեան ստուար ցանցով:

Կնոջ ընկերային իրավիճակին բարելաւ ու մին մէջ ակնկալած բազմա-թիւ ազգակներ դերակատար են եւ, անոնց կարգին՝ սիրոյ առասպելը: Թեքեւս յափազանցութիւն է, վճռել, թէ կնոջ արժեւորման զազափարը ծնաւ, երբ աշուղներու բանաստեղծութիւնը «սիրոյ Տիկիմը» երկինք բարձրացուց: Անմիտելի է սակայն, որ զգացական բուռն սիրոյ թեման, իր զարբեր տեւող ներդրումութեամբ՝ մտքերը նախապատրաստեց:

Վերջին քանի մը հարիւր տարու ան սիրային գրականութիւնն ալ դրա-կան ազդեցութիւն ունեցաւ, երկինքէն իջեցնելով աննիւթ խորհրդանշանը եւ գայն վերածելով մարդկային էակի: Վերջապէ՛ս կրնը ք... մարմնացաւ, մար-դացաւ, ծնաւ կատարելապէս...»:

Ֆրանսացի գրագէտ Անթուան տը Սէն-Էկզիւփէրիի «Գիշերնուան քառչէ» վէպին հերոսը, Ռիվիէն կը խորհրդածէ.

— «Թէն մարդու կեանքն անգնահատելի (արժէք) է, բայց միշտ կը գործենք այնպէս՝ որ գայն գերազանցող այլ արժէք մը կարծես գոյութիւն ունենա... բայց ի՞նչ»:

...«Նպատակը թերեւս ոչինչ կ'արդարացնէ, բայց գործունէութիւնը (մարդը) մահուան անդոնանէն կ'ազատագրէ»:

...«Աիրբի, միա՛յն սիրբի, ի՛նչ փակուղի»։ (1931) Յայտնապէս, մի-
փեւի համար սերբ ո՛չ նպատակակէտ է եւ ոչ այ կեանքը դերպանցող արժէք։
Բայց ուրի՛ ի՛նչ։ Գա՛յ արդէօք մարդկային ողբերգական ճակատագիրը զերա-
զանցելու կեանքին իմաստը գտնելո՛ւ ճամբայ մը...

Հարցազրու մը եւ հոգեմաշ փնտոտաւքը այնքան հին են, որքան ինքն
բը վրայ մտածող մարդկու թիւնը։ Հաւանաբար զերբնական ու մերու հա-
ւատքը ստանին միեթմարական զիւտն էր- յետոյ՝ հաւատքը ընդ հանրապէս, եւ
կրօնը՝ մասնաւորապէս։

Վերջինքնք սիրոյ առասպելին կրօնական խոր արմատները եւ ահա ար-
դէն թե՛ման կը զեանդուի շատ աւելի յայն, շատ աւելի համամարդկային շրջա-
նակի մէջ։ Զդպացական սիրոյ հրայրքը կը վերածուի, ճակատագիրը նուաճող
բոցավառ խարոյկի ի՛նչ փոյթ, եթէ մարդն ալ այրի այդ կրակով։ «Եմանա ես-
նա...»։

11-- ԳԱՆԻ ՄԸ ԱՌԵՂՆՈՒԱՊԵՐ

ՅՈՒ ՏԻՄԱՍՅԱՆ. ՎՈՒՆՑ ՓԱԹԱԹՈՒՄԻՑ ԱՇԸՂԱՌԹՈՒՆՆ ԻՄ ԳԼԽԻՆ

(ՍԱՅԱԹ--ՆՈՎԱ)

Կատակի կարգ անցած է նոյնիակ ամենէն աննպաստելի մարդերու մէջ
հայ անուն մը փնտնելու եւ գտնելու մեր ազգային քիչ մը պարզամտ սնու-
պարծու թիւեր...։ Ուրի՛մն՝ այս բոյորին մէջ ո՛ւր է հայկականը։ Բայց կեզրո՛-
նը, բնականաբար։ Այսպէս՝ Գաթար աղանդին «Փոքրորիկը որ Արեւելէն կու
զարք ծագու՛մ ատած է... Հայաստանի մէջ, Երզ գարու վերջաւորութեան։

Եկեղեցիին հայածանքներէն խուսափելու համար Պալիկեան հայ
ազանդաւորները կեզրոնացած էին Հայաստանի արեւմտեան սահմաննե-
րուն վրայ, եւ անկէ թափանցեցին Փոքր Ասիոյ շրջանները։ Երկու-եքեք հա-
րիւր ասրիներու բնթացքին այնքան տարածուեցան եւ զօրացան, որ Բիւզան-
դական կայսրու թիւնը բազմաթիւ զինուորական արշաւանքներ կազմակեր-
պեց անոնց դէմ։ Պալիկեանները վերջապէս ճելուեցան եւ վերապրողները
բունի գաղթեցին Եւֆրատեփա եւ թրակիա։ Անոնց ազգեցութեան հետեւաճ-
քով հոն ծնունդ առաւ Բոզոսլիւներու պուլկար աղանդը, որ, իր կարգին, հա-
սաւ միջնեւ հարաւային Ծրանսաւ, Լանկաոքի մէջ քոնկեցեցելով Գաթար շար-
ժու մը։ Պատմութեան շարունակութեան ծառօթ ենք արդէն։

Պալիկեաններու աղանդը հիմնուած էր մանիքեական երկու ութեան
բժբունմին վրայ. Բարի Աստուածը — «աէր երկնքի» եւ, Զարբ (կամ «Զա-
րու թիւն»), արարիչը նի թական աշխարհին։ «Վկայադիտիով վաղ քրիստո-
նէութեան սկզբու մեները, Պալիկեանները կը մերժէին հազորդութիւնը,
խաչը, մկրտութիւնը, մնացեալ բոլոր ծէսերն ու խորհրդակատարութիւն-
ները, ինչպէս նաեւ Մարիամ Աստուածածինի, մարգարէներուն եւ զուր-
քեբուն պաշտամունքը։ Հակադրուելով ուղղափառ եկեղեցիին, չէին բն-
դունք եկեղեցական նուիրապետական կարգը, վանականութիւնը եւ գի-
րեմէ կը կոչէին «իսկական քրիստոնեաներ»։ Աստուածաշունչէն կ'ընդու-
նէին միայն նոր կտակարանը (առանց Պետրոս Առաքելի թուրքերուն)։
Նուիրու կ'իրականացնէին աշխարհիկ ձեռով։ Անգլիացի պատմաբան Է-
Գիբրոնի բնութշմամբ՝ Պալիկեան շարժումը ցնցեց Արեւելը եւ լուսա-

ւորից Արեւմուտքը («Հայկական Սովետական հանրազիտարան», յապատման մենագրություն)։

Այս բոլոր մանրամասնություններուն չէի անդրադառնար, եթէ բախտորոշ որ մը յայտնուած չըլլար անզուգական բանաստեղծ Սայաթ-Նովան (1712-1795)։ Եթէ դիտարկուած չըլլար սա անլուծելի դադանիբը — Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ, որ Հինգ Հարիւր տարիներ յետոյ Եւրոպայի միջնադարեան աշուղներուն սիրային թեմաները խորքով եւ ձեւով կարծես կը վերակենդանանան Նուսուր Կովկասի մէջ, Հայ աշուղին երգերով։ Նմանութիւնը այնքան ակնբայի է, որ միջավայրին ու ժամանակին պարտադրած անխուսափելի տարբերութիւնները չեն կրնար երեւոյթը սքողել։ Պահ մը վերսիշխե՛ք — ասպարէզով ժողովրդական երգիչ (Շիալիլ Նախար) եւ սակայն արքունիքի մէջ նաեւ Հանդէս եկող աշուղ, անմերձեանքի իշխանու չի, զաղտնի եւ անկարելի սէր, ամբողջ կեանք մը հրայրք... եւ սա սրտատուչ խոստովանութիւնը՝

Աշխարհս աշխարով կըշտացաւ, յիս էիզանից սով, աչկիրուս...

Սայաթ-Նովան չէր կրնար ո՛չ Ուիլեմ Ելչըսփիբը եւ ոչ ալ պայտասական սիրոյ երգիչները ճանչցած ըլլալ։ Սակայն Հմուտ էր արեւելեան քանի մը լեզուներու եւ ան յայտնապէս կը կրէ պարսկական, եւ թերեւս այդ ճամբով՝ արարական բանաստեղծութեան ազդեցութիւնը։

Յանօթ է, որ Միջին Արեւելքի եւ մասնաւորապէս Արաբիոյ մէջ, իսլամութեան արեւմտեան ճիւղի՝ սուրաճուած էր պայտասական սէրը յիշեցնող աշուղական բանաստեղծութիւն մը, որ Յրգ զարուն իր կատարելութեան պիտի հասնէր Իրաքի մէջ։

Եւ Հոն ալ, արքունիքին մէջ երգող աշուղը կ'արտայայտէր իր սիրային տուայտանքը. միակ, խորհրդաւոր, անմերձեանքի ճիկնոյ աչքով սէրը. ա՛ն՝ որ ըյս է, անհասանելի երազ, գերբնական յատկութիւններով օժտուած պաշտելի էութիւն. ա՛ն՝ որուն անունը կարելի չէ տալ...

Եթէ ինձի տրուած ըլլար
Իր եւ անվերջ երանութեան միջեւ ընտրութիւն կատարել
Սիրտս պիտի ընտրէր,
Եւ անմահութիւնը չէ որ սիրտս պիտի ճախընտրէր

կ'ըսէ արաբ աշուղը։

Յանախ Հարց արուած է — արդեօ՞ք արեւմտեան Միջին Դարու պայտասական սէրը խաչակիրներու ճամբով Եւրոպա չէ Հասած. արդեօք անոր ներշնչութիւնը արեւելեան եւ, յատկապէս՝ արաբական չէ։ Յարզ կատարուած բոլոր փնտրտուքները, ըստ մասնագէտներու՝ նման Հաստատու մի մը փաստերը չեն կրցած գտնել։ Ուրի՞մն, երկու տարրեր աշխարհներու եւ ժամանակների մէջ ծնունդ առած եւ պարզ զուգադիպութեամբ իրարու նմանող թեմաներ. թէ, ինչպէս ո՞մանք աւելի կ'երեւակայենք քան կ'ապացուցանեն՝ նախապատմական քեմայէ մը ընծիւզած երկու ճիւղեր։

Մեր կարգին Հարց տանք — արդեօ՞ք Սայաթ-Նովան չէ վերակենդանացուցած, փոխանակ եւրոպականին՝ Արեւելեան հիմ սիրոյ առասպելի մը թեմաները։ Դարձեալ Հաստատու մ մը, որ կատարելու կամ միտելու անհրաժեշտ տուեալները չու նիւք։

«Բայց ուրկէ՞ ուր՝ Գեղեցկութեան ձեւերու այսֆան ճոխ դրամագոյնի սա ռոմանտիկն» էով։ Ուրկէ՞ բանաստեղծական արուեստի զգարքա՞ծ ծիրանին սա ռոմանտիկն» ուսերուն։

«Կը թուի, թէ սիրունդէ սերունդ թափուն ճամբաներով թաւալող ստեղծագործ ուժի պահեստը ի վերջոյ կը կեդրոնանայ երջանիկ լօր մը արգանդին մէջ, ուրկէ, բերուս իբրեւ միակ ժառանգ, կը փոխանցուի ան-

մահութեան սահմանուած իր զաւակին», կը հաւատայ Եղ. Տառնապետեան («Բազմ», 1964, Յունուար):

Այս բոլոր հարցու մեկըր, կը յուսամ՝ որ մը իրենց գոհացուցիչ պատասխանները կը պահեն, որովհետեւ ներկան լաւ հասկնայու համար անհրաժեշտ է անցնալը լաւ ճանչնալ: Սիրոյ թեմային միակ որինակով փորձեցի հաստատել, որ այս ընդհանրական տեսակէտը իրաւացի է զազափարներու պատմութեան մարզին մէջ եւս: Մանաւանդ այն արեւմտեան դազափարներու, որոնք մարդոց ներաշխարհը կը կազմուորեն, համարմ կ'արժատացնեն, հաւատք կը դարբնեն, անդուլ պայքարը կ'իմաստաւորեն եւ ժամանակի ընթացքին ընկերային երեւոյթ կը ստեղծեն:

(Շար. 3 եւ վերջ)

ՄԵԼԳՈՆ ԷՊԻՂԱԹԵԱՆ

- Պատահական տուեալներու շտաբ յաւելեալ տեղեկութիւններ քաղելու համար կարելի է դիմել Հետեւեալ աղբիւրներու.
- Mircea Eliade, «Aspects du mythe».
  - Denis de Rougemont, «Les mythes de l'amour» եւ «L'Amour et l'Occident».
  - René Nelli, «L'Erotique des Troubadours». Է. «L'Amour et les mythes du coeur».
  - Georges Duby, «Mâle Moyen Age».

ԼԵՒՈՆ ՄԿՐՏՁԵԱՆ

ԳԵՐՄԱՆԱԼԵԶՈՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ 1920–1980 ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Աւսարիայի նացիոնալ-սոցիալիստական տիրապետութեան յարուցած հոգեցնցումը եւ ժգուարութեան հարցը աւելի շուտ եւ առանց գծուարութեան թօթափուկցին, քան Գերմանիայում: Աւելի երիտասարդների վիճարանութիւնը աւագ սերնդի հետ՝ նացիոնալ-սոցիալիզմին այս կամ այն կերպ զարծակցելու՝ կապակցութեամբ, համարեա՛ շարտայայտուկը գրականութեան մէջ: Անկախ գրանից, աւսարիացի շատ հեղինակներ հրապարակուեցին նախ Դաշնակցային Գերմանիայում, որտեղ նրանց երկերը, իբրեւ կանոն, յաճախ շատ աւելի վաղ, քան Աւսարիայում, գրախօսուած եւ քննութեան էին ենթարկուած: Այն հարցը, թէ արդեօք երկու երկրների գրականութիւնների զարգացումը կարելի է իրարից անջատել, վերստին առաջ բաշուեց: Ակնյայտ է, որ Աւսարիայի գրականութիւնը նաեւ ինքնին ընկալելու զեպքում՝ պէտք է միշտ նկատի առնել նրա կապը գերմանական պատմութեան ու գրականութեան հետ:

Պատերազմից յետոյ Աւսարիայում ստեղծուած գրականութեան մէջ սկզբից եւեթ կային զարգացման երկու դեմք: Մէկ կողմում գտնուած էին զուեւս պատերազմից առաջ կազմուարուած ու ճանաչուած հեղինակների երկերը, որոնք մեծ մասամբ վտարանդիութեան մէջ էին եղել: Իրանց կողքին կային այն հեղինակների երկերը, որոնք ծնուել էին 1920ին կամ աւելի ուշ: Եզման կետերը նրանց միջեւ այնքան էլ չափ չէին:

Աւագ հեղինակների խմբի երկերը հրապարակելու քիմ էր ծառայում «Թուրմ» («Աւսարակ») հանդէսը, որը ստեղծուել էր 1945ի Օդոսսոսին, նոր հիմնուած «Աւսարիական մշակութային միւսորման» կողմից: Այդ հանդէսը գործու զգոյշ յառաջդիմութեան կարեւոր խոստովող: Հեղինակներն գրողուում էին անցնալի նիւթերով կամ հրամցնում էին հատուածներ՝ նոր գրուած երկերից: Այդ հանդէսի այնտեսակից Ակեքսանդր Լերնետ-Լալենիան (1897–1976) հետեւեալն էր գրում. «Փաստօրէն մենք կարիք ունենք միայն այնտեղից շարուծակելու, որտեղ որ մի խելագարի երագմերը ընդհատեցին, փաստօրէն մենք կարիք ունենք ոչ թէ առաջ, այլ միայն յետեւ նայելու: Մենք, յաւազոյն եւ արժէքաւոր բմբոնումով, մեր անցեալն ենք, մենք պէտք է միայն մտածենք, որ մենք մեր անցեալն ենք, եւ դա կը լինի մեր սպազան»:

Աւստրիական նոր գրականութեան յայտնագործութիւններէն մէկն էր Սառ Բազիլը (ծնւ. 1901, Վիեննայում): Դեռ 1938ին նա արդէն հրատարակել էր այդ հանդէսի երկու համարներ, մինչեւ իշխանութեան կողմէն արգելուելը: Վիաննայի պիտի նպաստէր, որպէսզի բնակարարները այն ազգը, որը հոգեւոր ասպարէզում եւ քաղքի է փաշական բռնատիրութեան անպատմի աւերածութիւնը:

1950ական թուերին լոյս տեսան մի շարք վէպեր, որոնք աւելի վաղ էին տակնուրէն Հայմարտ Ծոն Դոզերերը (1896, Վայպրիդէն — 1966, Վիեննա) 1951ին հրատարակեց «Մտորդի շրջան» կամ Մեյցերը եւ տարուայ խորութիւնը վէպը, որն ամփոփում է Վիեննայի հասարակական կեանքի համարեա՛ն անընդգրկելի համայնապատկերը մի անգամ եւս՝ 1910ին (միտակատութիւն) մինչեւ 1925ը (հանրապետութիւն): Գլխաւոր անձինքն մայրը Մեյցերն է: Այս ո՛չ կարգաւորուած գործողութիւն, ոչ էլ կենտրոնացում գլխաւոր անձի վրայ: Այնպէս որ ուղղակի անկարելի է բովանդակութիւնը ներկայացնել: Միացնող տարր է, տարուայ ընթացքում, Շարուզի շրջանը, մի անգուղի, որը միացնում է Վիեննական երկու փողոցներ, իսկ գրանով է՝ երկու տարբեր աշխարհներ: Վէպը վերջանում է Մեյցերի հարսանիքով, մի գուարթ ասարտով, հակառակ ներկայացուած հասարակական կեանքի հեռանդազին կացութեանը:

Դոզերերը իր 1956ին լոյս տեսած «Ինքները բառ բաժանումն են խորիզական գէյքենեոփի ժամանակագրութեան վէպը անառնում է Վիեննայի համայնական տեսութիւնը: Այդ համագրութիւնը գումարում է քաջիծով: Վէպն ստեղծուել է 1931 եւ 1940ի միջեւ: Այստեղ եւս խաչաձեւում են բազմաթիւ գործողութիւններ, անձերի թիւը աւելի մեծ է, քան «Մտորդի շրջան»-ում (մասամբ նոյնն են, ինչ որ այնտեղ): Դարձեալ կենտրոնում է գտնուում Վիեննական հասարակութիւնը: «Ինքները...» վերնագրերը, նոյնատեւէ՛ ինչպէս որ ուսու գրող Ֆիզոր Դոստոևսկու վէպերից մէկը «Վերնագրեր» (1871-72), ցոյց է տալիս մի հիւանդ, կեղծ իտալացիներով վարուող հասարակութիւն: Բայց Դոզերերի մօտ միշտ էլ կայ նաեւ բուժման հնարաւորութիւն՝ ժամանակի պահպանումը յիշողութեան մէջ: Ուրեմն, հայեացքն ուղղուում է դէպի անցեալը:

Յետեւ նայելը, հիւստիստիկութիւնը պատմութեան ընթացքից, հին միտակատութեան հասարակական ու քաղաքական համակարգի խորատկու՛մ է վէպերի նիւթեր են, որոնք լոյս տեսան 50ական թուերին (որինակ՝ Ա. Լերնետա-Հայնեիայի, Ֆ. Քորբերգի (1908-1979)):

Դեռ 1946ին Վիաննայ հանդէսում լոյս տեսաւ Բլոգ Այլիեդերի (ծնւ. 1921) «Անվատահուրեան կոչքը: Հեղինակը յամառ հարցերով ու կոչերով պահանջում է որոնել կատարելայ, յասակ ճշմարտութիւնը գրականութեան մէջ: Նրա միակ «Աւելի մեծ յոյսը» (1948) վէպը պատմում է մի հիւստիստիկայ աղջկայ ճակատագրից Գերմանիայում՝ նացիտայ-սոցիալիզմի ժամանակ: Էլիեն ուրիշ, աւելի լաւ կեանքի յոյսը որքան յանախ է գուր անցնում, այնքան աւելի հրաշալի ու դրախտային է թուում այդ միտակատութիւնը: Վէպը ընթանում է նոր ուղիներով՝ նկարագրութեան ասպարէզում: Քնարերգու հի Այլիեդերը արդէն այդ վաղ գրուած երկում օգտուում է պատմողական մի այնպիսի՛ եղանակից, որը դէպքերի քնարական, շատ անգամ բնկուած տեսքը աւելի ուժեղ է շնչում, քան թէ կարող էր անել լայն-պատմողական, ժամանակագրական պատկերումը:

Մինչեւ 50ական թուերը կարելի է տեսնել հին ու նոր սերունդների անխաթար գոյակցութիւն: Կացութիւնը փոխուեց, երբ երիտասարդ սերունդը,

Քույրային ու Հրատարակչական ջազաբանությունների անվանումով, իրեն նպաստաբար անընդհատ շարունակելով Հայկական սերունդների միջին և սովորական հասցիներում էր նաև, այլ երկուսիցների շարքում, Բրեխտի Քասեղյանցի անունով վերաբերող բուն վիճարկումների մեջ, որոնք Ա. Ասրիայում երկար ժամանակ չէին կարող ընթացանել, զանի որ նրանց մեջ կոմունիստական միտումներ էին տեսնուում: Առաջին անգամ 1963ին է, որ Վիեննայում վերստին ներկայացուցին Բրեխտի Քասեղյանցի անունով, ինչ որ առաջին անգամ Հնարար էր միայն փոքրիկ ջազաբանների գայթակղություններից շրջապատում ընկերում:

1954ին կազմուցեց «Վիեննական խումբը», որին պատկանում էին երկուսուսարդ ու փորձարկուող աւստրիական գրողները, գրանցելուով՝ Գերհարդ Ռիմը (ծնւ. 1930) և Հանս Կարլ Արտմանը (ծնւ. 1921): Ռիմը կրնատում էր լեզուն՝ պահելով միայն հասկանալու համար կարևոր բառերը: Լեզուի արևեստագիտական կիրառումը վերացնում էր նրա պատճառական կապակցությունը, ինչ որ, սակայն, համազոր չէ իմաստային կապից հրատարակուելու: Այդ մեւով կարող են նոր առջնություններ բացայայտուել: Դադարակալությունների (կամ՝ Քանձրացիայի բանաստեղծությունների) նաև Քասեղյանցի: Նրա ծրագրային Վիլյո կամ ձուլանու (1954) մեկ գործողությունների Քասեղյանցը 1961ին բնագրուցեց Շուկիայում և համարում է արդի լատիադի ուսուցիչ:

1958ին լոյս տեսաւ Արտմանի «Անի քամախով» բանաստեղծությունների ժողովածուն, որը մի նոր մեւով Վիեննայի բարբառը միահարմարում է լեզուով փորձարկելու հանդիման: 1956ին Ռիմը այդ առթիւ գրում էր. «Այն՝ ինչ որ մեզ հետաքրքրում է բարբառի մէջ, դա ամենից առաջ նրա հնչական հարստութիւնն է (մա՛նուանդ վիեննականում), որը գրեթէ իրաքանչիւր անիլիի համար գտնում է յատկանշական երանգները»:

Բարբառային նոր բանաստեղծությունների մեջ բացակայում էր այն անգորր հանդիմանությունը, որը գրանցելու անուշ ընտրու էր բարբառին: Այժմ դա պէտք է անհանգստացնել և մտածելու զրգէր: Քէնի գրողու մը դեր էր խաղում, «Վիեննական խմբի» անդամները, իրենց միաւորումն ստեղծելու ժամանակ, ուշադրութիւն չէին դառնում, որպիսին յետոյ նկատուցեց նրանց գործի նկատմամբ: «Վիեննական խմբից» ազդուած է Հրնաս Յանզլը (ծնւ. 1925, Վիեննա), մի լեզու խաղացող, որը խորութիւնը Քասեղյանցի է մակերեւոյթում: Յանզլը Քանձրացիայի բանաստեղծությունների կարևոր ներկայացուցիչ է, «մի բանաստեղծութեան, որը ոչինչ չի պարունակում, ինչ որ կարելի է իմանալ, այլ ըրանձրացեալ է, միմիջեւ այն հնարաւորութիւններ է արտադրում լեզուի ներսում»: 1966ին լոյս տեսաւ նրա «Լաուտ ունդ Լուիլէ» ժողովածուն (բառացի՝ «Բարձրաձայն և Լուիլէ»), ինչ որ բառախաղ է «լաուտ» (բարձրաձայն) և «լայլէ» (ցածրաձայն) բառերի միջեւ), իսկ 1968ին էլ՝ «Լեզու-փողարումը»: Այստեղ վերնագրին անգամ ցոյց է տալիս, որ համապատասխան արտայայտութիւնների գրաֆիկական կերպարանքը պէտք է օժանդակուի և հաշուի տանուի Քանձրացիայի բանաստեղծությունների ընկալուելիս:

Լեզուի հետ խաղում է նմանապէս Ֆրիդրիխ Մայրսոկերը (ծնւ. 1924), որը էրնաս Յանզլի հետ միասին 1967ին գրել է «Բացանակի արձանագան»՝ «Լիմզ սղամարդ» և «Լակամ» լատիադերը: 50ական թուերի կէսից է վեր նա հրատարակել է բանաստեղծություններ, արձակ կարճ գրուածքներ և պատճըւածքներ, որոնք սահմանուած են մարտահրաւեր կարողալու ընթացողի գործունէութեանը, երևակայութեանը և քննական մտքին:

Էրիկ Ֆրիզը (ծնւ. 1921), որը 1938ին Լոնդոն գնաց և այսօր էլ դա

այնտեղ է ապրում, նոյնպիսի գիրք է բռնում, ինչպէս որ առաջնորդում կարչ կլտու սր, երբ խօսքը ժամանակի քննադատութեան և քաղաքական յանձնա-
 ութութեան է վերաբերում: Նրա 1945ին հրատարակուած «Աւստրիա» բանաս-
 տեղծութիւնների գիրքը կրում է ժողովրդական երգի բնոյթ: «Քարերի քա-
 զաւորութիւն, քանաստեղծութիւնների շարքեր» (1963) գիրքը, բնականա-
 ուսկն, առաջին գիծ է քաշում բառախաղի և այնպիսի արտայայտութիւններ,
 որոնց իսկական նշանակութեան հետքով է գնում ձերբազ: Նա գնալով աւելի է
 դիմում համաշխարհային քաղաքականութեան նիւթերի (Վիետնամ, Իսրա-
 յէլ, գիւթափութիւն, խաղաղութիւն), բայց նաև նացիոնալ-սոցիալիս-
 տական անցնալի նիւթ է դարձնալ շշտփում, ինչպէս և նախադուշացնում
 նոր պատերազմից:

Վիեննական շրջանակում ու նրա շրջապատում ստեղծուած քնարե-
 դու թիւը ներկայացաւ բազմազան ձևերով, դրանով կամենալով խուսափել
 վարժուելուց և կրկնելու վտանգից: Համակցման, գուարճանալու և տարօրի-
 նակի կիրառման աշխատանքը կոչուած էր զրգոնելու: Բոլորովին գիտակցա-
 բար անջատու եցին բանաստեղծները աւանդական քնարերգութիւնից և գե-
 ժրապաշտութեան ու լուզվիզ Վիտգենշտայնի (1889-1951) լեզուական տե-
 սու թիւններում տեսան այդ քնարերգութեան արժանները:

Աւստրիական յետպատերազմեան դրականութիւնը հրամցնում է նաև
 մի այլ տեսակի քնարերգութիւն, որն աւելի շէլ լեզուական փորձարարու-
 թիւններ է տեսնում, բայց միաժամանակ չի կարող համարուել աւանդապաշտ՝
 այդ հասկացութեան պահպանողական առումով: Այդպիսին են, օրինակ, Յե-
 շանի, Աուսլենդերի, Ալխինգերի և Բախմանի բանաստեղծութիւնները:

Պաուլ Յելանը (Պաուլ Անաշելը, 1920, Չերնովից/Րուկովինա — 1970,
 Փարիզ) 1948ից սկսած ապրում էր Փարիզում: 1952ին լոյս տեսաւ նրա բա-
 նաստեղծութիւնների երկրորդ՝ «Վակալը և յիշողութիւնը» ժողովածու, որով
 յետպատերազմեան գերմանայեզու քնարերգութիւնը իր առաջին բարձ-
 րակէտին հասաւ: Յելանը միշտ էլ մնաց միայնակ ուղիոր: Նրա բանաստեղ-
 ձութիւնները առդարում են ժուժկայութեամբ ու մեղամաղձաութեամբ:
 Նրա «Մահուան փուլում» բանաստեղծութիւնը, որը արտակարգ օրէն գեղե-
 ցիկ ու երաժշտական լեզուով արժարժուում է Սրբորդ Թայխի համակենտրո-
 նացման համարների գաժանութիւնները, յարուցեց մի տեսական բանավեճ:
 Թէոդոր Վ. Ադորնոն (1903-1969) նրան անդրադարձաւ մի հարցով, թէ ար-
 դեօք կարելի է «Աուշուիցից յետոյ» դնու բանաստեղծութիւն գրել, արդեօք
 այդ սարսափները կարելի է լեզուով արտայայտել: Յելանը իր բանաստեղ-
 ձութիւններում լեզուն զործածում է այնպէս, որ ընթերցողը յանձնուի նոր
 նշանակութեան հնարաւորութիւններին, բանաստեղծութեան պարտականու-
 թեանը ժողովուրդը համար: 1955ին ապուեց «Սնից սնմ», իսկ 1963ին էլ՝ «Ոչ
 ոքի վարդը» ժողովածու: Նրա վերջին ժողովածուն լոյս տեսաւ 1971ին,
 ինքնասպանութիւնից շատ շահցամ: Լեզուական յարաճուն սպումները
 դժուարացնում են նրա բանաստեղծութիւնների բժրութիւնը: Նա ինքն էր
 գրում, թէ «քանաստեղծութիւնը միայնակ է: Միայնակ և ուղիորութեան
 մէջ, ով որ գրում է այն՝ մնում է նրան յամնում»:

Յելանի քնարերգութեան եկամտամբ մերձաւորութիւն է նկատուում
 Թոդէ Աուսլենդերի (ծնւ. 1907) ժու: Նրա համար նիւթ են ծառայում վտա-
 բանդիւթեան ապրումները: 1967ին ապուեց «36 արդարները» ժողովա-
 ծու և: Բանաստեղծուհին իր երկերում վտահում է պահին, անմէջպէս պա-
 տահամբին ու նրանց խօսքեր է փոխ տալիս: Նա առում է. «Իմ նախաիրած
 միւրե՛րը: Ամէ՛ն ինչ,— մէկը և առանձինը, տիեզերականը, ժամանակի

բնագաղտութիւնը, բնակարանները, իրերը, մարդիկ, տրամադրութիւնները, լեզուն, ամէն ինչ կարող է շարժառիթ լինել:

Իչզէ Այրիկներէ բնարական կտորները առաջին անգամ յոյս տեսան 1978ին՝ շնորհիւ իրոնք խորհուրդը վերնագրով: Երա՛ ժամ իրապաշտութիւնն ու գերբնապաշտութիւնը ներխուժում են միմիանց մէջ: Բանաստեղծուհու քնարական ծար գրուած է այն բանի խոտափող, ինչ որ նրա շուրջը շարժուած ու փոփոխուած է: Աւարտական տեսարաններ, զիզեր, ալպեր, բաց երկրէ՛ր՝ այդ բնարկութեան բազադրիչներն են:

Ինչպէր որք Բախմանի (1926, Կլազնֆուրտ — 1973, Հոտ) առաջին Հրապարակութիւնները՝ «Երկարագուած ժամանակը» (1953) եւ «Մեծ արջի կանչը» (1956), նրան շուտով յայտնի դարձրին՝ իրրիւ բնարկութիւնու: Անմիջապէս աչքի ընկաւ նրա ժողովրդավար Ռիչիէին (1875-1926): Երա՛ ժամ արտայայտուից աւանդոյթի ու Հրատարակութեան, բանաստեղծութեան ու ինչպէ՛ր մի կենսակցութիւն, եւ ամէն ինչ իր մէջ վերցնելու պատրաստակամութիւն: Գնարական ծար գրուած շուտով իրականութիւնը բունում է բառերով: Բախմանն անընդհատ նոր ձևեր էր փորձում: Նա կիրառում էր խիստ օրինակելի կանոններ յանգիւր, բայց նաեւ շատ արհեստական ազատ յանգիւր: Իր հարկահարապատութեամբ՝ վիպայինի հանդէպ, երա՛ ժամանակն սիրով եւ լիզուական զգոյշ փորձարարութեամբ՝ նա ժամ է կանգնած Հոֆմանիստիկին: 1961ին «30րդ տարին» ընդհանուր վերնագրով յոյս տեսած եօթը պատմըւածքները բոլորն էլ պարուում են ճշմարտութեան, ազատութեան եւ արդարութեան շուրջ: Բախմանը փորձում է արտայայտել խօսքի ու գործի հակասութիւնը: «Ամէն ինչ» պատմուածքում նա գրում է: «Եւ ես յանկարծ հասկացայ, որ ամէն ինչ լեզուի ու ա՛յ միայն այս գերմաներէնի հարց է: ... Քանզի դրա տակ ուշուած է եւս մի լեզու, որը հասնում է մինչեւ շարժուածն ու ճայուածքը, խոհերի բացայայտուելը եւ զգացումների ընթացքը, ու նրանց մէ՛ջ է արդէն մեր ամբողջ գծրախոտութիւնը»: Բախմանի «Միտածամանակ» (1972) պատմուածքների ժողովածուն եւ «Մայիմա» (1971) միակուարած վէպը բննագատների ժամ նոյն ճանաչու՛մը չին գտնում, ինչպէս որ նրա բանաստեղծութիւնները: Վէպի առթիւ նշում է — երկու տղամարդու արանքում մի կնո՞ւ՛ մահացու աւարտ ու նեցուկ պատմութիւնը — ամէնից առաջ զգացականութեան ու մելոդրամատիկականի առկայութեան թերութիւնը:

Իրրիւ յախաղի սեռի օրինակելի նմոյշ, աչքի է ընկնում Բախմանի «Մամհարամի բարի Աստուածք» (1968): Բարի Աստուածք համոզուած է սիրոյ կորստարեք ուժի մէջ, ուստի սպանել է Օնիֆերին ու գրանով էլ բաժանել նաև ու Օնիֆեր սիրահար զոյզին: Ինչպէս վերլուծական ողբերգութեան մէջ, ազէպը արգէն պատահել է: Նորն այն է, որ փոփոխուող տեսարաններում ներկայացուած են ժամանակակի մակարակները, ազէպից առաջ ու յետոյ, նաև մեղքի հարցի ընթացքը:

Յիւանը, Աուպիկները, Այրիկները եւ Բախմանը վաղուց արգէն ուշադրութիւն են գրածի Աւարտարկից գուրու: Իսկ զեռեւս երիտասարդ Հեղինակների համար սեփական երկրում խուճր կազմելը անպայման անհրաժեշտ էր, իրենց եւ իրենց կրկերի համար մի հաւաքադայր ստեղծելու նպատակով:

Ահա թէ ինչու 1959ին, Գրաց բազադում կրմունց «Ճորում շտապըւպարկ» միութիւնը: Միտածամանակ կեանքի կոչուից «Մամուսկրիպտէ» («Ձեռագրեր») հանգէլը, որը Հրապարակուից մինչեւ 1972 թուականը: Միութիւնը տեղաւորուից Գրացի մի տան մէջ, բոլոր արուեստներին — ժամանակակից գրականութիւն, երա՛ ժամութիւն, նկարչութիւն եւ քանդակագործութիւն — մի կենտրոն արամադրելու համար: Այդ հաստատուն հաւաքակէտը

ՌՈՊԸՐՔ ՄՈՒՍԻԷԼ

ԻՐԻՆ ՅՐԱՅՑ

ԿՐԱՆԼԱ ԵԼՄԻՐ

ԱՌՆՈ ՇՄԱՆՅՔ

digitised by

A.R.A.R.@

երաշխուքում, որ Գրացի խումբը այնքան արագ շարժվեց, ինչպես որ դա պատահեց Երիտասարդ Հեղինակների միջև խմբային որոշումների հետ (սակնք՝ «Վիեննական խմբի»)։ Աւստրիայի յետպատերազմական գրականութեան համար «Ծարուժ շապուկարի» (բառացիորէն՝ «Քաղաքային սրահայտի հասարակաց») ամենակարեւոր հաստատութիւնն է։ Բայց Ծանօթ ժամանակակից Հեղինակները մասնակցել են դրան։ Արտոնաւոր ու գրականութեան ասպարէզում ամէն մի նորութեան աւելի բաց էր այդ հասարակացը։ Այդ խմբից առաջ եկած «Շտայերի աշունը» այսօր Աւստրիայի սահմաններից դուրս ճանաչուած իրողութիւն է (ընթերցումներ՝ պարզեւարայնութեան, նոր երաժշտութիւն, եւ այլն), մի հանդիսութիւն, որը տեղի է ունենում ամէն ասարի աշնանը՝ Գրացում։

Մերի կառավարութեան կողմից 1961ին հիմնուեց «Աւստրիական ընկերութիւնը գրականութեան համար», որը ո՛չ միայն ընթերցումներ էր կազմակերպում, այլև թուակներ էր առիւտ Հեղինակներին ու գրականագէտներին եւ ուղում էր աւելի մեծ կշիռ տալ աւստրիական գրականութեանը արտասահմանեան երկրներում։

Էլիաս Կաննախին (ծնւ. 1905, Ռուսուկ/Բուլղարիա) մի Հեղինակ է, որը կամուրջ գցեց սերունդների միջև։ Նա Ծագումով իսպանական հրեայ է եւ իր կատարած գործը համարում է աւստրիական գրականութեան բազկացուցիչ մաս։ Պատերազմից առաջ եւս նա երկեր է հրատարակել (օրինակ՝ «Կուրացումը վէպը, որը տպուել է 1935-36ին, բայց վերամշակուել 60ական թուերին)։ Նրա գլուխ-գործոցը՝ «Ջանգուածը եւ իշխանութիւնը» (1960) ճակատագրափոխական երկը առիւտ է արդի հասարակութեան մասում քննարկելու։ «Ջայները Մարաֆէշից-Յոքեր մի ուղիորութիւնից յետոյ» (1967) երկը գրուել է մի համարեա՛ պատահական ճամբորդութիւնից յետոյ, որն ունեցել է Հեղինակին ինքը։ Նշումները համապատասխանում են ճամբորդական գրականութեան ասանդոթիին։ Գրանք 14 մանրպատկերներ են, որտեղ որոացում են արեւելեան քաղաքի հինն ու սարաշխարհայինը։ Արտայայտում են աղքատութիւնն ու երկանկութեան կարտը։ 1977ին լոյս տեսաւ «Փրկուած յեզուն»։ Մի երիտասարդութեան պատմութիւնը ինքնակենսագրութիւնը, որը 1980ին շարունակուեց «Ջանք ակամբում»։ 1921-1931՝ կեանքի պատմութիւնը՝ հրատարակութեամբ։ Կաննախին հանգամանորէն նկարագրում է իր մանկութիւնը Բուլղարիայում եւ Լոնդոնում, Վիեննայում եւ Յիւրիտում։ Նա պատմում է հօր վաղամահ մահից եւ ձոր վերաբերմունքից, որը որդուն ցոյց էր առիւտ համաշխարհային գրականութեան ուղին։ 70ական թուերի վերջում լոյս տեսած այդ ինքնակենսագրութիւնը մասնակի երեւոյթ է։

Ինքնակենսագրական գրականութեան նախափութիւնը կարելի է նկատել եւ Քոմաս Բերնհարդի ու Պետեր Հանգկէի մօտ։ Մերի Հեղինակներն էլ մասնակցել են Գրացի խմբին։ Սակայն Հանգկէն աւելի է յանձնառու, քան Բերնհարդը։

Քոմաս Բերնհարդը (ծնւ. 1931, Մասսարիխա/Հոլանդիա) աւստրիական գրականութեան մի շատ յաջողակ միայնակ ուղի որ է։ Նա սկսել է մտայն քնարերգութեամբ, բայց շուտով իր գործը շարունակել վէպերով ու գանձական թատերգութիւններով։ Նա ինքն իրեն համարում է «պատմութիւն կործանող»։ Բերնհարդի առաջին «Սառնամանիք» (1963) վէպը նախ մեկնաբանուեց իր բնւ. ժողովական Հայրենական վէպը։ Բայց դա չպէտք է հասկանալ աւանդական իմաստով։ Բերնհարդի երկի կերպարների համար իրականում ոչ մի տեղ չի կարող «Հայրենիք» կոչել։ «Սառնամանիք» մի հաշուետուութիւն է Եսի ձեռով։ Բժշկական մի ուսանող Զալցբուրգին մերձակայ գիւղում պէտք

է գիտի խելագար համարուող նկարչին: Նրա պատմութիւնը ներկայացնում է նկարչի անոց բռնկումները, որը տառապում է սառնամանիքի մթնոլորտից, մարդկանց ստացակալած ցրտութիւնից: Օրերից մի օր անհետանում է նկարիչը եւ նրա վախճանը անյայտ է մնում: Բերնհարդի յաջորդ վկայերը ցոյց են տալիս, որ ժխտականը նրա ծրագրին է պատկանում: Նրա նիւթերն են՝ հիւսանդութիւնն ու մաշր, ինքնասահլութիւնն ու ինքնասպանութիւնը, վրդովուածութիւնն ու յանցագործութիւնը: Յանախ միապաղաղ, փանդաբար ազդող պատմիչածինը հարցականի տակ է դնում գրական աշխարհապատկերը ու ներգործում գրգռիչ ձեւով: «Պատնառ» (1975), «Ներքնայարկը» (1976) եւ «Շնչառութիւնը» (1978) վկայերը Աւստրիան ներկայացնում են պարզապէս քայքայական գոյներով: Իրանք Բերնհարդի զայցրուող նախնականները սազորութիւնն են, որ նա լրացնում է ուրիշ վկայերով: Այստեղ գործում է երբեմնի փայլուն աստրիական քաղաքականութիւնը, որին այսօրուայ Աւստրիան, Բերնհարդի կարծիքով, հաղիւթ է որհրէ համարժէք բան կարողանայ հակադրել: «Հարսուրդեան առասպելը» կարող է միայն դեռ կազմայուծիլ լինել, ինչպէս որ մի անգամ եւս պարզուած է «Փայտախառում. Մի յուզումներ» (1984) երկում:

Համեստական թուերին սկսուեց Պետեր Հանդկէի (ծնւ. 1942, Գրեֆէն/Քերնալէ) յաջող ասպարէզը՝ իրեն գրողի եւ թատերագրի: 1966ին, արեւմտակրճական Էֆրու պէ 47-ի մօտ նրա ցուցակածրէն հանդէս գալը աւելացրեց գրչակիցներին եւ հասարակութեան հետաքրքրութիւնը գրողի հանդէպ: Հանդկէն հակադրուեց այսպէս կոչուած անկարող նկարադրական գրականութեանը: Նրա «Հրապարակային Ռայտինգ» (րեմագրում՝ 1966ին) խոսակցականը, որը նաեւ (Հնդկականի մարգամէնէն է արձագանգում, անգրագանում է դերասաններին ու հասարակութեան փոխարարներին թեանը: Անա թէ ինչ է սառում. «Դերասանները պէտք է Ռայտինգ, Իսմիլ Գալիպի իստիքն էս մի ձեւ է՝ նրանց հետ խօսելու համար: Մեծ նախաձեռնելով՝ կարող ենք անմիջական դառնալ: Մեծ կարող ենք գրանով մի կայծ թռչել տալ: Թոսակցականը գոյութիւնն է, այլ բազմապատկ է հայհոսական անվերջ գնդակոծումներից՝ հասարակութեան ուղղութեամբ, եւ փորձ է արւում թատերի հասարակութեան ու ներկայացուող պիեսի անմասնակից սպառողներին հարցականի տակ դնել: «Կասպար» (1968) եւս խոսակցական է եւ ցոյց է տալիս, թէ ինչպէս զկարող է մէկնումէկը խօսելով խօսելու մղել: Պիեսը կարող է եւ «Իսմայիլ Գալիպի» կոչուել: «Կասպարը» կտուցուած է պատմական Գասպար Հաուզերի սկզբունքով, որն իր կենանքի առաջին տարիները մարդկանց մէջ չի անցկացրել եւ մարդկային լեզուն յետոյ մեծ դժուարութեամբ է սովորել: Հանդկէի վաղ թատերգութիւնները ամէնից առաջ ցոյց են տալիս նաեւ իր գործողութեան ընթացքից ու պատմութիւնից, ինչ որ նկատուում է նաեւ թ. Բերնհարդի վաղ վկայութիւն: Բայց յաջորդ վկայութիւնը Հանդկէն արդէն բոլորովին չի խոսափում այլեւս պատմութիւններ ու գործողութիւններ պատմելուց: Այդ եւս հաստատուած «Կարն Գամակը երկար երամիշտի համար» (1972) եւ «Անփափաք դժբախտութիւն» (1972) երկերը: Երկու պատմութեաններն էլ գու՛նաւորուած են ինքնակենսագրութեանը: Հանդկէի քաղմաթիւ հրատարակութիւններից թող յիշուի նաեւ «Աշխարհի կշիռը. Մի օրագրութիւն» (1977) երկը, որը տատանում է օրագրի եւ նիւթերի հասարակութիւնի: Հանդկէն այսանդ արձանագրում էր լեզուական բոլոր ընկալումների մի քանի ամիսների ժամանակաշրջանը, առանց գրանք տարբերակելու: «Մամկական պատմութիւնը» (1981) եւս ճշգրիտ արձանագրում ան պատմութիւն է, որի մէջ խօսքը հօր եւ երեխայի յարաբերութեան մասին է: Հանդկէն ո՛չ միայն ցոյց է տալիս այն ու բախու թիւնը, թէ ինչ կարող է նշանակել մի երեխայ հօր համար, այլեւ պատմում է նաեւ սեզ-

ժընկու, սեփական կեանքից հրաժարուելու զգացման մասին՝ երեխայի կեանքի սիրոյն: Մի գոհարերութիւն, որը կարող է կատարութիւն ու ասելուութիւն յարուցել, բայց նաև հասցնել շափահասի նոր վերաբերմունքի՝ իր խել նկատմամբ: «Ճաշի չիմացիմ» (1983) պատմում է ուսուցիչ Լոգերի զանգազորէն այն գիտակցութեան հասնելու մասին, որ ինքն իր սեփական միջազայրը միայն ճէկ ուրիշ մարդու սգնութեամբ կարող է վերազաննել, որ իմաստ չուի մեկուսանալը: «Ճանապարհին, այստեղ-այնտեղ սղակուելով, բայց նաև նպատակաւոր» — այսպէ՛ս կարելի է պատկերել Լոգերի, բայց նաև Հանգիլի պատմելաձևի գարգացումը:

Գնրա Ծոնկէն (ծնւ. 1946) նմանապէս պատկանում է գրողների Գրացի խմբին: Նրա «Ճրկրաշափական հայրնական վէպը» (1969) նկարագրում է մի գիւղական հրապարակ, որն ուզում են կտրել-անցնել երկու հոգի, առանց տեսնուելու: Գրա համար էլ նրանք սպասում են, որ հրապարակը դատարկ լինի եւ ահա դիտում են մարդկանց: Հովուերդութիւնը ո՛չ հանկի, ոչ էլ սիրելի կերպով է ազգում: Ծոնկէն ո՛չ միայն տեսարաններն է երկրաշափորէն գասուարել ու նկարագրել, այլևս վէպը խտտորէն կառուցել: Լեզուի օգտագործելու նրա ձևը անորոշութիւն է ծնում, մարդկանց բոլոր ընկալումները այդ վէպում հաւանարար նաև պատրանքներ են: Ծոնկէի արուեստագիտական «Վարժարանի գայրոցը» (1980) պատմուածքների վերջում այլևս անկարելի է իրարից տարբերել իրականութիւնն ու երևակայութիւնը: «Յիշողութեան ճիւղայութիւնը» պատմուածքում չուսանկարիչ Դիտրիլին, մի ամուսային ասի համար, նկարներ է կտրում իր պարտկում, որոնք իրենցով ծածկուած կտրուածքը ճշգրտել ցուցադրում են: Այդ տօնի հերերն ու հենց Դիտրիլին ինքը ի վերջոյ գտն են գտնում իրականութեան իրենց սեփական ձեռնածութիւններին: Ոչ ոք չգիտի, թէ արդեօք տուեալ պահին է գործում, թէ՛ միայն նման գործողութիւններն է չէլում: Վէպի գրած հարցը, թէ ինչն է իրականութիւն եւ ինչը արուեստ, կապում է վիպապայտութեան զապագայներին:

Գերհորդ Ռոթի (ծնւ. 1942) վէպերում կերպարներն ուզում են փախել նկուածքից: «Մեծ հորիզոնի» (1974) մէջ գլխաւոր կերպար Հախըր տառապում է հայածախտից: «ՁՅՅՅային ուղիարութեան» (1978) մէջ ուսուցիչ Նազըր փորձում է փախել տարեայ միտապաղաղութիւնից, երբ մի նախկին սիրուհու հետ ձեռնային իտայիտ է ուղեորում: Ռոթն իր վէպերում նիւթ է վերցնում «ճշակոյթի անյարմարութիւնները»:

Շատ ուրիշների նման, Փետեր Ռոսելը (ծնւ. 1946) եւս, թուում է, սովորել է Քոմաս ինքնհարգից: Նրա վերջին պատմուածքներում աւանդական գործողութեան կատայրը անընդհատ կրճատում է, կամ ընդհանրապէս: Օրինակ՝ «Ո՛վ էր էղզար Ալանը» (1977) վիպակում: Մի երիտասարդ տղայուարիայի Վենետիկում ապրում է կրկնակի կեանքով: Նա չուում է մի թմբամոյի մահուան մասին եւ ծանոթանում էղզար Ալան անունով մի պարտի հետ, որին համարում է իր կրկնարիմակը: Ի վերջոյ նա հարց է տայի իրեն, թէ արդեօք ինքն է՞լ է մասնակցել մահուան զէպքին: Ռոսելին այդպէս է յարուում մի անհատի հոգեկան լրիւ քայրայման նկարագրութիւնը:

Աւտարիական կին գրողները եւս իրենց ներգրումն են կատարել կանանց ազատագրման հարցին վերաբերող նիւթի մէջ: Բարբարա Յրիշմութի (ծնւ. 1941) «Վանական գայրոց» (1968) առաջին վէպում նկատելի են նրա լեզուական ուսման պտուղները, բայց նաև կանացի գրականութեան սեռին զիմելը: Տասնչորս գլուխներում արուած են կաթոլիկական գիշերօթիկ գայրոցում գտնուող նորահաս ազկկայ կացութեան նկարագրութիւնները: Այդ նկարագրութիւնները մերկացնում են պատկերացումներին մի այլտար, որը պայմանաւորում է շատ կանաններով ու քարացած արտայայտութիւններով:

և ոչ մի նկար չի թողնում զբոս արդեցութեան համար: Նրա եռապարթեան առաջին վկայը՝ «Սոփի Ձիլիբրի մոլորեցումը» (1976) պատմում է մի գերասանուհու մասին, «Ամի կամ կերպարանափոխութիւն» (1978) վկայը պատմում է մի երիտասարդ կնոջ առաջին յղութեան մասին: Եռապարթեան առաջում է «Կայ կամ սերը մոզիմերի հանգիւյ» (1979) վկայով: Իր սրգի կայի միջոցով Ամին նորովի է ընկալում իր սեփական դերը՝ իրեն կին եւ մայր: Բ. Պրիւմուբը այդ վկայութեան դիմում է նաեւ առասպելական բնագաւառին, նա առանց անցու մենքի կապում է իրականութիւնը երազի ու երեւակայութեան հետ:

Էլիֆրեդէ Ելինկի (ծնւ. 1946) «Ինչո՞ւնակախարուհին» (1983) վերաբերում է մի արու եռապարթուհու, որը մանկութիւնից ի վեր արու եռապարթուհու ընկալել է իրեն միայն բունակայութեան ձեւ երկը մէկը: Նրա փախուսան այդ բունակայութիւնից, նրա փախուստը մտքից դէպի կեանք, սեռական այլասերութեան, վերաբերի կախել է զարմնում նրան: Ելինկի նկարագրում է այդ կախումների շարքը: Նա չի պատում, այլ թողնում է, որ պատմուածքը ինքն իր համար խօսի:

Իսաա Շուտինգի (ծնւ. 1937) բանաստեղծութիւններում ու պատմըւածքներում կարելի է նկատել մասիկութեան Հանդէկէն եւ աւստրիական լեզուի փոխառւածքային Կրայտիշտայնի արդեցութիւնը: Իր բանաստեղծութիւնները առաջին շրջանում լեզուով (1973) դերը պարունակում է «Երկրի բանաստեղծութիւններ», որոնց մէջ Հասկայութիւնները յանձն առնալու են նրանից, ինչ որ նշանակում են իրենք: Այդպիսով ստեղծում է մի «կղզային» լեզու, մի «կղզիների լեզու»: «Ձայցբուրգ վերագարձ. Սոյն երաժշտութիւն. Թեմա եւ վարիացիաներ» (1978) ու «Հայրը» (1980) գրքերը մասնաւոր ներքին են շօշափում: Մկամազմտութիւնը եւ տիրութիւն են յատկանշում «Ձայցբուրգ վերագարձ» պատմուածքը: «Հայրը» մէջ Հարցանքնեւում է մի ազնկայ վերաբերմունքը իր հոր հանդէպ, վերջինիս մահից յետոյ:

Նայն Երեմի (ծնւ. 1949) «Երկար քայլակայութիւն» (1978) վկայը, որի մէջ նա իր հոր երկար տեսած մահն է ներկայացնում՝ յիշողութեամբ: Նրա «Երկայէն է աղը ծով հանում» (1977) վկայը ցոյց է տալիս մի երիտասարդ կնոջ գործունէութեան վատացող ընթացքը: Իսկ սկսում է պատմում է «մտածուած ոչինչ», Հարստների ժամանակ, մինչեւ «արտասանուած ոչինչ» իր ամուսնուց բաժանուելու ժամանակ:

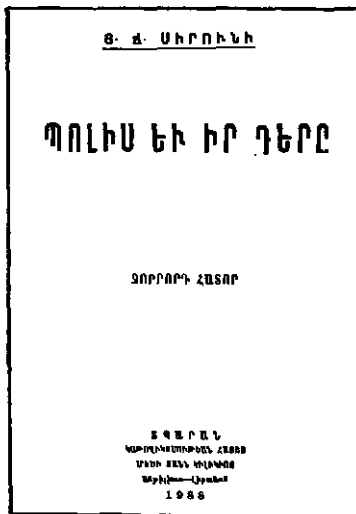
Աւստրիայի երիտասարդ Հեղինակների սերունդը, սկզբնական գծուարութիւններից յետոյ, իրեն հաստատեց: Իրականում կայ մի կենդանի գրական բնակ, որից Հենց վերջին տարիների ընթացքում մի շարք նախաձեռնութիւններ ու նորարարութիւններ են բխում՝ ամբողջ գերմանալեզու գրականութեան համար: Շատ երիտասարդ Հեղինակներ գեղ պանում են իրենց գրական կենսագրութեան սկզբում: Բայց եւ այնպէս, այլեւ այլ նշաններ կան, թէ աւստրիական գրականութեան Հետագայ ընթացքը խոստանում է հետաքրքրական յայտնարներու մենք:

(Շար. 5 եւ մնացելու յաջորդիւ)

Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

«ՊՈԼԻՍԸ ԵՒ ԻՐ ԴԵՐԸ»

1986ի առաջին ամիսներուն, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան տպարանէն լոյս ահաւ Բ. Ա. Սորունիի «Պոլիս եւ իր դերը» շարքին չորրորդ հատորը, արժանթիւնահայ ազգային բարեբար կտուարտա Սէֆերեանի մեկնատութեամբ:

Գիրքը կը բազկանայ 478 մեծագիր էջերէ եւ կը բովանդակէ վեց գլուխներ, որոնք իրենց կարգին կը բաժնուին զանազան հատուածներու, պատկերացման լոյս ժառանգարու վերջին քառորդի Պոլսոյ հայ կեանքը՝ ազգային-քաղաքական, մշակութային-տնտեսական իր բոլոր երեսներով:

«Աշխարհաբարը գրական լեզու» խորագրեայ առաջին գլուխը ընդարձակ տեղեկութիւն կու տայ «նոր» լեզուին զարգացման հոլովոյթին մասին: Հեղինակը «անարիւն յեղափոխութիւն» կ'որակէ գրաբար եւ աշխարհաբար լեզուներու միջեւ տեղի ունեցած պայքարը, որ կ'ուշաբար աշխարհաբարի յաղթանակով: «Արդի հայերէնը կարելի չէ իբրեւ գրաբարի ազատագումն ցկատել, ինչպէս կը կարծեն ոմանք եւ, միւս կողմէ՝ հայերէնի վերակենցաղումն ա'չ եւս իրականութիւն կրնայ գտնել: Աշխարհաբարի յաղթութիւնը վնասակամ է», կ'ըսէ հայր Արսէն Այաթեան:

Այդուհանդերձ, հեղինակը կ'ընդգծէ, որ անկարելի է «նոր»ը ամբողջովին «հին»էն անջատել. աւելի'ն. «Ինչ որ մնաց մեռելէն» հատուածը յատուկ խմբարտումներով ցոյց կու տայ այն բաներն ու քերականական մեքերք, որոնք գրաբարէն անցան աշխարհաբարի, «որպէսզի գրական լեզուի մէկ պէտքը լրացնեն»:

Յաջորդող բաժիններէն կը տեղեկանանք նորաստեղծ լեզուն կատարելութեան առաջնորդած պոլսահայ մշակներու նիւթերուն, որոնք թափուեցան մէկ կողմէ ուսմանը «սարկի»ու արդի լեզուէն, զայն ազատելու համար գունահարութեան եւ, միւս կողմէ՝ աշխարհաբարը փրկելու թուրք լեզուին լուծէն:

Ասկէ ետք, հեղինակը յատուկ խորագրերով կը ներկայացնէ պոլսահայ մասուլիս, դպրոցին, քերականներուն, դրոշներուն եւ եւրոպական գրականութեան կատարումը թարգմանական աշխատութիւններու դերը՝ նոր լեզուն հայ ժողովուրդին մէջ ամրապնդելու եւ տարածելու գործին մէջ:

Հանգրուան առ Հանգրուան Հետևելուով Պոլսոյ բարբառոնի կատարելութեան ձգտող գործընթացին, Հեղինակը «Մեծ վաստակաւորը» հասնուածով կ'ամփոփէ այն երախտաւոր անունները, որոնք ո՛չ միայն շանացին կուս յեզու մը ստեղծել, այլև գայն գեղեցկութեամբ օժտելու, ճկունութեամբ հարստացնելու ձգտումը ունեցան:

Աւելի ուշ կը ծանօթանանք Պոլսոյ մէջ 1880ական թուականներուն ծնունդ առած մշակութային հաստատութիւններուն եւ միութիւններուն, որոնք ստատարեցին ո՛չ միայն Պոլսոյ, այլև՝ գաւառի ժողովուրդին հոգեմտաւոր վերելքին:

«Իարձեալ մեր տուրքը թուրքին» գրուիչը մանրամասնօրէն կը ներկայացնէ այն մարզերը, որոնց մէջ հայը մեծապէս օժանդակած է թուրքին եւ ծառայութիւններ մատուցած անոր: Անոնցմէ կարելի է յիշել Սամանեան պետութեան փոփոխանոցը եւ վառօղարանը, թուրք արշակազրութիւնը, Պոլսոյ արուեստներն ու արհեստները, թուրք թատրոնն ու երաժշտութիւնը, պետութեան տնտեսութիւնն ու քաղաքական կեանքը, ուր շատ մը ամբողջ հայը քրտինք թափեց թուրքին համար եւս» եւ ծաղկեցուց անոր կեանքը:

ԺԹ. գարու վերջաւորութեան, սակայն, հայ ժողովուրդը կը թեւակոխէր անկիւնադարձային Հանգրուան մը եւ Պոլիս կ'ապրէր էլիկտրականացած միջոցաւ մը. «Ստեղծելի յետոյ հայկական հարցը, տանելի ետք գայն Եւրոպա եւ յուսախօսք վերադառնալի յետոյ, Պոլիս խմբում մտնելու նոր շրջանէ մը կ'անցնէր, կ'ապրէր երկուցի տեսակ մը նոր պահ, որ զինք պիտի զնէր նոր տեսիլներու եւ միեւնոյն առնմ նոր հոգեբու զիմաց»:

Արդարեւ, Պերլինի «չնորհած» յուսախաբութենէն տասնամեակ մը ետք արդէն հայկական զազութիւններուն մէջ, յատկապէս Պոլիս, Մոսկուս, Փրննի ծնունդ կ'առնէին յեղափոխական կազմակերպութիւններ, զորս Հեղինակը մանրամասնօրէն կը ներկայացնէ:

«Փոքորիկէն առագոյն խորագրեալ վերջընթեր գրուիչը տեղեկութիւն կու տայ Պոլսոյ մէջ ստեղծուած հասանքներուն մասին եւ կը ներկայացնէ հայ շերտական կեանքէն նմոյշներ: Երկը կ'աւարտի հետեւեալ բնորոշումով: «Նիշոյ այն տարիմ, ուրեմն, ուր կը փակուի սոյն հատորիմ ընդգրկած ճիւղը, յեղափոխական խմբում մտնելու նոր թափ կը ստանալիմ հայ ժողովուրդի ծոցիմ մէջ»:

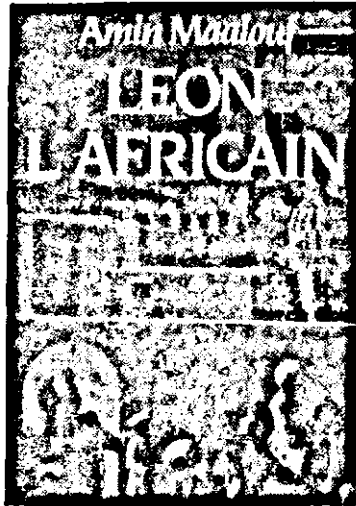
«Պոլիս եւ իր դերը» անուն Յ. Ճ. Սիրունիի աշխատութիւնը կը յատկանշուի իր շահեկան մէջբերումներով, քաղուած՝ յեզու արաններու, պատմարաններու, զրապէսներու, գործիչներու եւ Պոլսոյ հայ կեանքին մէջ անկիւնադարձային դերակատարութիւն ունեցած մարդոց ու շարքաւ արտայայտութիւններէն, որոնք կը հարստացնեն երկը եւ կենդանութիւն կը շնորհեն անոր: Հատորը կը փակուի անձնանուններ եւ տեղանուններ պարփակող դիտական բնոյթի յատուկ գլուխով մը:

ԱՄԻՆ ՄԱԱԼՈՒՅԻ ԳՐԱԿԱՆ ՅԱՋՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

Շուրջ տասնամեակէ մը ի վեր Փարիզ հաստատուած լիբանանցի հրատարակչու Վահրէ Մաալուֆ, վերջին ամիսներուն, յաջողեցաւ դառնալ Ծրանասի դրական, մշակութային եւ մամուլ շրջանակները գրադեցնող կեդրոնական մէկ զէմքը, երբ հրատարակ իջու իր երկրորդ վէպը՝ «Սամարթանա» անուն հատորը:

Հանրածանօթ լրագրող հօրմէ մը լրացութեան եւ գրականութեան սէրը ժառանգած Ամին Մաալուֆ, լիբանանեան «Ան-Նահար» շարաթաթերթի պատասխանատու խմբագրի հանգամանքով Փարիզ հաստատուելու ետք, հրատարակազրութեան կողքին, նաեւ ժամանակ յատկացուց իր գրական փոստաբերութիւններուն եւ կարճ ժամանակի մը ընթացքին յաջողեցաւ դառնալ փնտրուած զրապէս մը:

«Ինքընդէշնրլ Լերլուս Թրիպլինճի 15 Սեպտեմբերի թիւին մէջ ստորագրած

յոցուածով ժը, Հենրի Թենըր կը ներկայացնէ Փրանսական գրականութեան այս նորագոյն յայտնութիւնը:

Ա. Մալուֆի Փրանսերէնով գրած ստալին գիրքը կ'ըլլայ շնաշարութիւնը՝ արարական ակնոցով խորագրեալ հետաքրքրական գիտաշխատութիւնը, որ կը հիմնուի միայն արարական ազդիւրներու վրայ, ինչ որ փրայատուկ հարազատութեամբ ժը կը հարստացնէ իր պատուժը: 1986ին, ան կը հրատարակէ «Աֆրիկեցի Անն», իսկ 1988ին՝ «Ամարտանտ» անուն վեպերը, որոնք իրեն կ'ազատեն լայն ճանաչում, մանաւանդ վերջինին լոյս ընծայուածն ետք:

Առաջին վեպին մէջ, Ա. Մալուֆ կ'երեւակայէ 16րդ դարու մէկ նշանաւոր անձնաւորութեան, Հասան Ալ-Մազգանի կեանքին մանրամասնութիւնները: Հերոսը՝ Ալ-Մազգան, իսլամ դիւանագէտ ժըն է, որ թիմպուքթայէն մինչեւ Գահիրէ ամբողջ Աֆրիկէն պտտեղէ ետք, գերի կ'իջնայ ծովահներու ձեռքը եւ իրրեւ ստրուկ կը վաճառուի Հոմմի մէջ: Ենթահի իր արտակարգ ուշիմութեան եւ հնարամտութեան՝ կը յաջողի արժանանալ պապին հովանաւորութեան, ջրիս-

տոնեայ կը մկրտուի, կը դառնայ արարելներ ու սուցիչ եւ կը գրէ Աֆրիկէի մասին, ինչ որ Աֆրիքանաս անունով: Իր կեանքի վերջին տարիներուն, կը հաստատուի Մարտի Ծէւ քաղաքը եւ կը վերագտնայ իսլամ կրօնքին:

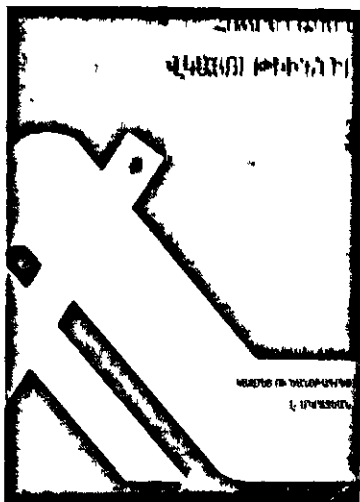
«Ամարտանտ» վեպին մէջ, նոյնպէս, ձեկնելով պատմական տուեալներէ՝ Մալուֆ կը յանգի պատմա-երեսակայական լուծումներու, երբ կ'երեւակայէ արտակարգ հանդիպումներ եւ կապեր՝ Հաշշաշին ազանդին հիմնադիր շէյխ Հասան Ալ-Մալուֆի, սելուք կայսրութեան հիմնադիր Նիզամուլմալարի եւ պարսիկ բանաստեղծ Օմար Քայեամի միջեւ, Սամաքանա քաղաքին մէջ:

Հենրի Թենըր կը գրէ, թէ պատահամբ չէ, որ այս երիտասարդ վեպագիրը ընտրած է ինչ որ Աֆրիքանասի եւ Օմար Քայեամի պէս հերոսներ, որոնք, երկուքն ալ, իրենց արտակարգ նկարագրով եւ էութեամբ վեր կը բարձրանան իրենց ժամանակաշրջանէն եւ քաղաքակրթութեան կապանքներէն:

Ինչ որ միտմանակ եղած է թէ՛ ջրիստոնեայ եւ թէ՛ իսլամ, թէ՛ աֆրիկեցի եւ թէ՛ եւրոպացի, ընտրելով քաղաքական եւ անհատական հակամարտութիւններու եւ հաշտեցումներու ուղին: Ինչ կը վերաբերի Օմար Քայեամին, ան եւս զարտուղի բանաստեղծ ժըն էր, իսկական սկիզբով ժը, որ կը մերժէր հետեւի իր ժամանակաշրջանին սիրապետող անհանդուրժութեան ուղին:

Քաղաքակրթութեանց միջեւ ծագող լարուածութիւններուն եւ բախումներուն անդրազանալով, յոյն-կաթողիկէ մտաւորական ընտանիքի ժը միջնորդին բարերար ազդեցութիւններով կազմաւորուած Ա. Մալուֆ կ'ըսէ. «Անցեալին թէ այսօր, Արեւմուտքը եւ Արեւելքը պարած են փոխադարձ անվստահութեան եւ վախի մթնոլորտին մէջ իւրաքանչիւրը ինքզինք կը ճակատ միւսին մշակութային եւ քաղաքական անցումներուն գոհը: Եթէ իսլամ ըլլայի, քրիստոնայն ձեռնով մտածէի, բայց իրրեւ իրանացի էրիտոնեայ՝ կը մերժեմ ընդունիլ մեզ իրարմէ բաժնոյ պատեղենք»:

«ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ»

1988ին, «Հայկական հարցերի հաստատութիւն» հիմնարկի նախաձեռնութեամբ՝ «Համազգային»-ի «Վ. Սեթեան» տպարանէն յոյս տեսաւ «Հայրենական վկայութիւններ» անուն 280 էջոց հատորը, զոր կազմած ու ծանօթագրած է Լեւոն Մկրտչեան:

Գիրքը կը բացուի «Նախաբան»ով մը, ուր կազմողը ընդհանուր գիծերու մէջ կը ներկայացնէ հատորին բովանդակութիւնը, որ յաջորդական հինգ գլուխներու մէջ կ'արծարծէ հայ իրականութիւնը յուզող ազդային թէ քաղաքական հարցեր՝ 1920ական թուականներէն մինչեւ այսօր: Առաջին երկու բաժիններով հետազոտութեան առարկայ կը զտուան 20ական թուականներու «թանձրացեալ իրականութիւնը», զոր Լ. Մկրտչեան փաստաթուղթերու միջնորդութեամբ կը փորձէ Եպայծառացնել:

«Ձեռնդուած նիւթերից երկուսը՝ առաջինը եւ երկրորդը, ըստ էութեան պատմագիտական նպատակաւորաց հետազոտութիւններ են, շարադրանքի համապատասխան կառուցուածով: Բայց դրանք վերաբերում են հայ կեանքի այնպիսի ցառու բնագաւառներին, որ նրանց անդրազարճող տէլէ ներդիմակի համար ուղղակի անկարելի է մնալ նկարագրական մոյմ հարթութեան վրայ ու ինքնաբերաբար չմտնել հրապարակախօսական բանակոտի մէջ»:

«Հայ գրական մտաւորականութեան տրամադրութիւնները 1960 թուերի սկզբում» անուն հատուածը կը մատուցէ այս կարեւոր փաստաթուղթ մը, որ կը բովանդակէ Ա. Ի. Միկոյեանի եւ հայրենի գրողներուն միջեւ 1962ին տեղի ունեցած վրոյջին մանրամասնութիւնները:

«Եթէ հաշուի առնենք, թէ յատկապէս ինչպիսի հարցեր եւ ինչ տեսանկիւնից են արծարծուել հայ գրողների, հանրապետութեան դեկավարների ու Միկոյեանի այդ ինքնին կարճատեւ հանդիպման ընթացքում, կարելի է անվերապահօրէն հանդիսանում անցեալի ու հետագայի միջեւ, քանզի հենց ճիշտ այդ ժամանակ է, որ Հայաստանում նկատուեց որոշակի հանրային-հոգեբանական գարթօնք, անցեալը աստիճանաբար վերագնահատելու եւ նոր հիմունքներով կողմնորոշուելու համազգային շարժում»:

Վաւերաթուղթերու եւ փաստաթուղթերու վրայ հիմնուած այս աշխատութեան շորթորդ գլուխը կը ներկայացնէ ժողովածուի միւս հատուածներէն մեւով եւ բովանդակութեամբ տարբեր նիւթ մը, անհատական, մասնակի խեղդը մը, որ կը վերաբերի իրաւազէտ-քրէակէտ Սանասար Կուրղինեանի ճակատագրին, երբ այս վերջինը 1979ին Երեւանի մէջ կը ձերբակալուի եւ, առանց դատաւարութեան, մէկ տարի քննական մեկուսարանը մնայլ յետոյ կ'որոշէ «զանգատադիր» մը յղել այդ օրուան կառավարութիւնը ներկայացնող գանձագան անձերու:

147-233 էջերու վրայ ներկայացուող այս փաստաթուղթը, ըստ Լ. Մկրտչեանի,

պարզուպէս պարագայական նմոյշ մըն է, որով կարելի կ'ըլլայ թափանցել հանրապետութեան գասական մարմիններուն գործելագոյտին: տեսնել, թէ անոնց գործու նկուսի նը ինչ հիմքերով կ'ընթանայ, եւ թէ՛ ինչով պայմանաւ որուած է այդ աստարեզին մէջ մուտք գործող որեւէ արարք կամ իրադարձութիւն:

Ժողովածուին վերջին գլուխը կը բովանդակէ հրապարակային կոյճի մը բնութագրին արտասանուած նաւ մը, որուն հեղինակն է Վարդգէս Հանրածանօթ եւ համագոյնին վարկի տէր մտաորական-գրագէտ-քանաստեղծ մը: Ճառը կ'արծարծէ հայոց լեզուի էութիւնն ու անոր նակասագիրը՝ հանրապետական, արտահանրապետական եւ խորհրդային մակարդակներու վրայ:

«Այդ կոյճը այժմ գեղեցուիմ է սոյն ժողովածուի մէջ՝ իբրեւ պատմական պահը վկայող ու բնութագրող պատմական վկայութիւն, որն այսուհետեւ, անտարակոյս, շատ ու շատերը պիտի յիշեն ու մեկնաբանեն՝ այնչափ առիթներով ու դրդապոտեաններով, նաեւ վկայակոչեն՝ իբրեւ կենդանի ձայն, ազգային պատմութեան բառուղիներին անդրադառնալիս»:

Արփա-Սևան ջրատարի եւ նորակառուց շէնքերու կատուցման, ամայի տարածութիւններու կանաչազարդման եւ մշակութային նոր ձեւերի մտնելու ու բախտութիւն պատճառող փաստերէն մեկնելով, հայրենի «ժառուորական-քանաստեղծ»ը հանգամանօրէն կ'անդրադառ-

նայ Հայաստանի մէջ հայ լեզուի բնականունը զարգացու մը արդեւակող տխուր երեւոյթի մը՝ ռուսական վարժարաններու ժխտական գերակատարութեան:

«Գեղնական խիզախութեամբ, այլեւ պատմական վաւերագրի անցիցիլի արտայայտութիւն» հանդիսացող իր կոյճ-թիւն մէջ, ռուսական վարժարաններու ճոռուսական թեքումով, այսինքն՝ «Երկլեզու հայ դպրոցներ» գառնալու իր պահանջը հիմնաւորելով, փառաբանողութիւն անծանօթ հեղինակը կ'ընդգծէ. «Վերջից իջեցուած այս կամ այն օրէնքը կարելի է վերացնել տալ, իսկ մտածելակերպը, հոգեբանութիւնը կոտրել-վերափոխելը շատ աւելի դժուար է ու ժամանակ պահանջող: Այդ իսկ պատճառով համապատասխան մարմիններէ ձեռնարկումներին հարկատր է միացնել ուսուցչի, գրողի, գիտնականի, արուեստագէտի անմիջական խօսքը՝ հնչեցրած հեռուստատեսութեամբ, ռադիոյով, մամուլով, հնչեցրած ամբիոններէ կրապարակով»:

Վերջապէս, ինչպէս կ'նկարագրեն Հայրենի «ժառուորական-քանաստեղծ»ը. «Կեննի հաւատում ենք, որ այն գրերը, որոնք ապրել են մագաղաթի վրայ, քարի վրայ, կաւի վրայ, գորացած ու նորացած մեր օրերի լոյսով ու գազափարնեքով, պիտի շարունակեն ապրել «Նայիրի» կիթեռնիստիկ քարզմանական մեքենայի ժապաւէնի վրայ՝ ձգուելով դէպի գարեբը, աւելի խաղաղ ու բղմնեղ ու մամնակներ»:

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻ «ԱՂԻԻՐ» ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

Կլոփի երեսասարգ բնակիչները ծրագրած են քաղաքին հայկական թաղամասին մէջ հիմնել հայ մշակույթի և արուեստի երկրպագուներու ինքնագործ ընկերութիւն մը, որ պիտի կոչուի «Աղիւր»:

Ընկերութիւնը եր պիտի սկսի գործել Ութնամիայ մշակուցի թային ֆունկի մարզային բաժանման Երկհամարտ արտի թեմայ:
«Աղիւրի թիւ հարանձնեաներուն մէջ» Այլըստանդը Արաւմէան, «Ժառանգի Քղթակիցը հրատարակած է այնչեպիս հայկական միջնագարեան գործը, որ սուսմին ինչու թիւները բարձրացած են 12րդ դարու վերջաւորութեան և 13րդ դարու սկիզբը: Հին տարեգրութիւնը կը վկայէ, թէ Բովան Թեոգորգի ապարանին ջուրը կը գտնուէր Տէր Թովաննէս Կարամանէանցի հողակաւ որ ապարանը: Իսկ ստեղծել ոչ շատ շուտ կ'արկը Ժանոթ Գրիգորսի ստեղծմանը Կլոփին և պատմարտի ս գրուող Սիմէոն Կարաբէկի լեւորները:

«Մենք կը բանակն գահպահան ազգային արանը պիտի ընենք ու սովորալ թիւները:— Կ'յո՞ւ Ա. Արաւմէան:— Այս նպատակաւեւտէն անտղորդուած» կը վերականգնեն յուշարանները, ինչ զինանշաններն ու սուսներու յուշատօտակները: Սեբեռնի մշակութային ֆունկի օգնութիւնները կ'ապրեալ հաստատած են Հայաստանի մշակութային ֆունկին, ինչ ծիսակերպարաններն ու հրատարականերն: Երեսներ թանգարաններն ու գիտական հիմնարկներն են:

«Մենք կ'անցակատանք տղէն կը մտնենք Ս. Աստուածածանին նախկին տանարի համալիրի բակը, ուր հաւանաբար 1864ին ստեղծուած էր Ռուսիայ ու Վալուսիայ թայրը հայերու կեդրոնը: Հսկայ սաղարարանները, կը հաւանեն արեւորդ իրերը, ինչամէնչ կը մաքրեն փոքրամասնակ ճակատաները, առ ուրիշ պատկերներն ու պատմութեան արկարազանքները: «Աղիւր»-ի գործունէնայ անգամները կ'ուզեն հոս ստեղծել հայ արտանական պատմութեանը բային կեդրոնը: Մենք կը կարողանանք մեր ժողովուրդներու դարար սերունդը բարեկամութեամբ.— Կ'ընդգծէ Արաւմէան և կ'ուրիշը.— պայտւակները:

տակարան բաւականաչափ չենք ճանար գիրար: Վերջերս, նկատելիութիւն արարանում է Ռեբանիայ եւ Հայաստանի ազգային մշակութաները ժամանակակից նախադրանքով հարցատանցանու փոխարարը գտուոմը: Մենք միայն կը նախարարատեսնէք Վեպի օրը տօնը, զոր պիտի ընենք յառաջիկային: Տօնահանդէսին ելոյթ պիտի ունենան երգիչներ, երաժիշտներ և Ոկարիչներ»:

«ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ ԱՆԻՆ» ՄԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Փրոֆ. Քուզնու Յակարեանի «Մայրաքաղաք Անին» մեծագրութիւնը, որ յայտարարած է ներսեան ճամայարանի «բարտարանու թեան կողմէ», նուիրուած է Հայաստանի 13 հին ժայռագրաներին գիտութիւններին:

Գրքին մէջ նախագրութեան և Անիի նշանակութիւնը, որ կը թէ 5 դար շարունակ մշակութային, բարձրակարգ և տնտեսական մեծ կեդրոն էր: Քննարկուած է ժայռագրութիւն կանոնապահար: Անիի սերտ կապը ու յեցած է շատ մը պատմութիւնը: Այս պատմութիւնը վերջին 25 տարեկանները:

Ներքինը նկարագրած է «ին ճարտարապետական յուշարանները, պատմած է արեւելեան մասին: Ներկայիս, ինչ ժայռագրութեան ժայռագրութեան նախադրանքներն և կը ներկայացնեն Տուրկաներու, ճարտարապետներու, արուեստարաններու և այլ գիտնականներու համար: Գրքին կը տան են որ հասարակարարներ, ինչպէս նաեւ՝ քաղաքին յատակապիտները:

ՖՐԱՆՍԱԶԱՅ ՔԱՆՆԱԿԱԳՈՐԾԻՆ ՆՈՒՆԵՐԸ

Փրանսուայ քանդակագործ Կուսի Երկ արեւելի կը արեստանները մէջ նուիրած է ՍՍՀՄ մշակութային ֆունկին: Անիկա յարձակութիւն քանդակ

ժրի է, որ կր կոչուի զկիր խաղաղութիան կամար:

Նախատու ութի նր տեղի ունեցած է Մոսկու այն կորուստի ֆոնտի վարչութեան նախագահի տեղակալ Վ. Միսանիկովը, իր կողմէն ձեռք բերած է նման կրեւոյթներու կարեւորութիւնը՝ խորհրդային-Ֆրանսական ժախտութեան կառուցման նախապայման պարտի ձեռք:

Եւրոպային Միութեան մէջ կատարուող բարեփոխումները... ըսած է Գառիլ Երեւանցի, — կր ստիպեն նոր հայեացքով ձօնենալ խորհրդային երկրին եւ անոր ժողովուրդին: Կնոյ կերպարը իմ արտաստի մէջ կր գրուէ առաջնակերպ տեղ եւ պատահական չէ, որ խաղաղութեան քեման զուգակցուած է անգուցական կերպարին հետ: Այս ստեղծագործութիւնը մտիւրդով հարիւրային մշակութային ֆունտին, յոյս ունիմ իմ համեստ նպատակներով իմ ժողովուրդիս, հայ կերպարուեստի մասնաշաղկապման ման միջազգային ստպարեղին մէջ, աւելցու ըսած է Գառիլ Երեւանցի:

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՄԱՄՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ՝ ԱՄԵՐԻԿԱԿԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳՈՒԼՃԷՆ ՆԵՐԱ

Ամերիկայայ Միջազգային Գույնը վերջերս գործադրութեան գրած է Հայ եկեղեցագործութեան նախնական զարեւրագրներու շարք մը, որուն հետեւ ողներ պիտի կարեւոր պահանջ արարուէր կամ գիտութեանց վկայական ստանալ զուգակցուէն:

Հայ եկեղեցագործութեան զարեւրագրները բաժնուած են երեք մասերու՝ թրեական, աստուածաբանական եւ Հայ պատմագրական մասանցութեան զանաւորութեան մասը պիտի ընդգրկէ Աստուածաբան եւ աստուածաբանութիւնը՝ պատմական եւ աստուածաբանական տեսանկիւնով գիտութեան, երկրորդը՝ պիտի ընդգրկէ թրեական միտքի կուլտուրային եւ զարգացման գիտութեան: Երրորդ մասը պիտի կեդրոնանայ Հայ Հոգեւորականութեան վրայ, շեշտը զնկուով անցեալի եւ այժմու Հոգեւոր մշակույթին վրայ:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՐԱԶՆԵՐՈՒ ՑՈՒՑԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԵՐԵՎՈՑ

Իրարանայ թեմի կազմութեան ԴՅՈՐ պարտագրներ ստիպով, հոգանաորութեանը թեմի առաջնորդ Աւագ Կար Ասատուրեանի, Իրաքի Հայ տրեական մշակութային միութեան կողմէն կատարուած

է Հայեական աստուաներու ցուցադրութեան Հանգէս մը, երկու կողմէն:

Ձեռնարկը կցած է արգիւնք Երկու աստուան տեսանկարն աշխատանքի, երկար պրպարութեան եւ աստուածաբանութեան, հոգեւորական աշխատանքի, որ պահանջած է հարիւր տեղի տեղեկութեան հասարակական շահեր ու հիգր: Անոնց երկուք մասեր արտադրած են՝ Կրեւոյթը հասարակութեան, Հոգեւորական զարգացման թիւերը եւ բացատրութիւնները արեւմտագրութեան, պէտք կցած կարեւոր, ժապատեաները, մեծագործներու անհրաժեշտ թելերը, ուշուրները եւ յարակից այլ նիւթերը պահանջներու համար:

Երկու տեսած է միութեան աստուաներու շինք բացման խաղով: Յարիւրարար՝ Երեւանցի աստուան ան պատմական արտուանի տարազներ, սկսած Գառիլ: Գարու ու բարեպաշտի գիտութեան վրայ պահել տարազներ:

Երեւան վերջ գտած է արագան հոր փակման խաղով:

«ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ»Ի ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ 13ՐԳ ՀԱՄԱՆՄԱՐՈՒՄԸ

«Համազգային» խմբագրութեան ճնամակին ստիպով, ԴԵՅ Զ Լուսանքեր, Պոսթիւրի մէջ տեղ ունեցած է «Համազգային» 13րդ համախմբումը, որուն մասնակցելու համար, Երեւանցի, Տիբուրի, Միւն, Աւախիկներն, Տիբուրի, Նիւ Եւրպիւն, Քոստանթնուպէ, Մոսկուայն եւ Միջազգայնահանգներու արեւելեան լրբանի զանազան թաղաքներէն Պոսթիւրի կցած են մասնաբաժնուներ, մասնաբաժնուներ վարչութեանց ներկայացուցիչներ եւ մեծ թիւով մշակութաբաններ՝ իրենց մասնակցութիւնը բերելու վերջնական համախմբումին:

«Համազգային» Մ. Լուսանքներու արեւելեան լրբանի եւ Պոստայի Երեւանցի վարչութիւնները համախմբումին համար իրեն ընդհանուր թիւում ընդած են «Հայ մշակույթ» եւ «Համազգային» Միութեան մէջ: Ծանօթ զբաղեանքը՝ Վահէ Սլանկան եւ Պոզուս Սուպեան, որոնք յատկապէս «Համազգային» 13րդ համախմբումին մասնակցելու համար հրաւիրուած էին Ման Փրանսիայն ու Պէրսիան, ստեղծելու նիւթի շարքը եւ ներկայացուցուած են իրենց տեսանկարները:

Վահէ Սլանկան նախ կատարած է մշակույթ յոյսեր ստեղծութեան մը, սպա զնկուցած է բնաբաններու մշակույթի եւ ժողովրդային մշակույթ տարաբան շարքը տեղեկութեան համար երկու յոյսերու ստեղծութեան մեկնան, բողոքականութիւն եւ պահանջութեան մշակույթի տարբերութիւններու: Ինչ կր վերաբերի «Համազգային» մշակութային գրիւն, Վ. Սլանկան յայտնած է, թէ մշակույթ յոյսեր տեղեկութեան նր պահանջով «հանգիւն» զայն կր տեսնել ժողովրդային մշակույթին ծառայելու կոչու մին մէջ:

Վ. Արևիկանի ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԵՐ ԼՈՐԻ Փ. ԱՄԱՅԿԱՆԻ, իր կարգին, ժամկետի յայտքի սահմանում ևր կատարած է բոլորովին ապարի գիտանելի ևլ: Ան նախ ընդգծած է, որ ժամկետի, անհատական թի նախարական առաջնի՜ ներքին ապարի մեկուս գեղարու և ստանկան առարկայականացումն է և, իրեն սպղղիսին՜ պարտի գտնույ մեր սպղղույին անհատականու թևան ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԻ մեր ազգային առանձնայատկութի ներքին ընդգծող խնայական-ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ անկեղծարժու աշխատանք մը: Ապա զիկու շարքները խոսած են շեմազգային՜ի գերին մասին, ընդգծելով նախ ժամկետի պահպանող ըլլալու անոր նախագծանքը: Ետևում կարճով՜ անոնք նախատեսած են, որ շեմազգայինի առաջնահերթ առարկայի ներքին մի կր ժամադրական ստեղծելու աշխատանքն է որ կարգի նախարարի նախագծանու միջոցով առաջնու մով:

Րաբուն ու անոր շրջակայքը հարուստ են շարքարկիական անկին գանձերով, որոնք նախերի նախկաներու նախարական ներքին շարքին՜ վերջին առարկանուն, հոգին ընդհարենի և սկան լոյս աշխարհի պայ: Տակուին վերջեր, ամբողջ պարկային մաս, նախկաները յայտարարած են վաղ միջնադարեան հոգու շինութեան մը հնարքը, որոնք նախարկութի նր զև շին յաջողած պարզի: Վերջին պնդումներու ընթացքին, յայտարարուած է լուս պահպանուած սպախկայ իրերու հարուստ հասարակույ մը, որ յառաջույն կր վկայի, թէ նախարկիցարմերը կղած են նախարկուներ: Այդ շրջանին, Գուինի մի նախարարուած է մեխարկարու թի նր, որուն ու յարու պնդան են հոգին ընդհարեն յայտարարուած ունի, արմավի և պրոնի պարտադրուած մասաները, ապարարկուները, մանակները, սգիքը և սպղ պրզիկը:

ՎԱԶԷ ՊԱՐՍՈՒՄԵԱՆ ՓԱՍՏԱՏԻՆԱՅԻ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՅԱՆՁՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱՆՒԱՄ

Փաստորենայի թաղարայանութեան ստացում նախարարութի մը կը տեղեկացնի, որ Փաստարինայի թաղարայանութեան կողմ կրած շարքարկական Վալի Պարտու մեան անգամ նախարարուած է նորարկով արու նախ յանձնարկատարու թևան: Այս մարմնը պիտի խնայ ժամկետի թաղարին մի կարծող արու նախ իմրակներու ն: Պարտու մեան խոմերու զիկավարման իր մադարտորի արհադար ստացած է Փրինսիպի նախարարութին: Դասուտեղած է կրանանի շեմադարական զպլեթին մի, ապա նախարարուած է Արարի մանրիկան նախարարանի նախարարան վարի: Պարտու մեան պարտադրուածութի ն յայտնած էր իր նախարարութի ներքին Փաստարինայի բոլոր թաղարայաններու նարմարութեան ապի: Ան կրկու ապիլ ի վեր թնակու թի ն հաստատած է Փաստարինու և ներկայի նախարար և ժամկետի կր գտուտեղի Փաստարինայի շեմադարին մի: Պարտու մեան պարտուի կրու կու Փաստարինու թաղար վարի թի իրմ Փաստարինանի կողմ:

ՀԱՅ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ Ե. ԳԻՏԱԴՈՂՈՎ

Նայ արու նախ միջնադարին հեղեղող գիտուտարի՜ շեմադարու թաղարկարկութի ներքին խոմերու կը ընդհարու իր թի շարքարկու նեցած է 30 Մայիսին 3 Յունիս Թուտակուին, Վենետիկի մի, կարճակերպութեամբ Վենետիկի նախարարութին: Գիտարկաներու, մանակներու և արուտուտարկներու ներկայութեամբ՜ գիտարկարկ թաղարման նրարին, նախարարու նայ Անուն Ջերիան թի: Ետևում է նախարար Արևիկանի կրկարկութի պարտադրուածութի: Գիտարկու կուտարկարկար կարպու Պարտու Բ. պարկին ոչնչուի և արևութեան զրքը, որ մանակարկներ ոչնչուի և անոնք յախարարին նախարի կարքի արու: Մամբար գնահատուած է նախարարութի իմրանայ ընդմի ու արու նախ թարմ ժամկարկար: Գիտարկարկի մանակարկները մեծ հասարարութեամբ հետևած են նախարարի անարկար Փարտու Պարկանի, վրա՛՛՛՛՛՛՛՛ և նախարարանի, Վենետիկի, և և Արևիկանի, և նախարարանի, Փարտու Միջնադարի, կր թի Մանուկիանի և սպ մասնարկու զիկու շարքարկներու գիտարկան ուտարարութի ներքին և կրկարկներուն, որոնք նախարարութի թաղարկարկար կրաներու ն թաղարկարկար կարմիքին գնահատուած կատարած են նախարարաներու լոյսին ապի:

ԴՈՒԻՆԻ ԳԱՂՏՆԻՔՆԵՐԸ ԵՒ ԳԱՆՁԵՐԸ

Նայերին նախարար լոյս սխոսած են պատմական Գուինի թաղարի կրանի մի անձնակի լինի վրայ, կր յայտարարած են ինչեղիկ և արմավիկայ գրամներու նարու նախարար մը: Արարանան գտարին մի գտնուող Գուինի

ԿԸ ՅԱՅՏՆԱԲԵՐՈՒԻՆ ԿԱՐԵՒՈՐ ԱՐՁԱՆԻԿՆԵՐ

Վերջեր, Կարարի մի յայտարարուած է նախարարան արմանի մը, որ կը ներկայացնի ներքարկու կին մը: Ըստ մանակարկներուն,

անկազմ փաստա ճրն է, որ 15000 տարի առաջ իսկ, Ար-
շարհընդհանուր քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ
կրթական կազմակերպումը արդեն չկարողացավ
կրթական կազմակերպումը արդեն չկարողացավ

Արևի մասին կիրառելի է մի գաղափար, որ արևը
նրա ճեղքից կարծես արևը կր չկարողացավ չիտ աշ-
խարհի կրթական հիմնարկները կր չկարողացավ

Արևի մասին կիրառելի է մի գաղափար, որ արևը
նրա ճեղքից կարծես արևը կր չկարողացավ չիտ աշ-
խարհի կրթական հիմնարկները կր չկարողացավ

Յայտնադրում է թիվը նաև զույգ կա տայ, որ
կիրառելի է մի գաղափար, որ արևը նրա ճեղքից
կարծես արևը կր չկարողացավ չիտ աշ-
խարհի կրթական հիմնարկները կր չկարողացավ

... ՅՈՒՆԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՑԹԻ
ԿՈՐՈՂՆԵՐ

Անցյալ ամիս, Անգլիայի մասին, ՅՈՒՆԱԿԱՆ
Հիմնարկը գտնուող Անգլիայի շաղաքին 70 ջրմ. հե-
ռավորության վրայ, Ֆրանսիայի շաղաքներում են
հին յուրաքանչյուր շաղաքացիական թեմի կրթ-
չուր-գործակալները:

Անցյալ ժամանակներում արևը մրն է, որ կր ներ-
կայացնել հին յուրաքանչյուր շաղաքացիական թեմի
կրթչուր-գործակալները կր չկարողացավ

Յայտնադրում է թիվը նաև զույգ կա տայ, որ
կիրառելի է մի գաղափար, որ արևը նրա ճեղքից
կարծես արևը կր չկարողացավ չիտ աշ-
խարհի կրթական հիմնարկները կր չկարողացավ

Ֆրանսիայի շաղաքներում արևը մրն է, որ կր ներ-
կայացնել հին յուրաքանչյուր շաղաքացիական թեմի
կրթչուր-գործակալները կր չկարողացավ

յուրի ՅՈՒՆԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՑԹԻ շաղաքացիական
թեմի կրթչուր-գործակալները կր չկարողացավ

Արևի մասին կիրառելի է մի գաղափար, որ արևը
նրա ճեղքից կարծես արևը կր չկարողացավ չիտ աշ-
խարհի կրթական հիմնարկները կր չկարողացավ

Նույն շաղաքներում արևը մրն է, որ կր ներ-
կայացնել հին յուրաքանչյուր շաղաքացիական թեմի
կրթչուր-գործակալները կր չկարողացավ

... ԵՒ ՉԻՆԱԿԱՆ
ՆԱԽՆԱԴԱՐՆԱՆ
ՊՐՈՂՁԵԱՑ ԱՐՁԱՆՆԵՐ

Պրոլետարիատի շաղաքացիական շարժումը (ն) Պր-
ոլետարիատի հիմնարկը գտնուող Ֆրանսիայի շաղաքներում
են պրոլետարիատի կր չկարողացավ չիտ աշ-
խարհի կրթական հիմնարկները կր չկարողացավ

Մասնագետները այս շաղաքացիական շարժումը
նրա ճեղքից կարծես արևը կր չկարողացավ չիտ աշ-
խարհի կրթական հիմնարկները կր չկարողացավ

Բուրժուազիայի շաղաքներում արևը մրն է, որ կր ներ-
կայացնել հին յուրաքանչյուր շաղաքացիական թեմի
կրթչուր-գործակալները կր չկարողացավ

Պրոլետարիատի շաղաքացիական շարժումը (ն) Պր-
ոլետարիատի հիմնարկը գտնուող Ֆրանսիայի շաղաքներում
են պրոլետարիատի կր չկարողացավ չիտ աշ-
խարհի կրթական հիմնարկները կր չկարողացավ

Նույն շաղաքներում արևը մրն է, որ կր ներ-
կայացնել հին յուրաքանչյուր շաղաքացիական թեմի
կրթչուր-գործակալները կր չկարողացավ

Պրոլետարիատի շաղաքացիական շարժումը (ն) Պր-
ոլետարիատի հիմնարկը գտնուող Ֆրանսիայի շաղաքներում
են պրոլետարիատի կր չկարողացավ չիտ աշ-
խարհի կրթական հիմնարկները կր չկարողացավ

Պրոլետարիատի շաղաքացիական շարժումը (ն) Պր-
ոլետարիատի հիմնարկը գտնուող Ֆրանսիայի շաղաքներում
են պրոլետարիատի կր չկարողացավ չիտ աշ-
խարհի կրթական հիմնարկները կր չկարողացավ

ՀՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՀՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՅԱԿՈՒՑ ԹՇԱԿԱՆ

Մ Ն Ա Յ Ո Ր Դ Ա Յ

(Ա. ՀԱՏՈՐ)

- 1988, Անթիլիաս, 544 էջ, Տպարան Կիլիկիոյ
Կաթողիկոսութեան:

ՅԱԿՈՒՑ ԹՇԱԿԱՆ

Մ Ն Ա Յ Ո Ր Դ Ա Յ

(Բ. ՀԱՏՈՐ)

- 1988, Անթիլիաս, 534 էջ, Տպարան Կիլիկիոյ
Կաթողիկոսութեան:

ՅԱԿՈՒՑ ԹՇԱԿԱՆ

Մ Ն Ա Յ Ո Ր Դ Ա Յ

(Գ. ՀԱՏՈՐ)

- 1988, Անթիլիաս, 624 էջ, Տպարան Կիլիկիոյ
Կաթողիկոսութեան:

ԼԻՏԱՆՆԵ:

Հատուկագինը 100 Լ. Ո.
Տարեկան բաժնեգին 1000 Լ. Ո.

ԱՌՒՐԱՆ:

Հատուկագինը 25 Ս. Ո.

ԱՐՏԱՍՆՆԵՐՆԵ:

Տարեկան բաժնեգին 40 Ամերիկեան տոլար

بأكيون
 مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية
 المدير المسؤول
 السيد ارتين كارنيك فرايجيان

PAKINE
 REVUE MENSUELLE
 LITTÉRAIRE & ARTISIQUE

Propriétaire
 Dr. A. KAZANDJIAN

Բ Ա Գ Ի Ն
 ԱՄՍԱԳԻՐ
 ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
 ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԻ

Խմբագիր
 ԳՕՂՈՍ ԱՆԱԳԵԱՆ

Խմբագրության գտնվածք
 ԱՄՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

B. P. 80896 - Beyrouth - Liban
 Tél. 266740